

Politikatudományi Szemle

A Politikatudományi Szemle 1992-es alapítása óta szolgál a hazai politológia tudományos fórumaként.

A beérkezett kéziratok elbírálása kettős anonim referenci (*double-blind peer review*) rendszerben történik. A Szemle a politikatudomány minden területéről közöl tanulmányokat, ha azok megfelelnek a tudományos publikációkkal szemben támasztható formai és tartalmi feltételeknek, és eredeti elméleti vagy empirikus kutatási eredményeket tartalmaznak. A Szemle rendszeresen közöl recenziókat a hazai politikatudomány könyveiről, teret ad tudományos témákban folyó vitáknak, *Kitekintő* rovatában pedig közzétesz olyan cikkeket, amelyek egy-egy, a politológia számára fontos terület szakirodalmát elemző módon mutatják be.

1590 Ft

2023/1

Politikatudományi Szemle

Politikatudományi Szemle

XXXII. évfolyam

2023/1

POLITIKAI SZOCIOLÓGIA

Fényes Csongor a Momentum TizenX politikai szocializációs szerepéről

DELIBERATÍV DEMOKRÁCIA

László Tamás a deliberatív közösségi gyűlésekről

Ujlaki Anna a nem állampolgárok politikai kötelezettségeiről

ÖNKORMÁNYZATOK

Hajnal György és Kucsera Bence az önkormányzati tulajdonú vállalatok közszolgáltatást nyújtó szerepéről

NEMZETKÖZI VISZONYOK

Soós Kinga a „kínai álm” diszkurzív elemzéséről

RECENZIÓ

Molnár Csaba: Bátraké a világ?

PSZ

2023/1

XXXII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2023
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2023

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd
E-mail: kereskedelem@sednyomda.hu

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

POLITIKAI SZOCIOLÓGIA

- *Fényes Csongor*: Előszobában az új szereplők. Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében 7

DELIBERATÍV DEMOKRÁCIA

- *László Tamás*: Bölcs laikusok a „nép”képviselésében? A deliberatív közösségi gyűlés, mint lehetséges gyógyír a modern képviseleti demokrácia válságjeleire 35
- *Ujlaki Anna*: Politikai kötelezettségek az állampolgárságon túl. Hogyan magyarázhatók a nem állampolgárok politikai kötelezettségei? 59

ÖNKORMÁNYZATOK

- *Hajnal György–Kucsera Bence*: Az önkormányzati vállalatok közszolgáltatási szerepe Magyarországon 83

NEMZETKÖZI VISZONYOK

- *Soós Kinga*: Kínai sajtóságú nacionalizmus. Kísérlet a „kínai álmom” diszkurzív elemzésére 109

RECENZÍÓ

- *Molnár Csaba*: Bátraké a világ? (*Bódi Ferenc–Ralitsa Savova [szerk.]*: *Bátorság a politikában*) 137

- ÖSSZEFOGLALÓK 143

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Gyulai Attila (2022–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

POLITIKAI SZOCIOLÓGIA

Fényes Csongor

Előszobában az új szereplők.

Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében

ELŐSZOBÁBAN AZ ÚJ SZEREPLŐK Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében

Fényes Csongor
(ELTE Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2023. január 15., opponálás: 2023. január 17. – 2023. február 7.,
véglegesítés: 2023. február 11.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy részletesen leírja a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetében – a TizenX-ben – aktívan politizáló fiatalok politikai szocializációs útjait. A dolgozat bemutatja a szervezetben tevékenykedő fiatalok társadalmi osztályhelyzetét, részletesen foglalkozik a politikai karakterével, valamint felrajzolja a szervezethez eddig csatlakozó személyek politikai szocializációs útjait. Az elemzés emellett a fiatal tagokat a különböző formális (pl. iskola) és informális (pl. család, kortárs csoportok) szocializációs színtereken ért politikai szocializációs mintázatokkal foglalkozik. A kutatás empirikus alapját egy 2021 tavaszán készült, a teljes ifjúsági szervezetet elérő, online survey adatfelvétel eredményei alkotják.

Kulcszavak: TizenX ■ politikai szocializáció ■ család ■ iskola ■ kortárscsoportok

A fiatalok (15–29 évesek) politikához fűződő viszonya, az abban való részvételi kedve és politikai érdeklődése hosszú évtizedek óta állandó, örökzöld kutatási területe a társadalomtudományoknak. A legtöbb, témában készült – nagymintákon alapuló – kutatás hasonló összesítésre jut: a korosztály tagjait egyre kevésbé érdekli az intézményes keretek között zajló politika, kevésbé hajlandóak szavazni, mint az idősebb generációk tagjai (Smets, 2012; Melo–Stockemer, 2014 – idézi Tsatsanis et al., 2022) korlátozottan és kis számban jelennek meg a politikai életben, a párttagság szinte mérhetetlen a fiatalok körében (Bauer et al., 2017; Sebestyén, 2019; Szabó et al., 2021), alapvető politikai ismereteik alacsony szinten mozognak (Csákó, 2018). Az European Social Survey (ESS) 2020-as (10. hullám) 19 ország adatait tartalmazó adatsorai szerint az európai fiatalok kevesebb mint harmada (29%) válaszolt úgy, hogy nagyon, vagy inkább érdeklődik¹ politikai témák iránt. Amennyiben regionális bontásban vizsgáljuk a politikai érdeklődést, úgy jelentős különbségek fedezhetők fel: míg az ESS 2020-as adatfelvételében résztvevő skandináv államokban és a nyugat-európai országokban élő fiatalok 48 és 45 százaléka válaszolt

úgy, hogy nagyon, vagy meglehetősen érdeklő a politika, addig a kelet-közép-európai országokban élő fiatalok 15 százaléka mondta ugyanezt. A magyar 18–29 évesek politikai érdeklődése regionális és európai viszonylatban is jóval alacsonyabb, mint a kortársaiké: a fiatal magyarok kis szelete, 2 százaléka érdeklődik nagyon, s valamivel több, minden 10. megkérdezett (13%) pedig meglehetősen érdeklődik a politikai kérdések iránt, további 38 százalékát alig, a megkérdezett magyar fiatalok több, mint fele (51%) mondta azt, hogy egyáltalán nem érdeklő a politika, regionális szinten elmarad a kortársaikétól.² Az ESS 2020-as adatai szerint a magyar fiatalok körében tapasztaltak ugyanakkor nem egyedülállóak: hasonló szintű teljes politikai elutasítás tapasztalható a cseh (61%), a horvát (49%) és az észak-macedón (48%) és fiatalok körében.³ Szabó A. és munkatársai (2021) vizsgálatai szerint a 18–29 éves magyarok – egytől ötig terjedő skálán – a legkevésbé (2,25 indexátlag) érdeklődnek politikai kérdések iránt, amellyel 0,5 ponttal maradnak el a teljes magyar társadalomban mért középértéktől (2,72). Hasonló számot közölt a négyévente megjelenő nagymintás *Magyar Ifjúság Kutatás 2020* és a közép-európai fiatalokat vizsgáló *FES Youth Study* (2021) is: a magyar fiatalokat a közepesnél alacsonyabb mértékben (2,43–2,49) érdeklő a politika, amellyel regionális szinten utolsó volt hazánk.⁴ A magyar fiatalok 2,91 átlagpontos szinten érdeklődtek, amely ugyan javulást mutat a 2016-os adatokhoz képest (2,03), a politikai kérdések iránti érdeklődés javulásának hátterében a koronavírus-járvány idején a fiatalokat ért információdömping állhat, mintsem generációs jellegű politika felé fordulás (Domokos et al., 2021).

Beck (1997) szerint a fiatal generációk mind újabb és újabb módokat találnak arra, hogy hallassák hangjukat a politika „újrafeltalálásának” folyamatában: a szerző szerint a fiatalok egyre inkább involválódnak a politikai részvétel új gyakorlataiba, amelyek informális keretek között, nem hierarchikus szerkezetben és nem intézményesült módon szervezik magukat (Juris–Pleyers, 2009; Alteri et al., 2016; Genova, 2018; Pitti, 2018 – idézi Rinolo–Ortensi, 2021). Hasonló mintázatot figyelt meg Watts (1999) és Grasso (2014) – idézi Haegel (2020) –, a serdülő korúak és a fiatal felnőttek inkább lazábban szerveződő, közvetlen politikai részvételen alapuló (pl. tömegtüntetések) politikai részvételi formákban vesznek szívesebben részt. A V4 fiataljai körében végzett kutatásban Bíró-Nagy–Szabó A. (2021) megerősíti ezen megállapítást: miközben a magyar fiatalok harmadának nem volt semmilyen politikai és/vagy civil aktivitása, addig a fiatalok 12–19 százaléka vett részt valamilyen demonstráción, írt alá tiltakozó petíciót, vagy bojkottált bizonyos termékeket, vagyis választott olyan politikai részvételi formát, amely nem kapcsolódik szorosan az intézményes keretek között zajló politikához. Bennett (idézi Collin és McCormack, 2019), tipológiája szerint a fiatalokat kötelességtudó (*dutiful*), vagy önmegvalósító (*self-actualising*) politikai gondolkodásmód jellemezheti. Míg a kötelességtudót a hagyományos képviselői formához és az intézményekhez való lo-

jalítás jellemzi, addig az önmegvalósítók személyes politikai aggodalmakra és problémákra reagálnak, a politikai közösségekhez informálisan kapcsolódnak és a közvetlen részvételen alapuló döntéshozói formákat kedvelik. Az utóbbi években megjelent, magyar fiatalokat nagyobb számban megszólítani és mobilizálni tudó társadalmi mozgalmak karakterjegyeiben közös, hogy politikai pártokkal ritkán kooperálnak, jellemzően egy-egy közpolitikai ügy mentén szerveződnek (pl. éghajlatváltozás, közoktatási problémák) politikai céljaik eléréséhez egyénre szabott, nem konvencionális politikai részvételt és nyomásgyakorlási formákat választanak (pl. előlanc, tüntetés, útlezárás), továbbá, hogy hosszabb távon lazán intézményesülnek, így végsősoron csupán rövid ideig tudják ezen kezdeményezések (pl. Fridays For Future Magyarország, ADOM Diákmozgalom) megtartani a hozzájuk csatlakozó fiatalokat, politikai részvételüket inkább az önmegvalósító gondolkodási mód jellemzi. Felvetődik a kérdés, hogy mi okozhatja a magyar fiatalok körében az intézményes érdekérvényesítéstől való tartós és tudatos – immár több évtizedes – távolmaradást? Az egyik válasz a mindenkori fiatalok részleges politikai nevelésében rejlik. A politikai identitások, tudás és érdeklődés kialakításáért felelős legfontosabb színterek (család, iskola) a '89-es rendszerváltozás óta eltelt háromévtizedben hátrítják a politikai szocializációs szerepüket (Csákó, 2004; Oross–Szabó A., 2019). A demokratikus politikai szocializáció diszfunkcionális működése következtében az állampolgári és az alapvető politikai ismeretek átadása részleges, melynek súlyos következményei lehetnek a politikai nevelésben (Szabó I., 2006; Bognár–Szabó A., 2017). Hazánkban az 1989-es rendszerváltozást követően a mindenkori politikai akarat elmaradása, valamint a szocialista típusú szocializációs modell 90-es évekre való átöröklődésének következtében a formális politikai szocializációért felelős intézmények egyáltalán nem, vagy csak kis hatásfokkal képesek ellátni politikai szocializációs funkciójukat (Szabó I.–Horváth–Marián, 1996; Csózik, 2013). A magyar családok nem ösztönzik a fiatalok állampolgári aktivitását, a fiatalok és a felnőttek közötti politikai tartalmú párbeszéd sokszor teljesen elmarad. Szabó Ildikó (2009) arra is rámutat, hogy az államszocializmusban szocializálódott idősebb családtagok kevéssé, vagy egyáltalán nem vesznek részt a fiatalok politikai nevelésében, a politikai szocializáció fragmentáltságának következtében a politikai nevelésért és kompetenciák kialakításáért felelős színterek között esetleges, laza és időszakos a kapcsolat, amelyben a legfontosabb színterek (család, iskola) szerepe csupán korlátozott, a fiatalok szocializációjában az (új)média és a kortárs csoportokon keresztül ért hatások a dominánsak (Bognár–Szabó A., 2017).

Hasonlóan a családokhoz, a magyar oktatási rendszer is a politikai ismeretek és az érdeklődés serkentése helyett az elhárítást választja. Csákó (2004, 2009, 2011) középiskolások körében végzett kutatási eredményei szerint a fiatalok alultájékozottak a politikai kérdéseket illetően, szabadságvágyuk csekély, elfogadják az iskolai hierarchiát, nem alakul ki bennük a részvétel igénye, ön-

szerveződésre ritkán vállalkoznak. A fragmentált modell szerint (Szabó I., 2006) a család és az iskola színterének leértékelődésével egy ún. szocializációs vákuumállapot alakul ki, amelybe régi/új, a fiatalok politikai szocializációját tartósan meghatározni képes szereplők jelenhetnek meg, ennek következtében a családi- és az intézményes szocializáció elmaradásával egyre több szerep hárul a kortárs csoportok tagjaira. A 2010-es évektől kezdve a téma kutatói egy régi/új modell megjelenését és annak egyre gyorsabb térnyerését sejtik, amely kevésbé viseli magán a fragmentált és vegyes modellekre jellemző sajátosságokat. Az új modell a '89 előtti szocializációs sémarendszer jegyeivel (pl. felülről irányított, ideológiailag vezérelt, lojalításra nevel) mutat hasonlóságokat (Bognár–Szabó A., 2017; Oross–Szabó A., 2019). Átfogó, nagymintást kutatások hiányában ugyanakkor ezen modell – a fiatalok politikai nevelésén hagyott – nyomáról nincsenek megbízható, az egész magyar fiatalságra jellemző, empirikus eredmények.

A politikai aktivitás és az esetleges részvétel hiányának okaként a hazai kutatók a politikai nevelés elmaradása és a politikai szocializáció diszfunkcionalitása mellett a mindenkori politikai pártok fiatalok közötti népszerűtlenségét, a társadalmi beágyazottság hiányát és a pártok alacsony mobilitási képességeit emlegetik. Nagymintán alapuló kutatások⁵ ugyanakkor megjegyzi, hogy létezik a fiataloknak egy szűk, az ESS 2020-as adatai szerint 1-2 százaléknyi szegmense, akik nagyon érdeklődnek a társadalmi, közéleti és politikai témák iránt, sőt szervezett keretek között is részt vesznek a politikai élet alakításában (Bauer et al., 2017; Szabó A., 2019; Marián, 2022). Jelen elemzésben ezért olyan fiatalokkal foglalkozom, akik elgondolásom szerint ezen szűk csoporthoz tartoznak. A dolgozat fókuszában a magyar országgyűlésbe 2022 áprilisában új szereplőként bekerülő Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetének – Momentum TizenX – tagsága kerül, politikai szocializációs aspektusból.

A témaválasztást egyrészt az indokolja, hogy mindezekig nem készült olyan átfogó elemzés, amely a TizenX szervezetével és tagjainak politikai nevelésével foglalkozna, másodsorra, csatlakozva Kovarek (2020) korábban megkezdett munkásságához, az elemzés célja, hogy tovább mélyítse az ismereteket és a társadalomtudományi szakirodalmat az újonnan, magukat 21. századi, politikai közösségeknek definiáló szervezetekről. Harmadszorra, a kutatás elkészítését azért is látom szükségesnek, mert a hasonló kis mintákkal dolgozó – a gyerekkori és későbbi kamaszkori, valamint fiatal felnőttkori politikai nevelést vizsgáló – kutatások eredményei mind közelebb vihetnek bennünket ahhoz, hogy megértsük vajon milyen politikai szocializációs sémák és mechanizmusok vezethetnek ahhoz, hogy egy ezredforduló környékén született magyar fiatal a pártpolitikai szférát válassza a szervezett érdekérvényesítés és politizálás platformjaként.

KUTATÁSI KÉRDÉS

A tanulmány elsődleges célja, hogy megtalálja és beazonosítsa azokat a politikai szocializációs csatornákat és szereplőket, amelyek a TizenX-ben aktív fiatalok politikai érdeklődésének későbbi részvételét és elkötelezettségét kialakíthatta. Kik és milyen hatást gyakoroltak a tagjaira, milyen események azok, amelyek az érdekérvényesítés és végső soron a politizálás útjára terelik, terelték a 24. életévüket be nem töltött fiatalokat? A következő oldalakon egyedi, ritka folyamatok és események megértésére törekszem; így a dolgozatnak nem lehet célja az általánosítási szándék, nagyobb elméleti relevanciájú következtetések levonására tehát nem alkalmasak a kutatásból származó eredmények, sokkal inkább átfogóbb, egyszeri esettanulmányként (Takács, 2017) kezelendők, amely erre a társadalmi csoportra és politikai szervezetre jellemző mintázatokat mutat be. A dolgozatban a politikai szocializáció „nagy négyes”⁶ színterei⁷ (Owen, 2008; Nagy, 2013; Csákó, 2004) közül a családi, az iskolai továbbá a kortárs csoportok által kifejtett hatásokat vizsgálom, jelen elemzésben a negyedik szocializációs színtérrel – a médiával – nem foglalkozom.⁸

Az elemzésben a következő hipotéziseket vizsgálom:

H1. Hasonlóan, mint a Momentum Mozgalom idősebb generációi (mai 30-39 év közötti fiatal felnőttek) körében találtunk (Angyal et al., 2017) a családi légkörben ért korai politikai neveltetést, amely a korai politikai aktivitás kialakításáért felelős, és ami a későbbi fő mozgatórugója a TizenX-ben részt vevő fiatalok aktivizmusának.

H2. Az iskola – mint politikai szocializációs színtér – kizorul a Momentum TizenX tagjainak politikai szocializációs útjából, helyébe egyéb, kortársak által kifejtett szocializációs hatások lépnek.

MOMENTUM TIZENX RÖVID TÖRTÉNETE

A Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetét, a TizenX-et, 2018 telén alapították fiatal budapesti középiskolások és egyetemisták.⁹ Az ifjúsági szervezet az alapítás utáni első félévben előbb politikai akciók formájában hívta fel magára a figyelmet,¹⁰ majd több utcai tiltakozáson vettek részt, vagy szervezték azokat.¹¹ A szervezet tagjainak száma a 2018-as országgyűlési választások után ugrott meg,¹² informális tagsága ekkor többszörösére duzzadt, amely 2018 nyarán megközelítette a 300 főt (Fényes, 2021). Az akkori tagok – az országos háálózatépítés reményében – 2018 nyarán „A jövő a miénk” címmel országjárást indítottak, amelynek keretében több közepes méretű és nagy városban (pl. Sopron,¹³ Miskolc,¹⁴ Kaposvár) szerveztek kötetlenebb formában – leginkább fiatalok részvételével zajló – közösségi találkozókat, lakossági fórumokat. Az

ifjúsági szervezet tagjai az országjárást és a tagtoborzást követően, vitorsorozatot indítottak,¹⁵ ahol az ifjúság problémáival, társadalom- és szakpolitikai témákkal foglalkoztak hazai pártpolitikusok, közéleti szereplők és ismert politikai elemzők meghívásával. A TizenX szervezete ugyanebben az időszakban nemzetközi partnerekkel közösen csatlakozott¹⁶ a francia La République En Marche! ifjúsági szervezet által életre hívott, fiatalokat célzó, nemzetközi – 8 európai országra kiterjedő – konzultációhoz (ún. *YES kampány*), amelyben európai integrációjáról kérdezték az európai tízen, huszonéves fiatalokat. Az ifjúsági szervezet anyapártjának (Momentum) 2019. évi EP-választásokon elért eredménye (9,93%) újabb lendületet adott a mozgalmiság jegyeit magáról egyre inkább ledobni igyekvő ifjúsági szervezetnek. 2019 nyaratól a TizenX-esek és a momentumos politikusok többször jelentek meg közösen nyári táborokban, majd a TizenX szervezetének fiataljai közül többen a 2019-es önkormányzati választásokon momentumos színekben indultak önkormányzati képviselőjeltekként, ahol többen sikeresen szerepeltek (pl. a törökbálinti, kaposvári helyhatósági választások) és jutottak mandátumokhoz a helyi önkormányzatokban. A TizenX a COVID-19 magyarországi megjelenése óta kevésbé hallat magáról,¹⁷ közéleti beszélgetéseket elvétve szervez, néhány utcai tiltakozót leszámítva,¹⁸ a csendes belső építkezésre koncentrálnak, amely – ha teljes országos lefedettséggel egyelőre nem is rendelkezik – 25–30 magyar közép és nagy városban (pl. Szombathely, Szeged, Eger) sikeresen tudott felállítani alapszervezeteket, amelyek jellemzően 10-15 aktív tagot számlálnak.¹⁹ Eddigi legnagyobb politikai sikereként azt tartja a szervezet,²⁰ hogy javaslatukra lehetővé tették azon fiatalok részvételét a 2021-es ellenzéki pártok által szervezett előválasztáson, akik a 2022. április 3-i országgyűlési választásig betöltötték a 18. életévüket.²¹

Az ifjúsági szervezetet 2020. év őszétől öttagú elnökség (elnök és négy elnökségi tag) vezeti, a felsővezetéshez továbbá négy igazgató tartozik, ők nemzetközi kapcsolatokért, hálózatépítésért, a belső- és külső kommunikációért, valamint a szervezet pénzügyeiért felelnek. A TizenX-ben politizáló fiatalok közös értékékeknek vallják a fentarthatóságot, esélyegyenlőséget, a szabadelvűséget, a pozitív nemzetképet, magukat olyan progresszív közösségként definiálják, amely a közélet iránt fogékony fiatalokat²² kívánja megszólítani (Fényes 2021). Az ifjúsági szervezet 2021 februárjától hivatalosan bejegyzett egyesületként működik, mely az adatfelvétel kezdetekor (2021 márciusa) hivatalosan 153 teljesjogú tagot számlált. A szervezetben 2018 és 2023 januárja között megközelítőleg 1000 fiatal fordult meg hosszabb-rövidebb ideig: a Momentum TizenX-hez csatlakozók aktivitási kedve ciklikusságot mutat, a legjellemzőbb az, hogy egy-egy fiatal 12-18 hónapig aktív az ifjúsági szervezet életében, majd inaktívvá esetleg az anyapárt pártoló, vagy teljesjogú tagjává válik.²³

AZ ADATFELVÉTEL KÖRÜLMÉNYEI

Az elemzés empiriáját egy online survey kutatásból származó adatbázis adja. Felhasználva a TizenX-hez hasonló fiatalok által működtetett politikai szervezetek vizsgálatokor szerzett kutatási tapasztalataimat²⁴ és ismerve a fiatalok társadalomtudományos kutatásokban való részvételi kedvét és hajlandóságát,²⁵ az adatfelvétel sikerességéhez és az elégséges számú válaszadó elérésének érdekében a szervezet korábbi elnökének segítségét kértem.²⁶ A SurveyMonkey felületén elérhető online kérdőívet 153 fő kapta meg, akik 2021. márciusa előtt csatlakoztak a TizenX politikai közösségéhez. A kérdőívben szereplő kérdések a tagok eddigi politikai szocializációs útjainak feltárására, jövőbeli politikai ambícióira irányultak. Emellett a szervezetben aktív fiatalok osztályhelyzetével, politikai karakterével, részvételi mintázataival foglalkoztam. A kérdőív átlagos kitöltési ideje ugyan valamelyest túllépte a tolerálhatónak mondott 20-25 perces hosszt (Kozák–Hoffman, 2016), az átlagosan 35 perces kitöltési idővel dolgozó kérdéssorra²⁷ végül 99 érvényes válasz érkezett, vagyis az akkor aktív tagság 65 százaléka válaszolta meg a kérdéssort²⁸ az adatfelvétel ideje (2021. március) alatt.²⁹ A kitöltési kedv és kérdések minél részletesebb megválaszolása³⁰ a kérdőív töltésének előrehaladtával nem csökkent drasztikusan a megkérdezett fiatalok körében,³¹ vagyis azok, akik megnyitották a linket alaposan végigolvasták és nagy közlési kedvvel válaszolták meg az online kérdőívben szereplő 61 kérdést. A kutatási egység és a mintában szereplő elemszám miatt az elemzésben alapvetően leíró statisztikákat közlök. A kérdőívet megválaszolókat tekintem a TizenX *magjának*, a kutatási eredmények tehát ezen a 99 főre érvényesek.

ELEMZÉS

Társadalmi háttér

Az adatok alapján röviden elmondható, hogy a TizenX tagsága társadalmi osztályhelyzetét tekintve sok hasonlóságot mutat a korábban egyetemistákat tömörítő, a 2010-es évek elején aktív Hallgatói Hálózattal és mozgalmárjaival (Gerő, 2013; Gerő–Susánszky, 2014), az egykori egyetemfoglalókkal (Mikecz, 2013; Fényes, 2015), a 2016/17 fordulóján megjelent Momentum magjával (Angyal et al., 2017) a középiskolások érdekérvényesítésével foglalkozó Független Diákparlament (Csákó–Sebestyén, 2017) mára ADOM tagjaival, továbbá a zöld értékrendet valló Sétáló Budapest 2019-es fővárosi helyhatósági választásokon aktív fiatalokkal (Fényes–Galgóczi, 2021). Hasonlóan, mint az elmúlt években megjelent, jellemzően urbanizált közegben felnövő és élő fiatalokat megszólítani tudó politikai szervezkedések, a Momentum TizenX ifjúsági szervezeté-

ben politizáló fiatalok gerincét a nagyváros(ok)ban felnövő és jelenleg is ott élő, magas társadalmi osztályokból érkező fiatalok adják. A válaszadók 60 százalékának mind a két szülője diplomával rendelkezik, ötöde úgy érzi, hogy családja a társadalmi elithez/vezető réteghez és/vagy értelmiséghez áll a legközelebb,³² további negyede a mag tagjainak a felső-középosztályhoz sorolta magát és a családját (Fényes, 2021). A TizenX magjában – hasonlóan, mint a Momentum magjában (Angyal et al., 2017) – túlsúlyban vannak a férfiak (80%) a nőkkel (20%) szemben, 39 százalék a fővárosban, további 54 százalék a egyéb magyarországi (nagy)városokban, a mag egy kis szegmense (5%) született és nőtt fel külföldön. Az aktív tagságot legnagyobb részt (60%) középiskolás korú (15–19 évesek), további harmadát (37%) 20–24 év közötti egyetemre járó, vagy ott már diplomát szerző fiatal adja.

Politikai szocializáció – a család lenyomata a TizenX tagságán

A politikai szocializáció egy formális és informális tanulási folyamat, amelyet szinte minden állampolgár megtapasztal a családdal, barátokkal, kollégákkal, stb. való interakció következtében (Bos et al., 2021). Ezen életem át tartó politikai tanulási folyamat során alakulnak ki az egyén állampolgári sajátosságai (pl. állampolgári viselkedésformák, politikai preferenciák), újratermelődik az állampolgári kultúra, továbbá ekkor formálódik az egyén politikai identitása, a politika világához való viszonya, a politikai értékei és kultúrája (Csákó et al., 2010; Owen, 2008). A politikai folyamatok érzelmi megalapozása a családi szinten történik; az itt ért hatások a gyermekkortól kezdve intenzitásban a legmeghatározóbb és időben a legtartósabb hatások (Easton–Hess, 1962); az alany ebben a szociális közegben találkozik először a hatalommal, tekintéllyel, a hierarchia jelenségeivel, továbbá „innen kapja a meghatározó szerepmintákat és politikai értékeket, ez a politikai szimbólumképzés és -elsajátítás elsődleges színtere is” (Szabó M., 2001: 252–253.). A fiatalok kora gyermekkori politikai nézetei a nem formális politikai szocializációs szintereken, mindenképp előtt a családban zajlanak, ahol a fiatalok a mindennapok során véletlenszerű tapasztalatok szerint szocializálódnak (Szabó I., 2013).

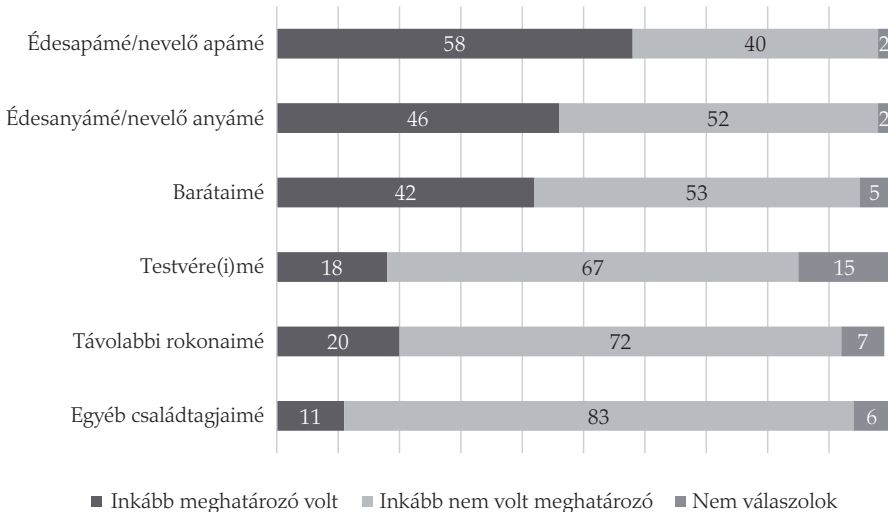
Követve Csákó (2011) munkásságát, a kutatásban a formális (iskola) és informális szinterek (család, kortársak) a politikai szocializáció fő csatornájaként a verbális kommunikáció gyakoriságát jelöltem meg. A TizenX körében végzett kutatás eredményei szerint a magasan kvalifikált és jellemzően vezető, értelmiségi munkát végző szülők³³ gyermekkortól kezdve folyamatosan bevonják gyermekeiket a politikai tartalmú beszélgetésekbe. Bourdieu szerint (idézi Csákó et al., 2011) a különböző tőkék (pl. gazdasági, társadalmi/szociális, kulturális) megléte és azok egymásba konvergálása és átváltása eltérő (politikai) szocializációs klímát eredményezhet. A kérdőívet megválaszoló TizenX-

tagok ötöde a családját a társadalmi elithez érzi legközelebb, további 60 százalék pedig a felső- és/vagy a középosztályba helyezi el családját (Fényes, 2021). Vagyis az ifjúsági szervezet tagjai lényegében olyan családokból kerültek ki, amelyek magas gazdasági és feltételezhetőleg magasabb társadalmi és kulturális tőkével rendelkeztek, mint a kortársaik. A kutatás szerint a magasabb társadalmi tőke egy kedvező politikai szocializációs légkört teremtett a TizenX tagjai számára: a politikai témákat beemelő nevelési stílus és sűrű politikai tartalmú családi kommunikáció egyaránt pozitívan hathattak a politikai érdeklődés korai kialakulására. A válaszadók kétharmada esetében naponta átlagosan maximum félórát szenteltek politikai kérdéseknek az otthoni beszélgetések alatt a családtagjaik,³⁴ a mintában szereplő TizenX-tagok harmada úgy emlékszik vissza, hogy extrém hosszán, akár napi egy óránál is többet beszéltek családtagjaikkal – már középiskolás koruk előtt – politikai témákról. A *„Gyerekkorodban milyen gyakran beszéltek veled a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”* kérdésre a válaszadók 55 százaléka úgy válaszolt, hogy családjában napi, heti rendszerességgel beszélgettek vele politikai témákról gyermekkorában. A két változó közötti korrelációs együttható szignifikáns, $r = ,41$ $p < 0,05$ a két változó között közepes mértékű összefüggés van, vagyis azokban a TizenX-es családokban, ahol hosszasan beszélgettek a családtagok a politikai kérdésekről, ott jellemzően a TizenX-tagok is aktívan részt vettek a politikai témájú beszélgetésekben, nyitott politikai szocializációs légkört feltételez a TizenX tagjainak gyermekkori politikai nevelésében. Hasonlóan, mint a Momentum magjának tagjai (Angyal et al., 2017), a TizenX tagjai is olyan családokból kerültek ki, amelyek a politikai témák hátrítása helyett kifejezetten a családi beszélgetések szerves részévé tették a közéleti, társadalmi témákat. A rendkívül gyakori politikai témájú beszélgetések sikeresen segíthették a politikai identitások kialakulását, kiváltképp a korai politikai érdeklődés felkeltésében tölthettek be fontos szerepet.

German (2011) szerint azok a gyerekek, akik bevonód(hat)nak a családi beszélgetések alatti vitákba, valamint az egész családot érintő döntések meghozatalába, felnőtt korukban aktívabb politikai szereplőkként jelennek meg azoknál, akiket gyermekkoruktól kezdve kizárnak (vagy önkéntesen kivonulnak) onnan. Amikor arról kérdeztem a TizenX-tagokat, hogy gyermekkorukban milyen gyakran kerekedett vita a szüleikkel politikai témák alatti beszélgetésekkor, a válaszadók ötöde soha nem tapasztalt vitát, 55 százaléka azt válaszolta, hogy ritkán, 9 százaléka pedig úgy emlékszik vissza, hogy gyermekkorukban gyakran vitázott családtagjaival. A szülőkkel folytatott politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága pozitívan és a közepesnél erősebben korrelál ($r = ,76$ $p < 0,05$) a viták meglétével a politikai tartalmú beszélgetések során, vagyis a családtagok és a TizenX-tagok közötti két irányú kommunikáció és szocializáció, a vita kialakulásának a lehetősége pozitív hatást fejtett ki a TizenX tagjainak korai politikai szocializációs állomásán.

A családi politikai szocializációval foglalkozó blokk a konkrét szereplők, családtagok politikai szocializációban betöltött szerepével is foglalkozott. Így a kérdőívben több kérdésben kérdeztem a TizenX-tagokat arról, hogy kik voltak azok a személyek, akik korai (14 éves kor előtti), elsődleges politikai világról alkotott véleményüket meghatározó módon befolyásolták és alakították. A kutatás előtt azt feltételeztem, hogy hasonlóan, mint amit a Momentum alapítói körében és magjában találtunk,³⁵ a TizenX-tagok gyermekkori politikai szocializációját első sorban a családtagok és mindenekelőtt az apák befolyásolták. A TizenX körében végzett kutatás eredményei szerint (1. ábra) valóban az egyes családtagoknak volt a legjelentősebb lenyomata a TizenX-tagok korai, elsődleges politikai identitásán és véleményén.

1. ábra. Gyermekkori politikai szocializációt meghatározó szereplők a TizenX körében

Forrás: TizenX-kutatás, n = 91, százalékban, saját számítás.

A TizenX körében végzett kutatás eredményei alátámasztani látszanak Zuckerman és szerzőtársai (2007) megállapítását, miszerint a fiatalok elsődleges gyermekkori politikai érdeklődésének alakítását és politikai énképét a (nevelő)apák mellett az anyák (nevelőanyák) véleményei határozhatták meg. A TizenX-tagok 58 százaléka úgy értékelte, hogy apjának (nevelőapjának) politikai véleménye inkább meghatározó volt, a megkérdezettek 46 százaléka válaszolt úgy, hogy anyjának (nevelőanyjának) véleménye jelentősen meghatározta a korai, 14 éves kora előtti, politikai véleményét, így nem beszélhetünk arról, hogy kizárólag az apák lennének a kulcsfigurák a TizenX tagjainak gyermekkori politikai szocializációjának.³⁶ Azon családtagok, akikkel ritkábban találkozhattak (pl. unokatestvérek, nagynénik) a TizenX-tagok gyermekko-

rukban, kevésbé tűnnek meghatározó szereplőknek, a politikai érdeklődés kialakításán és az elsődleges politikai vélemény alakításán is kisebb a lenyomatuk. Az idősebb rokonok (pl. nagyszülők) távol maradhattak a TizenX tagjainak állampolgári és politikai nevelésétől, tehát nem állítható, hogy az egyes családtagok ugyanolyan mértékben befolyásolták és vettek részt a TizenX-tagok gyerekkori politikai szocializációjában. Helyesebbnek tűnik úgy fogalmazni, hogy a szűken vett lakóközösség a legmeghatározóbb a TizenX tagjainak gyerekkori politikai nevelésében és a politikai érdeklődés kialakításában. Jelen kutatásnak nem volt témája a kortárs csoportok – serdülő kor előtti – politikai szocializációjában betöltött szerepe a TizenX körében, annyit azonban mégis érdemes megjegyezni, hogy a középiskolás kor előtti életszakaszban sem beszélhetünk egy színtér (család) által dominált, egy dimenziójú politikai szocializációról. A Momentum ifjúsági szervezetének körében végzett kutatás eredményei alátámasztják Bognár (2014) azon megállapítását, miszerint az egyes életszakaszokban – így a gyermekkorban – ért hatásokat egymástól nem függetlenül, hanem komplex módon érdemes kezelni.³⁷ A gyerekkori politikai szocializáció közösségi és informális szintjén a kortárs csoport tagjainak (barátok) szerepe emelendő még ki a TizenX tagjainak politikai szocializációjában, annak hatásával, irányával ugyanakkor jelen kutatás nem foglalkozik.³⁸

Összefoglalva az eddigieket megállapítható tehát, hogy a TizenX-tagok gyermekkoruktól kezdve olyan családi környezetben nőttek fel, ahol politikai szocializációs értelemben „jól szocializálttá” váltak, ahol a politikai tartalmú beszélgetések sűrűn (napi, heti szinten) előkerültek a szűk lakókörnyezetükben, amely pozitívan hathatott a TizenX tagjainak politikai szocializációjára. A TizenX tagjainak családtagjai nem háritották el az otthoni politikai témákat, a családtagok vitára nyitott szocializációs közegként jelentkeztek esetükben, a nyitott családi légkör és neveltetés egy politikailag érdeklődőbb attitűdöt eredményezett a TizenX magjának tagjai körében. A kutatás eredményei azt is mutatják, hogy a TizenX tagjai már nagyon fiatalon szocializálódhattak a politikára, vagyis a politikai tanulás informális időszakának kezdete esetükben már nem csupán a politikai érdeklődés korai kialakulását eredményezhette, de egy korábbi (tinédzserkori) szervezeti kötődést is magával hozhatott.

A Momentum TizenX tagjainak informális politikai szocializációját a középiskolás tanulmányaik alatt leginkább a szüleik (nevelőszüleik) határozták meg. A kérdőívre érkezett válaszok szerint³⁹ a szervezet tagjainak többsége (85%) napi, vagy legalább heti rendszerességgel beszélgetett családjával politikai kérdésekről, a válaszadók kétharmadának véleménye teljesen, vagy inkább megegyezett a családtagjaikéval. A kamasz korban továbbra is kevesebb vita követi, követte a politikai tartalmú családi beszélgetéseket: a kérdést⁴⁰ megválaszolók háromnegyede úgy értékelte, hogy ritkán, vagy soha nem vitázott szüleivel a felmerülő politikai kérdésekben, ami két dolgot is mutathat. (1) Ahogy a szülők politikai álláspontja változott, úgy a gyer-

mekeiké is, vagy (2) épp fordítva a TizenX tagjai reszocializál(hat)ják szüleiket. Az eredményekből továbbá az olvasható ki, hogy kamaszkorba lépve a TizenX tagjai fontosnak találják a politikai témájú beszélgetések kiterjesztését a családjaikon kívüli világra is, immár nem kizárólag a közelebbi családtagjaikkal cserélnék véleményt, az esetleges kockázattól nem tartva (pl. társadalmi kirekesztés), kortársaikkal és barátaikkal is szívesen beszélnek, beszéltek politikai témákról.

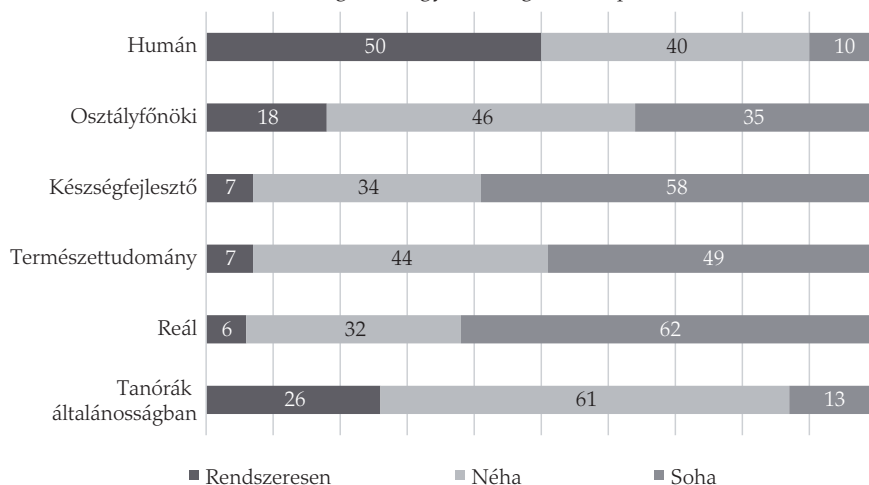
Politikai szocializáció – az iskola lenyomata

A gyermekek és a serdülők az iskola szintéren ismerkednek meg a politikai élet intézményeivel, szereplőivel és funkcióival, az iskolás közeg közvetlenül (politikára, ideológiára utaló jelekkel), közvetetten (mindennapi gyakorlatokon keresztül) és társadalomértelmezés szintjén (tananyag) befolyásolja a gyermek politikáról alkotott világmépét (Szabó I., 2000). Hazánkban az 1989-ben bekövetkezett társadalmi és gazdasági fordulat óta az ifjúság intézményes keretek között zajló politikai nevelése fokozatosan megszűnt: a közoktatási intézmények az elhárítás módszerét választották domináns stratégiaként, a közoktatásban dolgozó pedagógusoknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok politikai és állampolgári nevelését illetően (Csákó, 2009; Szabó I., 2009, idézi Róna–Sörös, 2012). Fenyő (2017) szerint a közoktatásban tanító pedagógusok többsége a politikai témák távoltageit választja és óvakodik attól, hogy a tanórákon közvetlen politikai vitákba bocsátkozzon tanítványaival. Az iskola hatásával foglalkozó részben elsősorban az informális, indirekt politikai szocializációval foglalkozom és az olyan szereplőket keresem, akik látens és manifeszt formában hathattak a TizenX-tagok középiskolás kori politikai szocializációjára. Így a kérdőív nem vizsgálta a tényleges politikai ismeretek meglétét, az állampolgári szocializáció mérésére sem irányultak külön kérdések, helyette arra kérdezett rá a kérdőív, hogy milyen légkörben, formális és informális helyzetekben, kik és milyen módon alakították a TizenX tagjainak politikai identitását és tudáskészletét, valamint befolyásolták a középiskolás kori politikai véleményét.

Fenyő (2017) szerint az iskolák 2010 utáni átpolitizálásának következtében a közoktatásban dolgozó oktatók több stratégia közül választhatnak állampolgári és politikai nevelést illetően: (1) tantermen kívül politikai állást foglalhatnak, (2) kettős beszédet alkalmazhatnak, de akár (3) távolságot tarthatnak, vagy abból (4) végleg kivonulhatnak. A kutatás eredményei alapján ugyanakkor egyértelműen nem állítható, hogy a formális – tantermen belüli – oktatásból végérvényesen kiszorult volna a közéleti, társadalmi témák megvitatása. A középiskolás és egyetemista korú TizenX-tagok úgy értékelik, hogy tanórákon néha (61%) beszélnek, beszéltek az őket oktató pedagógusokkal politikai

kérdésekről, a válaszadók 13 százaléka úgy emlékszik, hogy soha, míg negyede úgy, hogy rendszeresen esett szó politikai témákról a középiskolás órák alatt. Hogy jobban megvizsgáljam a kérdést, arra is rákérdeztem, hogy milyen tárgyak esetében esik, esett szó politikai kérdésekről a 45 perces tanórák alatt. A 2. ábrából kiderül, hogy a TizenX-mag tagjai a legsűrűbben humán tárgyak esetében beszélgettek középiskolai oktatójukkal, osztálytársaikkal közösen politikai témákról. A TizenX-tagok fele úgy emlékszik vissza, hogy rendszeresen beszélgettek politikai témákról valamilyen humán tárgy keretében a tanórák alatt. A többi tárgy esetén elvétve került elő politikai kérdések megvitatása, ami persze azzal is magyarázható, hogy míg a humán tárgyaknál bizonyos kérdések és témakörök esetében kikerülhetetlen a politikai kérdések megvitatása, úgy a reál és a természettudományi tárgyak esetén – az éves tananyag miatt – erre eleve kisebb esély mutatkozik. Az ugyanakkor jól látszódik az adatokból, hogy mennyire esetlegesen és nem egységes módon találkozhattak a politikai szocializáció egyik legfontosabb formális színterén, az iskolában, a TizenX-tagok politikai témákkal a középiskolás éveik alatt.

2. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága a középiskolai tanórák alatt

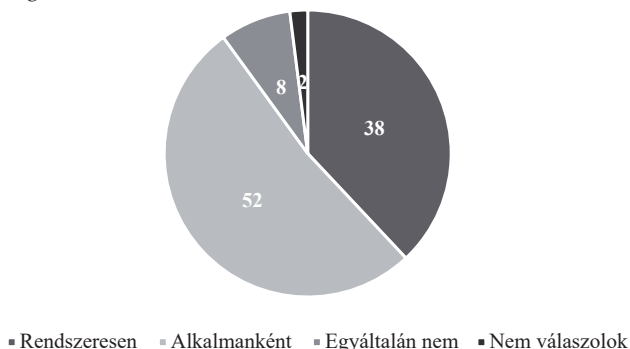

Forrás: TizenX-kutatás, n = 91, százalékos megoszlás, saját számítás.

A TizenX körében végzett kutatás adatai szerint a családból hozott politikai véleményt a középiskolai oktatók nem, vagy csak kis mértékben befolyásolhatták. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy a tanítási időn belüli, tanárokkal folytatott, politikai témájú beszélgetések kevésbé befolyásolták a TizenX-tagok akkori és fiatal felnőttkori politikai véleményét. A kutatás eredményeiből egyaránt beigazolódni látszik, amire a Szabó I.–Falus (2000) szerzőpáros korábban rámutatott: az iskolák oktatói nem tekintenek úgy magukra, mint a

politikai szocializáció kitüntetett szereplői, inkább kívülről szemlélik a diákok politikai kultúrájának a kialakulását, ha abba valamennyire bele is folynak, az inkább az informális politikai szocializációt érinti. Adódik a kérdés, hogyha a tanteremből kiszorul a politika, vajon talál-e és ha igen, hol talál magának utat az iskolai szintéren? Hogy ezt kiderítsem – további nyitott kérdés formájában⁴¹ – arról kérdeztem a válaszadókat, hogy volt-e olyan oktatójuk, aki(k) bármilyen lenyomatot hagytak a középiskolás és a fiatal felnőttkori politikai nézőpontrendszerükön. A feltett kérdést – mivel a válaszadás nem volt kötelező – a kitöltők valamivel több, mint harmada válaszolta meg, amely ugyan elégtelen ahhoz, hogy egy komplex képet kapjunk a TizenX tagjait tanító középiskolai pedagógusok informális politikai szocializációs szerepéről,⁴² arra talán alkalmas lehet, hogy egy felületes képünk legyen a középiskolai pedagógusok hatásáról az iskola falain belüli, informális keretek között zajló politikai szocializációt illetően. A kérdésre érkezett válaszok alapján megállapítható, hogy (1) ezen oktatók jellemzően humán tárgyakat tanítottak, (2) kritikus gondolkodásra sarkallták a TizenX-tagjait, (3) rendszertelenül, bizonyos (első sorban az oktatást érintő) társadalom- és oktatáspolitikai változtatások, közpolitikai események esetén (pl. helyhatósági, országos választások, népszavazások) fejtették ki politikai álláspontjukat a TizenX tagjai számára. Az adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy az iskola színtere nem üresedik ki, csak átalakul. A TizenX tagjait ért politikai szocializáció mintha áttolódna az informalitás világába, a politika mintha a tanórák közötti szünetekbe, délutáni foglalkozásokra és a szakkörök világába találná meg az új helyét. A TizenX magjának 52 százaléka úgy emlékszik, hogy ilyen informális helyzetekben rendszeresen felmerülnek, felmerültek politikai témák az oktatóikkal és kortársaikkal folytatott beszélgetések alatt, a TizenX-mag tagjainak egy jelentős hányada (38%) viszont ezen informális szintereken sem találkozott, vagy találkozik politikai kérdésekkel.

3. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága középiskolai informális keretek között, de még az iskola falain belül

Forrás: TizenX kutatás, n = 90, százalékos megoszlás, saját számítás.

Hogy pontosan megtaláljam az iskola falain belüli informális politikai szocializáció színtereit, további nyitott kérdés formájában⁴³ kerestem azokat a szerveződések, ahol a TizenX tagjai politikai ismereteket, nyelvezetet, kultúrát sajátíthattak el. A mag tagjainak ötöde volt tagja valamilyen olyan tanítási időn túli, önkéntes alapon szerveződő organizációnak, amely még az iskolai színtéren szerveződött és ahol – saját értékelésük szerint – politikai témákkal foglalkozott. A nyitott kérdést megválaszolók vitakörökön, diákújság szerkesztésen, iskolarádiós műsorok készítésében, Modell Európai Parlamenten (*Model United Nations*), szakkörökön (pl. média, filozófia) vettek legszívesebben részt. Ezek az aktivitási formák ugyanakkor elenyésző számban jelennek meg és jellemzően a legnevesebb budapesti és vidéki iskolákba járt⁴⁴ TizenX-tagok aktivitási formáira jellemzők. A politikai tanulás (in)formális része az iskolai TizenX-tagok részéről így egyszerre individuális és közösségi szinten is zajlott. Összegezvén az eddigieket: a középiskolai oktatók valójában a tantermen kívüli, legtöbbször informális politikai szocializációban jelentkeznek. A tanórai politikai témájú beszélgetések esetén nem zárkóztak el élesen, mégis inkább a tanítási időn túli helyzetekben tűnnek fel, mint az iskolai színtér egyik lehetséges politikai szocializációs szereplői. Hatásuk a formális politikai nevelésben elenyésző, informális politikai szocializációs hatásuk rendszertelenül és nem egyenlő mértékben érte el a TizenX tagjait, amely könnyen azt is eredményezhette, hogy míg a TizenX bizonyos tagjai körében több csatornán egyszerre és mindenekelőtt informális szocializációs csatornákon zajlott a politikai nevelés, addig mások esetében továbbra is a családi politikai szocializáció a legfontosabb táptalaja a politikai tanulásnak. Így az iskola nemhogy csökkentené a politikai nevelésben tátongó szakadékokat, feltehetőleg csak elmélyítette azokat.

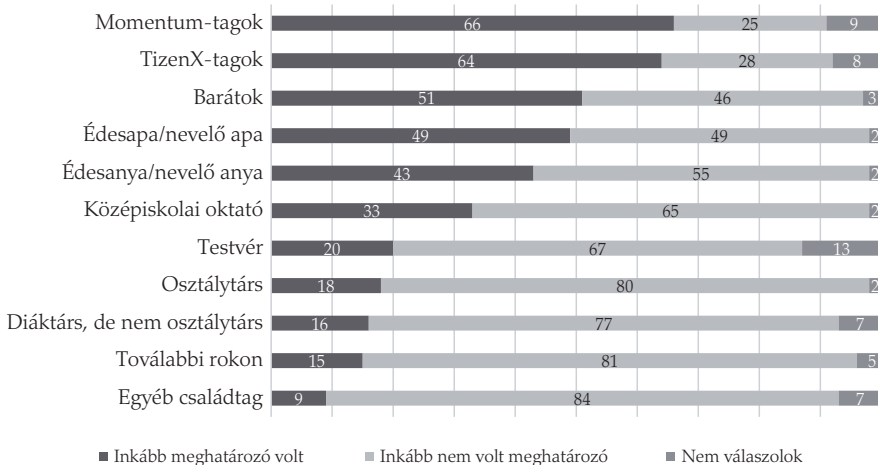
Kortárscsoportok hatása a politikai szocializáción

Kutatások arra is rámutatnak (Szabó M., 2001; Szabó I., 2012), hogy iskolás korba lépve párhuzamosan megjelennek a kortárscsoportok a szocializációs színterek között, amik módosítani, semlegesíteni is tudják azokat a korábban megtanult politikai magatartási mintázatokat és a hozzájuk tartozó szerepeket, amelyeket az egyén az addigi szocializációs életútja alatt elsajátított. A politikai szocializációval foglalkozó kutatók között hosszú évtizedek óta vita van abban,⁴⁵ hogy mi az a tényleges kor és melyek azok az események, kik azok a szereplők, amik és akik a fiatalok politikai érdeklődését felkelthetik. A kérdőív szerint, a TizenX-tagok valamivel kevesebb, mint fele 14 éves kora előtt, 50 százaléka középiskolás éveire teszi a tényleges politikai érdeklődésének kezdőpontját.⁴⁶ Korábban, a Momentum Mozgalom magját és első tagjait vizsgáló kutatásokban (2017, 2018) azt találtam, hogy a 2006-os Balatonószödön elhangzott beszéd mellett a 2011–13 közötti diákmozgalmak és annak mentén

(is) újraszerveződő politikai kezdeményezések azok, amelyek a tényleges politizálás felé terelte a 10–15 évvel idősebb momentumosokat (Fényes, 2017). A TizenX körében végzett kvantitatív vizsgálatban ezzel szemben eddig nem találtam olyan politikai, közéleti eseményeket, amelyek az ifjúsági szervezet irányába terelhetnék volna a szervezet tagjait, esetükben kevéssé tűnik meghatározónak az utcai politizálás és a társadalmi mozgalmak politikai részvételeire ható ereje sem tűnik erősnek.⁴⁷

Több, fiatalok politikai szocializációjával foglalkozó kutatás (Ekstrom–Ostman, 2013; Quentelie, 2011 és 2015) mutatott rá és bizonyította be, hogy a kortárs csoportok szignifikáns szerepet játszhatnak a fiatalok középiskolási és fiatal felnőttkori politikai szocializációjában: a kortársakkal folytatott politikai témájú beszélgetések a politikai érdeklődés kialakítása mellett a tényleges politikai cselekvést (pl. választásokon való részvétel, kisebb bevonódást igénylő politikai tiltakozási formák) is pozitívan dinamizálhatják. A TizenX magjának tagjai politikai szocializációjában a középiskolási évek alatt nagyrészt a család és kisebb részben az iskola versenytársává válik a kortársak világa. A 4. ábra eredményei alapján megállapítható, hogy a mag politikai véleményét középiskolási éveik alatt a szülők/nevelő szülők és a barátok mellett, új szereplőként a Momentum-ban és a TizenX-ben aktív tagok politikai véleménye alakíthatta leginkább. A válaszadók véleménye szerint sem a középiskolási oktatók, sem az osztálytársaik, sem pedig az egyéb diáktársak (pl. szakköri diáktársak, csapattársak) nem hagytak jelentős nyomot a középiskolási kori politikai véleményükön.

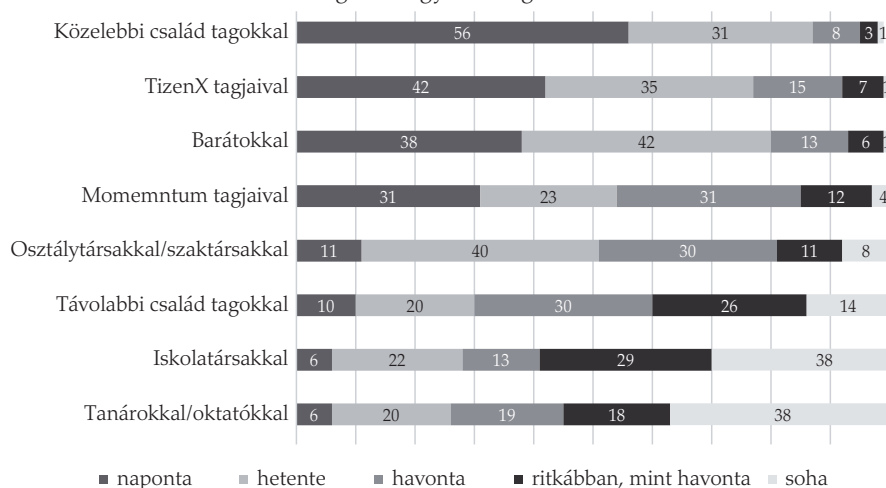
4. ábra. Politikai véleményt meghatározó szereplők középiskolási korban a TizenX tagjai körében

Forrás: TizenX-kutatás 2021, n = 89, saját számítás, százalékban.

A TizenX magjának tagjai úgy értékelik, hogy a középiskolás környezetük politikai érdeklődése eltörpül a sajátjuk mellett. Míg a sajátjukat átlagosan (1-től 5-ig tartó verbális skálán) 4,4-re értékelik,⁴⁸ addig osztálytársaikét 2,1-re. A politikai érdeklődés hiányában a TizenX-tagok jellemzően nem az osztálytársaikkal beszélgetnek, beszélgettek politikai kérdésekről a középiskolás éveik alatt, a közösségi szintű politikai szocializáció nem kizárólag az iskola szintjén zajló lehetett a TizenX tagjai körében. Úgy tűnik, hogy az egyre idősödő TizenX-tagok folyamatosan keresik azokat a lehetőségeket és kortárs közegeket, társadalmi, közéleti kérdésekkel foglalkozó szervezeteket, ahol hozzájuk hasonló, magas politikai érdeklődésű fiatalokkal találkozhatnak. A 4. ábra eredményei alapján, az iskolai és a családban ért informális politikai szocializáció így rövidesen kiegészül egy új szocializációs színtérrel, magával a párttal és annak ifjúsági szervezetével, amely – talán újdonságának is köszönhetően⁴⁹ – rövid időn belül a fellép a legjelentősebb informális politikai szocializációs hatásokat kifejtő színterek közé. Ezt bizonyítja az is, hogy a TizenX tagjai immár több szereplővel (szülők, barátok, TizenX, Momentum-tagok) és több szintjén (családi események, szabadidős elfoglaltságok, párton és az ifjúsági szervezeten belül) beszélget rendszeresen (naponta, hetente), vagyis az informális szocializációs színterek és a benne megjelenő szereplők száma emelkedik a középiskolás évek alatt. Eközben, mintha a formális, szervezett keretek közötti politikai szocializáció (iskola), teljesen hiányozna a TizenX tagjainak politikai szocializációs útjaiból.

5. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága

Forrás: TizenX-kutatás 2021, n = 89, saját számítás, százalékban.

Az 5. ábra adatai alapján az is jól látható, hogy a közelebbi családtagok (szülők, testvérek) ugyan továbbra is jelen vannak mint rendszeres beszélgető partnerok, jelentőségük valamelyest csökken, miközben a Momentum és a TizenX és a benne aktív fiatalok hatása egyre erőteljesebben lép be a tizenéves fiatalok politikai szocializációs útjaiba. Míg az individuális szintű politikai tanulás elsődleges színtere – a középiskolás évek alatt – továbbra is család, addig a közösségi szintű politikai tanulás, az iskolai színtér helyett egyre látványosabban tolódik el az Momentum és az ifjúsági szervezet irányába.

Mindezekből az a konklúzió vonható le, hogy a TizenX-mag tagjainak középiskolai tanulmányaik alatti spontán politikai szocializációja így egyszerre két csatornán történik, illetve történhetett: a szűk lakókörnyezetben, közeli családtagok társaságában, valamint a Momentum és a TizenX szervezetein keresztül. Amíg a TizenX magjának szűk lakókörnyezete elsősorban az elsődleges (pl. politikai személyiséget formáló) politikai szocializációban játszhat(ott) fontos szerepet, addig a kortárs csoportokat tömörítő szervezetek a másodlagos (pl. politikai kompetenciákat kialakító) szocializációban hagyhat(ott) lenyomatot. A TizenX-mag tagjai tehát középiskolás korukban már nemcsak, hogy átveszik és internalizálják a lakókörnyezetük által közvetített politikai ismereteket és az alapvető politikai világban való eligazodáshoz szükséges tudást, immár saját – a TizenX-ben és a Momentumban – szerzett tapasztalataik alapján alakítják, sőt újraformálják azokat. Így a TizenX-mag tagjai középiskolás korukban egyszerre alanyaik és alakítói saját cirkuláris politikai szocializációjuknak.⁵⁰ Megerősítve több kutató (Beck–Jennings, 1991; Dinas, 2014; Wolak, 2009) eredményeit a TizenX tagságával foglalkozó kutatásban azt találtam, hogy a szülők politikai szocializációban játszott szerepe inkább a korai, középiskolás kor előtti politikai véleményben, mindenekelőtt az alapvető politikai orientációk (pl. ideológiai hovatartozás) megválasztásában tölthetnek, tölthettek be fontos szerepet. Ahogy középiskolás korba lépnek, úgy a politikai témákat egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben követő, kíváncsi TizenX-tagok egyre többször kérdőjelezhetik meg és vizsgálhatják felül a szűk lakókörnyezetben és az iskolában hallott politikai véleményeket, álláspontokat.

A különböző politikai szocializációs színterek sorrendje között figyelemre méltó átrendeződés tapasztalható: míg a szűk lakókörnyezet és az egyes családi szereplők hatása a középiskolás évek alatt is jelentős (mind a beszélgetések gyakoriságában, mind a politikai vélemények alakításában), addig az iskola színterén ért formális szocializációs mechanizmusok hatása elenyésző a TizenX-mag tagjainak a politikai énképén. Az iskolai színtér háttérbe szorulásával lényegében egy szocializációs vákuum alakulhat(ott) ki, ahova a közeli családtagok hatásai mellett a kor előrehaladtával a kortárs csoportok tagjai lépnek be a TizenX tagjainak középiskolás kori politikai szocializációjában. A második hipotézis csak részben igazolódik be: a formális politikai szocializációban valóban marginális az iskola szerepe, az informális szocializáció-

ban viszont jelentkezik. A hipotézis második fele (kortárs csoportok lépnek be az iskola helyébe) sem igazolódik be teljesen, ugyanis az iskola politikai szocializációs funkcióját egy kisebb részben a szűk család (elsődleges beszélgetési szintér) és a Momentumhoz köthető kortárs csoportok (fő véleményvezérek) veszik át. A Momentum TizenX szervezete a politikai tartalmú cselekvések megismerésének terepe lehet (pl. beszédek írása és megtartása, politikai közlemények szövegezése, politikai akciók szervezése), ahol a TizenX tagjai megtanulhatják (pl. érvelési technikák elsajátítása, tárgyalási technikák) és a gyakorlatban fejleszthetik a politizáláshoz szükséges kompetenciáikat. A kutatás eredményei szerint a TizenX tagsága konform, generációs lázadás sem tapasztalható körükben,⁵¹ politikai nézetük lényegében megegyezik középiskolás éveik alatt a családjaikban hallottakkal, ugyanakkor egy lassú változás és eltávolodás is megfigyelhető a politikai véleményükben, melyet a kortárs csoportok is (barátok, Momentum és TizenX-tagok) generálhattak, generálhatnak. További, kutatandó jövőbéli kérdése a kutatásnak, hogy mi történik pontosan a formális politikai szocializációban és milyen hatást fejt ki valójában a párt és az ifjúsági szervezet a TizenX tagjainak politikai szocializációs útjain. Vajon tartós szinterről beszélhetünk, vagy csak a kezdeti újdonság nagyítja fel a párt politikai szocializációs hatását?

KONKLÚZIÓ

A kutatásban a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetébe vezető út egyes állomásainak politikai szocializációra gyakorolt hatásával foglalkoztam. Az elemzés elkészítéséhez egy, a TizenX teljes tagságát (N = 153 fő) elérő online survey kutatásból származó adatsort (n = 99) használtam. A TizenX szervezete társadalmi karakterét, osztályhelyzetét tekintve nem sokban különbözik az utóbbi 10 évben megjelent – a magyar belpolitikát befolyásolni kívánó – ellenzéki érzelmű fiatalokat megszólítani szándékozó szervezetektől: magas osztályhelyzetű fiatalok alkotják. A dolgozat elején megfogalmazott első hipotézis beigazolódni látszik, ugyanakkor korrekcióra, kiegészítésre szorul: (1) a család – jobban mondva a szűk lakókörnyezet – hatása az, amely érdemben megalapozta a TizenX tagjainak korai politikai érdeklődését, mint elsődleges politikai szocializációs közeg jól működött a TizenX tagsága körében. A szülők/nevelőszülők olyan környezetet teremtettek, amely pozitívan hatott a politikai érdeklődés kialakulására. A támogató politikai szocializációs légkör végül korai politikai érdeklődést eredményezett a TizenX tagjai körében. A TizenX-tagok a szűken vett lakóközösségben élő családtagokkal folytatott beszélgetések és viták nyomán váltak nyitottá a politikai kérdések iránt, hatásuk elvitathatatlan a TizenX tagjainak korai politikai személyiségformálásában.

A második hipotézis korrekcióra és egyben elvetésre szorul: az iskola és főképp a középiskolákban oktató pedagógusok a politikai szocializáció informális részére szorulnak, ebben a légüres térben ugyan megjelennek a kortárs csoportok tagjai (pl. barátok, TizenX, Momentum) a család hatása továbbra is jelentős.

Némi távolodás ugyanakkor érzékelhető a TizenX-tagok és közeli családtagjaik politikai véleményében, miközben a kortárs csoportok véleménye és szocializációs hatása egyre erőteljesebb. A család és a kortárs csoportok felől érkező politikai szocializációs mechanizmusok rendkívül magas közéleti- és pártpolitikai kötődést eredményeznek a TizenX magjának körében, amely tizenéves korukban tényleges politikai cselekvésekben és szervezetválasztásban is jelentkeznek. Ahogy egyre idősebbek lesznek a TizenX tagjai, a családtagok politikai szocializációban betöltött szerepe vesztít korábbi jelentőségéből, és mivel az iskolai színtér részleges hiányában kialakul egy szocializációs vákuum (Szabó I., 2006), abba a légüres térbe fokozatosan a Momentum és az ifjúsági szervezet lép be, mint új, ideiglenes (?) szereplő. A TizenX-tagok politikai kultúráját, ismereteit, nyelvezetét, összefoglalóan a politikai tudását, immár talán egy új politikai szocializációs közeg – maga a párt és a párthoz szorosabban és lazábban kötődő személyek kapcsolathálói és szervezetek – irányítja a késő középiskolás (17-18 éves) és a kora felnőttkori évek (19-24 között) alatt. Hogy beszélhetünk-e külön pártpolitikai szocializációról, és hogy a Momentum és maga a TizenX nevű ifjúsági szervezete pontosan milyen lenyomatot hagy a szervezetben aktív fiatalok politikai szocializációs útjain, az további jövőbeli kutatások kérdése.

JEGYZETEK

- ¹ Az ESS a kérdést egytől négyig terjedő skálán méri, míg a magyar kutatások jellemzően öt fokú skálával dolgoznak.
- ² Nagyon érdeklődik: 3%, meglehetősen: 12%, alig: 39%, egyáltalán nem: 46%, saját számítás az ESS 2020-as adatai alapján.
- ³ Az ESS 2020-as, 10. hullámában mért adatok alapján, saját számítás.
- ⁴ Bíró-Nagy és Szabó A. (2021) azt találták, hogy a szlovák fiataloké 2,67-es szinten, a cseh és a lengyel 18–29 évesek átlaga pedig 2,81–2,85 között mozog.
- ⁵ Például a négyévente megjelenő Ifjúságkutatások, nappali tagozaton tanuló magyar egyetemistákkal és főiskolásokkal foglalkozó kutatások, ESS-adatain alapuló másodelemzések.
- ⁶ A kifejezést Diana Owen használja (2008).
- ⁷ Akadnak olyan társadalomkutatók, akik kettő-három, esetleg hét (vagy annál több) szocializációs színteret különítenek el egymástól. Erről bővebben: Nagy Ádám (2013).
- ⁸ A kérdőívben ugyanakkor 1-1 kérdéssel mértem a különböző médiumok politikai szocializációra is gyakorolt hatását.

- ⁹ Az alapítást bejelentő eseményről készült tudósítás itt érhető el: <https://tinyurl.hu/fjMd/>, utolsó letöltés: 2023. január 1.
- ¹⁰ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/ZoIO/>, utolsó letöltés: 2022. december 13.
- ¹¹ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.com/2p9dcc8a>, utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.
- ¹² Szakértői interjúkban elhangzottak alapján.
- ¹³ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/zXOT/>, utolsó letöltés: 2023. január 13.
- ¹⁴ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/Fb9Q/>, utolsó letöltés: 2023. január 4.
- ¹⁵ A videó itt érhető el: <https://tinyurl.hu/rZu6/>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- ¹⁶ Az eseményről készült videó: <https://tinyurl.hu/nGKX/>, utolsó letöltés: 2022. december 19.
- Ez alól kivételt képez azon javaslatuk, amelynek értelmében arra kérték 2020 végén az ellenzéki előválasztásban résztvevő 6 pártot, hogy azon 18 év alatti fiatalok is választhassanak az előválasztáson, akik a 2022. évi magyar országgyűlési választások előtt betöltik a 18. életévüket. Bővebben: <https://cutt.ly/k97R0jZ>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- ¹⁷ Tiltakoznak a szegedi TizenX-tagok a felsőoktatási modellváltás ellen, az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/7reA/>, utolsó letöltés: 2023. január 2.
- ¹⁸ A politikai közösség tagjaival végzett 2022. végi online interjúk alapján a szervezet eddigiekben ott tudott sikeresen építkezni, ahol az anyapártja (Momentum) jelentősebb helyi beágyazottsággal bír.
- ¹⁹ Korábbi vezetőkkel készített 2022. év végén felvett interjúk alapján.
- ²⁰ Bővebben: <https://tinyurl.com/4bucteac>, utolsó letöltés 2023. január 6.
- ²¹ Így például a 2019-es évi klímaváltozás ellenes demonstrációkon részt vevő fiatalok, a 2020-21-es tanévben a felsőoktatási modellváltás ellen tiltakozó diákok, vagy a 2022 őszén a közoktatás általános reformjáért demonstráló közép- és általános iskolás korú fiatalok.
- ²² A Momentum TizenX volt és jelenlegi tagjaival folytatott online interjúkban elhangzottak alapján, amelynek adatfeldolgozása jelenleg is folyik.
- ²³ 2013 óta folyamatosan végzek empirikus kutatásokat a TizenX-hez hasonló, fiatalokat tömörítő politikai organizációkban (pl. Hallgatói Hálózat, 2013-as egyetemfoglalók, Momentum Mozgalom, Sétáló Budapest).
- ²⁴ Pontos párttagságra vonatkozó számok híján ugyan számokat nem tudok közölni, korábbi tapasztalatok alapján ugyanakkor úgy tűnik, hogy a különböző – fiatalok által működtetett – politikai szervezetek teljes tagságának nagyjából 60-70 százalékát érik el a kutatási kérelmek.
- ²⁵ A TizenX elnöke több megosztással és figyelemfelhívó e-mailek kiküldésével segítette az adatfelvétel sikerességét.
- ²⁶ A hasonló kitöltési idővel számoló online panelokon dolgozó kérdőíveket jellemzően a kérdőívet megkezdett válaszadók 60 százaléka elhagyja, bővebben: Kozák–Hoffmann, 2016
- ²⁷ A kérdőívet összesen 104 fő válaszolta meg, ugyanakkor az adattisztítás során a duplikációk, továbbá a kérdések hiányos megválaszolása miatt végül 5 válaszadó válaszait ki kellett zárnom. A kérdőív feltételezhető hossza miatt ezen válaszadók valószínűsíthetőleg többször futottak neki a kérdéssor megválaszolásának, így logikusnak tűnt, hogy ezen válaszadók adatait nem emelem be a mintába.
- ²⁸ Mivel az egyes – érzékenyebb területeket is érintő – kérdéseket nem volt szükséges egységesen megválaszolni, ezért az elemzésben eltérő elemszámú eredmények olvashatóak.

- ²⁹ A kutatásban való részvételi kedvet és elköteleződést jól jelzi, hogy az utolsó oldalakon feltett nyitott kérdéseket is rendre hosszasan választották meg a TizenX tagjai.
- ³⁰ Ezt jól alátámasztja az is, hogy az egyes nyitott kérdéseket a válaszadók fele rendszeresen megválaszolta.
- ³¹ Az alábbi kérdésre adott válaszok alapján: *„Mindent összevetve, az alábbiak közül melyik társadalmi csoporthoz érzed a családodat a legközelebb?”*
- ³² A TizenX tagjainak közel 60 százalékának mind a két szülője (nevelője) diplomás, többségében (szülők 50–60 százalék) vezető státuszban (pl. igazgató, osztályvezető), vagy beosztott, szabad foglalkozású értelmiségi munkát (pl. mérnök, ügyvéd) végző.
- ³³ A kérdés így hangzott: *„Gyerekkorodban naponta átlagosan mennyi időt beszélgettek a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”*
- ³⁴ A Momentum alapítóival rögzített interjúk tanulsága szerint az elsődleges politikai szocializációjukat a legközelebbi családtagjaik, vagyis a szüleik (nevelőik) határozták meg. A mag körében végzett kérdőíves vizsgálatkor ugyanakkor azt találtuk, hogy a gyermekkori politikai szocializációt egyéb, távolabb élő, ritkábban látott családtagok (pl. nagyszülők, unokatestvérek) is befolyásolták.
- ³⁵ A kérdőív külön nem tért ki az egyes családtagok szerepére, azok részletes vizsgálatára kvalitatív technikákra épülő kutatást végeztem 2022 és 2023 fordulóján, amelynek keretében eddig 22 interjút készítettem a szervezet jelenleg és korábban aktív fiataljaival.
- ³⁶ A gyermekkori politikai szocializáció megértésére és pontosabb feltárására újabb kvalitatív módszerekkel dolgozó kutatások elvégzésére van szükség.
- ³⁷ A kortárs csoportok politikai szocializációban betöltött szerepével egy jelenleg is zajló kvalitatív technikákkal dolgozó kutatásban foglalkozom a Momentum TizenX körében.
- ³⁸ A kérdés így szólt: *„Középisikolás korodban milyen gyakran beszéltek/beszélnek veled a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”*
- ³⁹ A kérdés így szólt: *„Középisikolás korodban milyen gyakran alakulnak/alakultak ki vitás helyzetek, amikor szüleiddel politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről beszéltek/beszéltetek?”*
- ⁴⁰ A kérdés így hangzott: *„Volt(ak)/ van(nak) olyan középisikolás oktató(i)d, aki(k) alakítják, alakították a politikai nézeteidet, politikai kultúrádat a középisikolás éveid alatt? Amennyiben igen, röviden írd róla/róluk!”*
- ⁴¹ Ahhoz, hogy közelebb jussunk a középisikolás oktatók TizenX tagjainak politikai életútjaikon hagyott lenyomatához, kvalitatív technikák bevonásával 2022 decemberében újabb kutatást indítottam.
- ⁴² A kérdés így hangzott: *„Részt veszel/vettél oktatási időn kívüli klub/szakkör életében, ahol politikai (közéleti, társadalmi) témákkal, kérdésekkel foglalkoztatok?”*
- ⁴³ Adatvédelmi okokból ezen intézményeket nem nevezem meg.
- ⁴⁴ Erről bővebben lásd: Neundorf–Smets, 2017-es összefoglaló tanulmányát.
- ⁴⁵ A kérdés így hangzott: *„Hány éves korodban kezdte érdeklődni politikai kérdések iránt?”*
- ⁴⁶ Ezen kérdés mélyebb megválaszolására a kvantitatív módszerek használata ugyanakkor kevésbé tűnik alkalmasnak ahhoz, hogy a társadalmi mozgalmak politikai szocializációban betöltött szerepét jobban megértsem, az újabb kvalitatív kutatásokból származó adatokat szükséges elemzmem.

- ⁴⁷ Ez a szám a teljes magyar 15–29 éves társadalom körében szintén 5 fokú skálán 2-es érték körüli, bővebben lásd: Marián 2022-es, korábban idézett tanulmányát.
- ⁴⁸ Felvett interjúkban elhangzottak alapján.
- ⁴⁹ A szocializáció cirkuláris folyamatáról bővebben: Pusztai (2011).
- ⁵⁰ Ezt jelzi az is, hogy a közeli családtagokkal ritkán alakult ki vitás helyzet, amikor politikai témákról esett szó az otthoni beszélgetések alatt, valamint, hogy hasonló politikai véleménnyel bírtak, mint családtagjaik.

IRODALOM

- Angyal Emese–Fellner Zita–Fényes Csongor (2017): Új kihívók. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban. *Politikatudományi Szemle*, XXV. (4): 55–79.
- Bauer Béla–Pillók Péter–Ruff Tamás–Szabó Andrea–Szanyi F. Eleonóra–Székely Levente (2017): Közösség és politika. In: Székely Levente–Szabó Andrea (szerk.): *Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Budapest, Új Nemzedék Központ, 66–84.
- Beck, Paul Allen–Jennings, M. Kent (1991): Family traditions, political periods, and the development of partisan orientations. *The Journal of Politics*, 53(3): 742–763. <https://doi.org/10.2307/2131578>.
- Bíró-Nagy András–Szabó Andrea (2021): Magyar fiatalok 2021. *Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Bognár Adrienn (2014): *A családi szocializációs tényezők hatása a politikai aktivitásra*. PhD disszertáció.
- Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017): Politikai szocializáció modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 14–34.
- Bos, Angela–Greenlee, Jill S.–Holman, Mirva R.–Oyley, Zoe M.–Lay, J. Celeste (2022): This One’s for the Boys: How Gendered Political Socialization Limits Girls’ Political Ambition and Interest. *American Political Science Review*, 116 (2): 484–501. <https://doi.org/10.1017/S0003055421001027>.
- Collin, Philippa–McCormack, Jane (2019): Young people and politics. In: Chen, Peter J.–Barry, Nicholas–Butcher, John–Clune, David–Cook, Ian–Garnier, Adele–Haigh, Yvonne–Motta, Sara C–Taflaga, Marija (Eds.): *Australian Politics and Policy*. 487–500.
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 13 (4): 535–550.
- Csákó Mihály (2009): *Rendszerváltás és politikai szocializáció. Az MSZT 2009. évi kongresszusa: Változás. Válság. Váltás*. Kéziratban, Budapest, WJLF Pedagógiai Tanszék.
- Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101–114.
- Csákó Mihály (2018): Politikai szocializáció serdülőkorban. *Metszetek*, Vol. 7, No. 3: 27–42.
- Csákó Mihály–Murányi István–Sik Domonkos–Szabó Ildikó (2011): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 4: 419–446.

- Csákó Mihály–Sebestyén Annamária (2017): Egy autentikus diákmozgalom. *Educatio*, 26 (1): 26–37.
- Dinas, Elias. (2014): Why Does the Apple Fall Far from the Tree? How Early Political Socialization Prompts Parent-Child Dissimilarity. *British Journal of Political Science*, 44 (4): 827–852.
- Domokos Tamás–Kántor Zoltán–Pillók Péter–Székely Levente (2021): *Kérdések és válaszok – Fiatalokról, fiataloktól. A Magyar Fiatalok 2020.* Társadalomkutató Kft., Gyorsjelentés.
- Easton, Davis–Hess, D. Robert (1962): The Child’s Political World. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 6, No. 3: 229–246.
- Fényes Csongor (2015): Mozgolódás, tüntetés, foglalás. A budapesti egyetemfoglalás felépítése és működése. In: *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 63–96.
- Fényes Csongor (2017): *A hatalom útjában. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban.* Budapesti Corvinus Egyetem, szakdolgozat.
- Fényes Csongor (2021): Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében. In: Dr. Koncz István, Szova Ilona (szerk.): *Tizennyolc éve az európai Magyarország tudományos megújulása és a fiatal kutatók szolgálatában. A PEME XXII. PhD – Konferenciájának előadásai* (Budapest, 2021. november 11.). Budapest, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület (2021), 92–107.
- Fényes Csongor–Galgóczi Eszter (2021): *Túl a politikai kampányon – Megmaradhat a Sétáló Budapest szervezete egy vesztes kampány után? Átdolgozás alatt, kéziratban.*
- Fenyő D. György (2017): Homo politicus – homo pedagogicus. Az iskola és a politika 2017. *Új Pedagógiai Szemle*, 2017/9-10. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/homo-politicus-homo-pedagogicus> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 25.).
- German, Daniel B. (2011): A History of the Classics of Political Socialization Research Theory in Western Civilization from Ancient Greece to the Twenty First Century. *Politics, Culture and Socialization*, 2 (3): 309–314.
- Gerő Márton (2013): El kéne foglalni valamit... Az Occupy Wall Street és a magyarországi hallgatói mozgalmak In: Krasztev Péter–Jon Van Til (szerk.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békésekknek.* Budapest, Napvilág Kiadó, 306–351.
- Gerő Márton–Susánszky Pál (2014): Hallgatói mozgalmak és felsőoktatási politika. *Educatio*, XXIII. évf., 1. sz. (Mérleg, 2010–2014), 121–132.
- Haegel, Florence (2020): Political Socialisation: Out of Purgatory? *European Journal of Sociology*, 61(3): 333–364. <https://doi.org/10.1017/S000397562000017X>
- Holleman, Bregje (1999): Wording effects in Survey Research using meta-analysis to explain the forbid/allow asymmetry. *Journal of Quantitative Linguistics*, 1999, Vol. 6, No. 1, 29–40. <https://doi.org/10.1076/jqul.6.1.29.4145>
- Kovarek Dániel (2020): Négy dudás, négy csárda, egy kotta? A baloldal és a közép kispártjainak összehasonlító elemzése szervezeti felépítés és párttagság tekintetében. *Politikatudományi Szemle*, XXIX. (4): 33–54. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.4.33>
- Kozák Ákos–Hoffmann Márta (2016): Primer vizsgálatok. In: Veres Zoltán–Hoffmann Márta–Kozák Ákos (szerk.): *Bevezetés a piackutatásba.* Akadémia Kiadó, Budapest, 39–87.
- Marián Béla (2022): A 15–29 évesek politikai, közéleti véleményei. In: Nagy Ádám (szerk.): *Lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020.* Szociális Demokráciáért Intézet–Excenter Kutatóközpont, 219–258.

- Mikecz Dániel (2013): Az egyetemfoglalás, mint akcióforma és felszabadított tér. *Replika*, 84: 103–114.
- Nagy Ádám (2013): *Szocializációs közegek*, Budapest, Replika Kiadó, 95–108.
- Neundorff, Anja–Smets, Kaat (2017): *Political Socialization and the Making of Citizens*. Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935307.013.98>.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2019): A politikai és a magyar fiatalok. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2020): Digitalization and Gender Differences in Political Participation among Hungarian University Students. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 6, 4: 11–33.
- Owen, Diana (2008): *Political Socialization in the Twenty-first Century: Recommendations for Researchers*. Kézirat.
- Pusztai Gabriella (2011): Hallgatói szocializáció: új megközelítések. In: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig: hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 26–61.
- Quintelier, Ellen (2011): *Political socialization among young people. Evidence from a two-year panel study, 2011*. Paper presented at the PIDOP conference ‘Engaged citizens? Political participation and civic engagement among youth, women, minorities and migrants’. Open Access.
- Quintelier, Ellen (2015): Engaging Adolescents in Politics: The Longitudinal Effect of Political Socialization Agents. *Youth & Society*, 47 (1): 51–69. <https://doi.org/10.1177/0044118X13507295>.
- Riniolo Veronica–Livia Elisa Ortensi (2021): Young Generations’ Activism in Italy: Comparing Political Engagement and Participation of Native Youths and Youths from a Migrant Background. *Social Indicators Research*, 153: 923–955. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02487-5>.
- Róna Dániel–Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia–radikalizmus–poszt-materializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Sebestyén Annamária (2019): Pártpolitikai aktivizmus előfeltételei a magyar nappali tagozatos hallgatók körében. In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. TK PTI–Belvedere Meridionale, 91–124.
- Szabó Andrea–Oross Dániel–Papházi Viktor–Pokorny Zsanerr–Sebestyén Annamária (2021): *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai. A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele, 2020 december*. 2021. Budapest, TK PTI.
- Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szabó Ildikó (2004): Kollektív identitásminták a politikai szocializációban. *Educatio*, 12 (4): 551–566.
- Szabó Ildikó (2006): *Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Akadémiai doktori értekezés.
- Szabó Ildikó (2009): *A nemzet és a szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Szabó Ildikó–Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajátosságok. *Magyar pedagógia*, 100. évf., 4. szám: 383–400.

- Szabó Miklós (2001): A politikai szocializáció. In: Kéri László (szerk.): *Societas Politica – fejezetek a politikai szociológia köréből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 245–266.
- Takács Flóra (2017): Az esettanulmány mint módszertan a szociológiában. *Szociológiai Szemle*, (27) 1. szám, 126–132.
- Tsatsanis, Emmanouil–Lisi, Marco–Freire, André (2022): The ‘Lost Generation’ and Its Political Discontents: Age-related Divides in Southern Europe after the Crisis. *South European Society and Politics*, Volume 26: 133–151. <https://doi.org/10.1080/13608746.2021.2032936>.
- Wolak, Jennifer (2009): Explaining Change in Party Identification in Adolescence. *Electoral Studies*, 28 (4): 573–583.
- Zuckerman Alan S.–Dasovic, Josip–Fitzgerald, Jennifer (2007): *Partisan Families: The Social Logics of Bounded Partisanship in Germany and Britain* (New York, CUP). Cambridge University Press, Cambridge Studies in Public Opinion and Political Psychology.

További források

- Babos Attila (2020): *Momentum: azok is szavazhassanak az előválasztáson, akik 2022 tavaszán betöltik a 18-at*. <https://cutt.ly/k97R0jZ>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- Boross Juli (2019): *Délután Kaposváron is utcára mennek a diákok*. <https://tinyurl.com/2p9dcc8a>, utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.
- Kiss Brigi (2018): *Senkit nem érdekelt a Momentum sajtótájékoztatója, csak az Azonnalít*. <https://tinyurl.hu/ffjMd/>, utolsó letöltés: 2023. január 1.
- hvg.hu (2021): *Kétfordulós lesz az ellenzéki miniszterelnök-jelölt választás*. <https://tinyurl.com/4bucteac>, utolsó letöltés: 2023. január 7.
- szeged.hu (2021): *Üzenet a járdán: a szegedi Momentum TizenX szabad egyetemen szeretne tanulni*. <https://tinyurl.hu/7reA/>, utolsó letöltés: 2023. január 2.
- A jövő a miénk – Sopron* (2018), facebook esemény. <https://tinyurl.hu/zX0T/>, utolsó letöltés: 2023. január 13.
- A jövő a miénk – Miskolc* (2018), facebook esemény. <https://tinyurl.hu/Fb9Q/>, utolsó letöltés: 2023. január 4.
- TizenX Közéleti Club – Ceglédi Zoltán*, YouTube-videó. <https://tinyurl.hu/rZu6/>, utolsó letöltés: 2023. január 3.

DELIBERATÍV DEMOKRÁCIA

László Tamás

Bölcs laikusok a „nép” képviselőjében?
A deliberatív közösségi gyűlés mint lehetséges gyógyír
a modern képviselői demokrácia válságjeleire

Ujlaki Anna

Politikai kötelezettségek az állampolgárságon túl.
Hogyan magyarázhatók a nem állampolgárok politikai kötelezettségei?

BÖLCS LAIKUSOK A „NÉP” KÉPVISELETÉBEN?

A deliberatív közösségi gyűlés mint lehetséges gyógyír
a modern képviseleti demokrácia válságjeleire*

László Tamás

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet, ELTE Bibó István Szakkollégium)

*A tanulmány beérkezett: 2022. szeptember 15., opponálás: 2022. november 1. – november 21.,
véglegesítés: 2023. január 31.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A *demokratikus innovációk* szakirodalmának az elmúlt évtizedekben bekövetkezett ugrás-szerű gyarapodása a klasszikus képviseleti demokrácia válságjeleinek megerősödésével és az intézményrendszer reformjára tett innovatív kísérletek terjedésével párhuzamosan ment végbe. Jelen tanulmány elméleti és empirikus vizsgálódásának középpontjában a deliberatív fórumok (mini-publics) családjába tartozó *közösségi gyűlés* (citizens' assembly) innovációs eszköze áll, amely egy sorsolt, reprezentatív állampolgári csoport ismeretszerzésének és deliberációjának olyan intézményesített formájaként határozható meg, amely explicit módon közpolitikai kérdések eldöntésére irányul. Ezáltal a képviseleti demokrácia patológikus jelenségeinek – mindenekelőtt a képviseleti kapcsolat meglazulásának – kezelését célozza.

A tanulmány elméleti részében a demokratikus innovációk között helyezi el a közösségi gyűlés eszközt, valamint a politikai képviseletről alkotott sajátos előfeltevéseit három képviseletelméleti probléma – (1) a választói preferenciák változásának dinamikája; (2) a politikai kognitív képességek aszimmetriája; illetve (3) a politikai csend képviselete – fényében azonosítja. Az empirikus kutatás az első budapesti közösségi gyűlés köré szerveződik: megvizsgálja az innovatív eszköz magyarországi társadalmi-politikai kontextusát, valamint a fővárosi gyakorlatot egy brit columbiai és egy oxfordi kísérlettel veti össze, majd azok tükrében értékeli.

A tanulmány megállapításai szerint a közösségi gyűlés alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai többnyire megfelelnek az elméleti várakozásoknak. Azonban, egyik fő funkciójának, a (köz)politikai döntéshozatal reszponzívabbá tételének teljesülése közel sem magától értetődő: döntően az eszköz a képviseleti rendszerben való *intézményesített*ségének mértékétől függ. A budapesti gyakorlat a legtöbb szempont szerint illeszkedik a meghatározó nemzetközi trendekhez, így azok erényeit és hiányosságait egyaránt magán viseli.

Kulcsszavak: közösségi gyűlés ■ demokratikus innovációk ■ deliberatív demokrácia ■ képviseletelmélet ■ deskriptív képviselet ■ sorsolt

* A tanulmány a TK Politikatudományi Intézet Alkotói pályázatának támogatásával készült. Köszönettel tartozom Oross Dánielnek és Illés Gábornak a kitartó támogatásukért és a tanulmány elkészítéséhez nyújtott nagylelkű segítségükért.

„Érdeemes a tarasziak példáját is utánozni, akik [...] a vezető hivatalokat két csoportra osztják, és az egyiket választással, a másikat pedig sorsolással töltik be; sorsolással azért, hogy a köznép is szóhoz jusson bennük, választással pedig azért, hogy jobb legyen a kormányzat.”

(*Arisztotelész: Politika*)

A demokratikus innovációk vizsgálata a 20. század utolsó harmadában fokozatosan egyre nagyobb jelentőségre tett szert, majd az ezredfordulót követően ugrásszerűen bontakozott ki a kutatási terület önálló szakirodalma. A tudományos érdeklődés növekedése a nyugati típusú képviseleti demokráciák válságjeleinek nyilvánvalóvá válásával, illetve a politikai intézményrendszer szubsztantív reformjára tett innovatív kísérletek terjedésével párhuzamosan ment végbe. A demokratikus innovációk széles körben használt meghatározásuk szerint olyan „intézmények, amelyeket kifejezetten arra terveztek, hogy növeljék és elmélyítsék az állampolgári részvételt a politikai döntéshozatal folyamatában” (Smith, 2009: 1.). A gyűjtőfogalom alá sorolható rendkívül változatos intézményi megoldások közül az egyik legfrissebb és legmélyrehatóbb reformkísérlet a közösségi gyűlés (*citizens' assembly*).

A deliberatív közösségi gyűlés innovatív eszköze az elmúlt két évtizedben világszerte gyorsuló ütemben terjedt el, és ma már minden lakott kontinensen meghonosodott (OECD, 2020). 2020 ősze óta pedig immár Magyarországon is, a helyi önkormányzatok szintjén. Hívei szerint hosszú távon képes gyógyírt nyújtani a nyugati típusú képviseleti rendszerek válságjeleire a demokratikus berendezkedésben rejlő rugalmasság és megújulási potenciál kiaknázása által.

Tanulmányom az alábbiak szerint épül fel. Az első, elméleti fókuszú egységének célja a deliberatív közösségi gyűlés működésének, sajátosságainak és a modern képviseleti demokrácián belül betöltött lehetséges szerepének bemutatása. Ennek keretében először a közösségi gyűlés a demokratikus innovációk szakirodalmán belül kialakult fogalmát járja körül, majd a releváns képviseletelméleti problémákat vizsgálja meg abból a szempontból, hogy értelmezési kereteikbe milyen módon illeszthető be az innovatív eszköz. Tanulmányom második, empirikus részében megvizsgálja a közösségi gyűlés magyarországi kontextusát és elterjedésének esélyeit, majd az első budapesti közösségi gyűlést nemzetközi összehasonlításnak és értékelésnek veti alá.

ELMÉLETI HÁTTER – A DEMOKRATIKUS INNOVÁCIÓKTÓL
A KÖZÖSSÉGI GYŰLÉSEKIG

A demokratikus innovációk szakirodalmának kiindulópontja, hogy az elmúlt évtizedekben a képviseleti demokrácia egyre erősödő és mélyülő válságba került, egyfajta *globális demokratikus recesszió* alakult ki (Foa et al., 2020). A nagymintás adatfelvételek világszerte rámutatnak, hogy a válságjelek jelentős része közvetlenül a képviseleti rendszert érinti: a választók többsége nem bízik képviselőiben, a politikusokat korruptnak és az állampolgárok valós problémáitól eltávolodottnak látja (Pew Research Center, 2020); miközben úgy vélik, hogy a választások eredményüktől függetlenül nem hoznak érdemi változást (Pew Research Center, 2019). A demokrácia válságát a hagyományos képviselő–képviselt viszony megrendülésére építő populista pártok és politikusok előretörése, illetve az autokratizáció trendje is markáns tünetként jelzi. A demokratikus innovációk célja egyfajta immunválasz kifejlesztése a demokráciát ért kihívásokra válaszul. A patológikus jelenségek természetéből fakadóan ezt olyan módszerekkel képzelik el, amelyek közelebb hozzák a politikai döntéshozatalt az állampolgárokhoz, elősegítik érdekeik közvetlen becsatornázását a képviseleti intézmények kiegészítése által, és megerősítik a döntéshozók választások közötti ellenőrzését.

A demokratikus innovációk a szakirodalomban legtöbbször hivatkozott definícióiból (Smith, 2009; Newton, 2012; Elstub–Escobar, 2019) három fő ismerv olvasható ki: (1) *az állampolgárok politikai folyamatokba történő hatékonyabb bevonására irányulnak*; amelyet (2) *intézményes keretbe helyezve csatornát nyitnak a közpolitika-alkotás befolyásolására*; (3) *innovatív megoldásaik által a demokratikus eljárások fejlesztését célozzák*. Ez az inkluzív meghatározás számos, egymástól lényegileg különböző innovációs módszert foglal magában, köztük a deliberatív fórumokat (*deliberative innovations/deliberative forums/mini-publics*), amelyek elméleti megalapozása Robert Dahl (1989) nevéhez fűződik. Dahl arra a kérdésre kereste a választ, hogy hogyan lehetne megismerni, hogy az egyes közügyekben milyen álláspontot alakítana ki a társadalom, ha többsége aktív és tájékozott lenne. Elképzelése szerint a deliberatív fórum egy olyan, az egész társadalomra nézve reprezentatív, véletlenszerűen kiválasztott állampolgárok alkotta csoport, amely a közügyek megvitatására jön létre. Tagjai naprakész tudományos eredmények alapján tájékozódnak, és az általuk folytatott deliberáció során megismerik egymás véleményét, majd kialakítják álláspontjaikat. Dahl szerint a deliberatív fórum „*ítélete magának a népnek az ítélete lenne, ha a nép a legjobb elérhető tudásra támaszkodva tudná eldönteni, hogy milyen közpolitikák érnék el a legnagyobb valószínűséggel az általa vágyott eredményeket*” (uo. 340.). Később a kutatók a koncepció gyakorlatba ültetett kísérletei alapján pontosabb meghatározásokat fektettek le (pl. Fishkin, 2009; Ryan–Smith, 2014; Elstub–Escobar, 2019), amelyek szintetizálásával a deliberatív

fórum úgy definiálható, mint egy *véletlenszerűen kiválasztott, reprezentatív állampolgári csoport ismeretszerzésének és deliberációjának olyan intézményesített formája, amelynek célja a közpolitikai döntéshozatal befolyásolása.*

A deliberatív fórumok csoportján belül ismét az eszközök további altípusai különíthetők el, amelyek közé a szakirodalom többsége (pl. Elstub–Escobar, 2017; Smith–Setälä, 2018; Harris, 2019) a közösségi gyűlést is sorolja. A közösségi gyűlés elterjedt definíciói gyakran a többi altípussal átfedő meghatározásokat használnak, miközben nem kellően rugalmasak ahhoz, hogy átfogják az egyre gyarapodó empirikus kísérletek organikus sokszínűségét. Tanulmányom ezért azokat a deliberatív fórumokat tekinti közösségi gyűlésnek, amelyek *adott kormányzati szinten felmerülő közpolitikai kérdésekre eldöntésére explicit módon irányulnak.* Lebonyolításuk a résztvevők ismeretszerzését, tanácskozáását és döntéshozatalát magában foglaló sajátos és egységes módszertan (pl. Involve et al., 2020; OECD, 2020: 37.) szerint történik. A demokratikus innovációk családján belül elfoglalt helyüket az alábbi, 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A közösségi gyűlés a demokratikus innovációk családjában

Forrás: saját szerkesztés

A közösségi gyűléseket vizsgáló első magyar nyelvű kutatások az elmúlt néhány évben születtek meg. Bár elsőként Pataki (2007) az egyszerű állampolgárok („bölcsek laikusok”) politikai részvételét célzó innovatív megoldások között tárgyalta az intézményt, fókuszáltabb vizsgálatára magyarországi meghonosodását követően először Oross (2020), majd László (2021) és Németh (2021) vállalkozott.

A KÖZÖSSÉGI GYŰLÉS ÉS A KÉPVISELET HÁROM ELMÉLETI PROBLÉMÁJA

Mivel a közösségi gyűlés háttérében álló, a politikai képviselétről alkotott implicit előfeltevések lényegesen különböznek a klasszikus képviseleti demokráciától, megértésükhöz elengedhetetlen a képviseletelméletek keretében történő elhelyezésük. Az alábbiakban tanulmányom három releváns elméleti problémát mutat be, majd megvizsgálja a közösségi gyűlés által azokra adott válaszokat, és körüljárja, hogy miért jelenthet ígéretes alternatívát a képviselet klasszikus felfogásával szemben.

A választói preferenciák változásának dinamikája

A közösségi gyűlés képviseletelméleti hátterének megértése szempontjából az egyik legfontosabb kérdés, hogy a választói elvárásokra statikus vagy dinamikus tényezőként tekintünk-e. Jane Mansbridge (2003) a statikus választói igényeket feltételező megközelítést ígérő képviseletnek (*promissory representation*) nevezi, mivel középpontjában a választási ígéretek állnak. A képviselőjelöltek ígéretek tesznek a választóknak, amelyeket a megválasztásuk után vagy betartanak, vagy megszegnek. Mandátumuk lejártakor pedig ennek fényében lehetőség nyílik az elszámoltatásukra. A választók igyekeznek befolyást gyakorolni a képviselő tevékenysége felett, eközben azonban a közvetlen kontroll hiányával és információs aszimmetriával szembesülnek. A normatív felfogás szerint a képviselő betartja ígéreteit, hiszen megbízatásának lejártakor a választók általi jutalmazása vagy büntetése múlik ezen, így a választói akarat közpolitikai döntések formájában jut érvényre. Az ígérő modell feltevéseit azonban az empirikus kutatások nem igazolták, így a képviseletet működtető mechanizmusokról alkotott képe is elavultnak bizonyult.

Mansbridge az elméleti keret aktualizálása során azonosítja a megérző képviselet (*anticipatory representation*) modelljét, amely realiztikusabban magyarázza a képviselő–képviselet viszony természetét. Kiindulópontja a retrospektív szavazás logikája: a választók a múltban tanúsított cselekvése alapján, de a jelen szempontjai szerint értékelik a képviselőt. A képviselet valódi tárgyát így nem a választóknak az elmúlt (felhatalmazó) szavazás idején meglévő elvárásai, hanem a képviselői ciklust követő választás alkalmával fennálló igényei képezik. Megválasztása után ezáltal a képviselőnek elsősorban nem az állampolgárok aktuális preferenciáit kell követnie, hanem olyan módon szükséges cselekednie, hogy azt a következő választás idején meggyőzőnek találják. Ezért értékelődik fel a „megérzés” képessége: a sikeres képviselő jól tapint rá a preferenciák jövőbeli alakulására és ahhoz igazítja mindenkori cselekvését. Vagyis, a képviselői magatartást a jelenben végső soron a választók jövőbeli elvárásai befolyásolják. Mindez egy rendkívül komplex információs kihívás elé állítja a képviselőt, ezért nagy erőfeszítést fektet a közvélemény monitorozásába és szisztematikus manipulálásába egyaránt.

A megérző képviselet logikájából Mansbridge három praktikus implikációt vezet le: (1) a képviselő–képviselet kapcsolat kölcsönösen deliberatívabbá válik, mivel mindkét fél információszerzésre és a másik feletti kontroll gyakorlására törekszik; (2) a képviselőnek kifizetődőbb a választók stabilabb alapvető vágyainak, mintsem a gyorsan változó közpolitikai elvárásainak kielégítésére koncentrálnia; (3) a megérző képviselet modellje a választói preferenciákra alakíthatóként, a választókra taníthatóként és manipulálhatóként tekint. Ezek hatására a megérző képviselet az ígérő modell normatív megközelítését is aláássa. Saját normatív kritériumrendszerének középpontjában a képviselő

és a képviseltek közötti interakció áll: minél hatékonyabb – vagyis a társadalmi érdekek becsatornázását segítő és manipulációtól mentes – deliberáció zajlik a két fél között, annál jobb minőségű a képviselet. Az interakciók minőségének alakításában a társadalmi aktorok mindegyike fontos szerepet játszik, így egyfajta sokszereplős folyamatos képviselet (*continuing representation*) jön létre.

A politikai kognitív képességek aszimmetriája

Amint Mansbridge elméletében is láthattuk, bár a képviselő–képviselet viszonyban mindkét felet jellemzi az információszerzés és a kontroll gyakorlásának törekvése, előbbi jóval hatékonyabban képes ennek érdekében fellépni. Ugyanakkor, minél inkább érvényesül a kölcsönösség elve, annál kisebb a képviselői manipuláció tere és annál jobb minőségű a képviselet. Ez azonban a választók olyan készségeit és politikai kapacitásait feltételezi, amelyek által korlátok közé képesek szorítani a képviselő cselekvését, kikényszerítve annak rezponzivitását. Az alábbiakban tanulmányom a képviselet és a demokrácia azon két elméletét tekinti át, amely számol az állampolgárok valamilyen mértékű, a képviselő tevékenységére befolyást gyakorolni képes autonómiájával és politikai kognitív képességeivel. A mandátum- és az elszámoltatás-elmélet, illetve fő kritikáik bemutatása során a Körösényi (2007) által kifejtett megközelítésre támaszkodom.

A Körösényi András tanulmányában megjelenő *mandátumelmélet* a képviselő–képviselet kapcsolatát nemcsak kölcsönös viszonyként írja le, de az utóbbi dominanciájával jellemzi, hasonlóan az ígérő modellhez. Felfogása szerint a választók határozott közpolitikai preferenciákkal rendelkeznek, szemben a képviselőkkel, akik szerepe a többség számára kívánatos elképzelések felkarolására korlátozódik. A „nép” tehát vezetői által valójában önkormányzást gyakorol. A választások a pártok és jelöltek által felkínált közpolitikai programok közötti indirekt döntésről szólnak. A választók vagy a saját karakterjegyeikhez legközelebb álló jelöltet keresik, akitől a közpolitikai elképzeléseik megvalósítását várják; vagy a Friedrich-törvény hatására a választási sikert hajszólo képviselő a képviselet utasításait szigorúan követő ügynökké válik. A mandátumelmélet a közügyekről jól informált és kompetens állampolgárokkal, illetve hivatalorientált, magukat a közakaratnak alávetni kész képviselőkkel számol. Előfeltéveiseivel kapcsolatban Körösényi öt pontban fogalmazza meg kritikáit. Álláspontja szerint (1) az állampolgárok nem széleskörűen informáltak, ráadásul a racionális választónak nem is áll érdekében a tájékozódás. (2) A képviselők számára nem elsődleges a választási ígéretek betartása, nem ritka a választók tudatos félrevezetése. (3) A választók körében gyakran nem a közérdeknek leginkább megfelelő közpolitikák a legnépszerűbbek. (4) Az állampolgári preferenciák nem stabilak, hanem rövid távon is

igen változékonyak. Végül (5) a képviselők maguk is autonóm szereplők, akik gyakran a közérdekekkel szemben, saját érdekeik alapján cselekszenek.

A Körösényi által felvázolt *elszámoltatás-elmélet* a képviselő–képviselt viszonyt többnyire kiegyenlítettnek tekinti: a kormányzás a választók beleegyezésével történik ugyan, de a képviselő autonóm cselekvőként hozza meg a képviseltek jóváhagyását igénylő döntéseket. Ezáltal egyéni felelősséget visel, amely a választáson való elszámoltathatóságában testesül meg. A választók, bár nem rendelkeznek előzetes közpolitikai preferenciákkal, készen állnak a képviselő utólagos elszámoltatására, így bizonyos mértékben tájékozottak a választáson induló jelöltek által kínált alternatívák közötti különbségekkel. Tehát, míg a mandátumelmélet prospektív, addig az elszámoltatás-elmélet retrospektív szavazással számol. Az állampolgárok implicit módon teljesítménystandardot állítanak fel, amely az újráválasztáshoz szükséges kormányzati eredményeket foglalja magában, majd a képviselő mindent megtesz ezen kritériumok felderítése és elérése érdekében. Körösényi fő kritikája, hogy a választók valójában nem képesek a kormányzati teljesítmény pontos megítélésére. Egy ilyen kalkuláció ugyanis számtalan tényező olyan komplex mérlegelését tenné szükségessé, amelynek elvégzése reálisan nem várható el az állampolgároktól. Így sem a teljesítménystandard felállítása, sem teljesülésének ellenőrzése nem életszerű, ezért ismét mozgástér nyílik a képviselő önérdékkövetése számára.

Összegezve tehát, habár az elszámoltatás-elmélet a választók *kompetenciája* és *politikai kognitív képességei* tekintetében realistább a mandátumelméletnél, még így is irreálisan magasra helyezi az állampolgárokkal szembeni elvárásokat, alábecsülve a képviselő manipulációs eszköztárát. A választók önmagukban nem képesek a képviselői cselekvés szigorú reszponzivitásának kikényszerítésére, így nem jön létre a kölcsönös deliberáció, a képviselet minősége pedig alacsony marad.

A politikai csend képvisellete

A harmadik, a kortárs szakirodalom által is kiemelten tárgyalt probléma a hagyományos politikai részvételtől távolmaradó társadalmi csoportok képviselthez jutása. A Brito Vieira (2020) által kritizált domináns felfogás a képviselet csatornájának a hangot tekinti: csak azok jutnak képviselthez, akik képesek hallatni hangjukat, és azok érdekei érvényesülnek a leginkább, akik ezt a lehangosabban teszik. A képviseleti demokráciában a szavazás az érdekartikuláció legfőbb eszköze, de a politikai részvétel minden formája a hang felelőssítését szolgálja. A hang hallatása azonban igen erőforrás-igényes, ezért gyakran éppen az eleve marginalizált csoportok maradnak csendben, vagyis képviselet nélkül. Brito Vieira kiindulópontja, hogy a csend nem homogén: elkülöníthető a passzív, kihagyó csend (*omissive silence*) és az aktív, rendelkező csend (*commissive silence*). Míg előbbi lemond a cselekvésről, és a képviselet szempontjára

ból hiányként jelenik meg, addig utóbbi tudatos cselekvés eredménye, amely a hang visszatartását az érdekérvényesítés eszközeként tekinti.

Brito Vieira különbséget tesz egyfelől a képviselő transzmissziós szíj-modellje (*transmission-belt model*), másfelől a *konstruktivista képviselő* között. A klasszikus transzmissziós szíj-modell a képviselőre közvetítő közegként tekint, amelynek funkciója a társadalmi preferenciáknak, érdekeknek és értékeknek az állami intézmények működésébe és a közpolitikai döntésekbe történő becsatornázása. A képviselő létrejöttének előfeltétele tehát a választói igények képviselhető hanggá formálódása, amely iránymutatást jelent a képviselő cselekvése számára. Mivel a képviselő a hangra (szavazatra) épül, a csend (szavazástól való távolmaradás) a képviselőtől való lemondással és a hanggal rendelkezők (szavazatot leadók) érdekeinek való alárendeléssel egyenlő. A klasszikus transzmissziós szíj-modell így sem a kihagyó, sem a rendelkező csend számára nem nyújt képviselőt.

A konstruktivista képviselő (Saward, 2010) felfogásában a preferenciák, érdekek és identitások döntően a képviselő eredményeként jönnek létre, nem pedig azt megelőzően léteznek. A képviselő tárgyát a képviselő által kifejezett képviselői igény (*representative claim*) hívja életre: a hang tehát a képviselői igényre adott választói reakció megnyilvánulása. Habár a képviselői viszonyt a képviselő kezdeményezi, a választói aktivitás a konstruktivista megközelítésben sem elhanyagolható. A képviselői igény kifejezése során a képviselő saját maga és a képviselőni kívántak számára identitásokat konstruál, sikere ugyanakkor azon múlik, hogy a választók meggyőzőnek találják-e a felkínált identitásokat. A képviselői kapcsolat csak akkor jön létre, ha a képviselői igény tartalma találkozik az állampolgárok előzetes elképzeléseivel. Brito Vieira szerint a konstruktivista képviselő ígéretesebbnek bizonyul a csend képviselője tekintetében, mivel a kezdeményezés terhét leveszi a választókról, ezáltal lehetővé teszi, hogy a képviselő a kihagyó csend irányába fejezzon ki képviselői igényt. A politikai részvételtől tudatosan távolmaradó rendelkező csend számára azonban továbbra sem képes képviselőt nyújtani.

Mivel a Brito Vieira által vizsgált két felfogás egyike sem bizonyult alkalmasnak a csend maradéktalan képviselőjére, a továbbiakban a Pitkin-féle *deskriptív képviselő* koncepciójához kell fordulnunk. Ennek középpontjában a képviselő jellemzői állnak, amelyek legfontosabb funkciója a képviselő helyettesítésének biztosítása. A törvényhozás kapcsán az elsősorú kérdése nem az, hogy hogyan cselekszik és milyen döntéseket hoz, hanem az, hogy milyen az összetétele, és mennyiben képezi le a társadalom sokszínűségét. A parlamentnek a társadalom kicsinyített modelljévé kell válnia annak érdekében, hogy a benne megjelenő tulajdonságok és vélemények a „nép” sajátosságait és a közvéleményt tükrözzék. Más szóval, a törvényhozásnak (statisztikailag) reprezentatívnak kell lennie, hiszen a képviselői kapcsolatot a deskriptív hasonlóság és a sorsolás együttesen biztosítja. Ilyen módon a társadalom minden tagja

– a hang hallatására való képességtől és szándéktól függetlenül – azonos mértékben jut képviselőhöz. Természetesen a deskriptív modell sem közömbös a képviselők cselekvése iránt: várakozása szerint a képviselők tulajdonságai bizonyos mértékig kiszámíthatóvá teszik cselekvésüket. Ha tehát a parlament a társadalom kicsinyített modellje és leképezi annak tulajdonságait, akkor olyan döntéseket fog hozni, amelyeket maga a „nép” is hozna. Vagyis a társadalom deskriptív leképezése önmagában csak eszköz; a végcél, hogy a törvényhozás a társadalmi igényeknek megfelelően cselekedjen. A deskriptív képviselőt hívei gyakran a tükör metaforájával jellemzik, amely dinamikus kapcsolatot feltételez a törvényhozás és a „nép” között. A tükör által közvetített kép ugyanis nemcsak pontos, de szüntelenül alkalmazkodik az elé kerülő valósághoz. Hasonlóan, a társadalomban bekövetkező változásokkal szemben a törvényhozás sem lehet közömbös: követnie kell azokat annak érdekében, hogy a képviselők mindig meg tudják jeleníteni az aktuális közakaratot. Ezt a célt a társadalomból időről időre vett kontrollált véletlenszerű mintavétel szolgálja a legjobban, vagyis a választás helyett a statisztikai reprezentativitás és a véletlenszerű kiválasztás (sorsolás) elve játssza a főszerepet.

Pitkin a deskriptív törvényhozás három lehetséges képviselői funkcióját különbözteti meg: (1) a passzív információszolgáltatást; (2) reprezentációk aktív létrehozását és (3) a szuverén döntéshozást. Bár az egyes funkciók esetében eltérő súllyal esnek latba a deskriptív képviselővel kapcsolatos fenntartások, Pitkin kritikái az alábbi három pontban összegezhetők. (1) A társadalom pontos leképezése a törvényhozásban fragmentáltságot idéz elő, ami meggátolja a cselekvést. (2) Mivel a társadalom tökéletes modellezése nem kivitelezhető, a deskriptív képviselő ismérve a leképezési szándéokra korlátozódik. Végül (3) a deskriptív képviselő az állampolgárok tipikus, vagyis hozzájuk hasonlós képviselő iránti vágyát elégíti ki, azonban a választók gyakran prototipikus, azaz maguknál jobb, rátermettebb és felkészültebb társaikat szeretnék képviselőjüként látni, amely igény így megválaszolatlan marad.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az egyes képviselői modellek annál inkább képesek a politikai csend képviselőjére, minél kisebb aktivitást várnak el a képviselőktől, mivel az aktivitás kifejtése eleve erőforrások meglétét és a hagyományos politikai részvétel szándékát feltételezi. A képviselő három típusa közül a transzmissziós szíj-modell számol a választók legnagyobb aktivitásával, hiszen esetében a képviselőhöz jutást csak a hang erőforrás-igényes és tudatos hallatása biztosítja, ezért a csend általa nem jut képviselőhöz. Ezt követi a konstruktivista irányzat, amely az állampolgároktól már csak a képviselői igény visszaigazolását várja, így a kihagyó csend számára képes képviselőt nyújtani. Végül, a deskriptív képviselő létrejöttéhez sem a képviselők erőforrásai, sem politikai részvételük szándéka nem szükséges, hiszen azt a deskriptív mintavétel önmagában biztosítja, ezáltal a kihagyó és a rendelkező csend egyaránt képviselőt nyer.

A KÖZÖSSÉGI GYŰLÉS VIZSGÁLATÁNAK
KÉPVISELETMÉLETI KERETE

A dinamikusan változó választói preferenciák és a képviselői „megérzés” szükségese azt a követelményt támasztják a közösségi gyűlés felé, hogy alkalmazkodni legyen képes a közvélemény változásához. A deskriptív csoportnak így nemcsak a társadalom sokszínűségét kell leképeznie, de az időtényezőre is tekintettel kell lennie. Azonban, míg a klasszikus képviseleti modellben a választás intézménye hivatott biztosítani a politikai döntéshozatal rezponzivitását, addig a deskriptív csoport sorsolás útján jön létre. Ahogyan a képviselői ciklus végére gyakran aktualitásukat veszti a választási ígéretek, úgy a „deskripció ígérete” is elavul a társadalom és a közvélemény átalakulásával. Pitkin deskriptív modellje azonban implicit módon számol Mansbridge későbbi megérző képviseletének tanulságával. A tükör metaforája ugyanis a társadalmi változások időben szakadatlan leképezését feltételezi. Bár Pitkin nem tárgyalja ezt a problémát, a „*megérző deskriptív képviselet*” technikai megvalósítása két mechanizmus segítségével képzelhető el. Az egy időpillanatban létrehozott deskriptív testület rövidebb időtávon belül automatikusan rezonál a közvélemény kisebb változásaira; hosszú távon azonban új mintavételi eljárás elvégzése szükséges, amely kiküszöböli a mélyebb társadalmi változások által a reprezentativitáson ejtett csorbákat.

Pitkin a deskriptív képviseletet mint a törvényhozás összetételét meghatározó elvet tárgyalja, ezért a parlament választás és sorsolás útján történő selekcióját többnyire egymást kizáró elveknek tekinti, és nem számol egymást kiegészítő szerepükkel. A Pitkin által a deskriptív törvényhozás számára felvázolt képviseleti funkciók így a közösségi gyűlések esetében ideáltípusoknak tekinthetők. Míg az információszolgáltatási funkció azt feltételezi, hogy a választott képviselők dominanciája érvényesül, addig a szuverén döntéshozói szerep azokat a deskriptív testülettel helyettesítené. A két szélső pont között azonban a közügyek eldöntésére gyakorolt befolyás számos eltérő mértéke létezhet. Setälä (2021) a közösségi gyűlések funkcióinak három típusát tárgyalja: a tanácsadói, a kollaboratív és a vizsgálódó szerepkört. Ezek közül a nemzetközi gyakorlatban mindeddig legelterjedtebb tanácsadói funkció biztosítja a legkisebb (köz)politikai befolyást. Az ad hoc módon létrehozott közösségi gyűlések közpolitikai javaslatokkal látják el a választott képviselőket, akik nemcsak azt határozhatják meg, hogy mikor és milyen ügyben kéri ki a véleményüket, hanem a javaslataik végrehajtásáról is szabadon dönthetnek. A kollaboratív funkció a választott döntéshozókat közvetlenül bevonja a deskriptív testület deliberációjába, és szembesíti őket az állampolgárok preferenciáival. Ebbe a képviseleti funkcióba sorolható a közösségi gyűlések a részvételi demokrácia más eszközeivel történő kombinálása, amely által korlátozható például a népszavazás politikai elit általi uralása (Fishkin, 2009: 4.;

Parkinson, 2020). Ez az eljárás Írországból több alkalommal alkotmánymódosításhoz is vezetett (Courant, 2021). A vizsgálódó szerepkör kifejezetten a választott képviselők tevékenységének ellenőrzésére irányul: a közösségi gyűlések napirendjére korábbi közpolitikai döntések kerülnek, amelyeket a döntéshozóknak a sorsolt képviselők előtt kell igazolniuk. Ezáltal nyilvánosan szembenézve a cselekvésük által a társadalmi csoportokra gyakorolt hatásokkal, ami a képviselők kiterjesztett *deliberatív felelősségének* (Setälä, 2021: 7.) kialakításához is hozzájárul.

Egyes szerzők még szélesebb képviseleti funkciót szánnak a deskriptív csoportnak. Bouricius és Schecter (2013) a képviseleti rendszer reformjától annak gyökeres átalakításáig öt lehetséges hatáskört vázolnak fel. A deskriptív testületek így önállóan végezhetnék (1) egy törvény kialakítását; (2) egy közpolitikai terület szabályozását; (3) a polgári kezdeményezések és népszavazások tanácskozási minőségének növelését; (4) a kétkamarás parlamentek felsőházaként működhethetnének; illetve (5) szuverén döntéshozóvá léphetnének elő. Van Reybrouck (2018) úgy véli, hogy a közösségi gyűlések képviseleti funkcióinak bővülése fokozatosan következik be, mivel az inkrementális reformok markánsabb változások előtt nyitják meg az utat. Az intézményesítés terén napjainkig leginkább előrehaladott sorsolós deskriptív megoldás a kelet-belgiumi modell (*Ostbelgien Model*), amely először hozta létre a közösségi gyűlések olyan intézményesített láncolatát, amely megszakítás nélkül ülésezik és folyamatosan ellátja a választott parlament tevékenységének ellenőrzését (Niessen–Reuchamps, 2020; OECD, 2020: 57–59.). Az alábbi, 2. ábra áttekintést nyújt a közösségi gyűlések lehetséges képviseleti funkcióiról.

2. ábra. A közösségi gyűlés lehetséges képviseleti funkciói

információ-szolgáltatás	tanácsadás	kollaboráció	vizsgálódás	törvénykialakítása	közpolitikai terület szabályozása	parlament felsőháza	szuverén döntéshozó
←		intézményesítettség				→ erős	
korlátozott		(köz)politikai befolyás mértéke				kiterjedt	
tág		választott képviselők mozgásterét				szűk	

Forrás: saját szerkesztés

Körösényi mandátum- és az elszámoltatás-elmélettel kapcsolatos kritikái rávilágítanak arra, hogy a politikai kognitív képességek aszimmetriája miatt a választói preferenciák nem gyakorolnak közvetlen befolyást a közpolitikai döntésekre, amit az empirikus kutatások is alátámasztanak (lásd részletesen:

Boda, 2020: 195–229.). A közösségi gyűlések azonban éppen azoknak a társadalmi kapacitásoknak a megerősítését célozzák, amelyek a választott képviselők mandátumainak kijelölését, ellenőrzését és elszámoltatását segítik. Az empirikus kutatások arra is rámutatnak, hogy a közpolitikai agenda az elszámoltatás lehetőségét biztosító választások közeledtével jellemzően közelebb kerül a közvélemény napirendjéhez (Chaqués-Bonafont–Palau, 2011). Vélhetően tehát a képviselők ellenőrzésének jobb és folytonos intézményesítésével az egész döntéshozatali rendszer átláthatóbbá és rezponzívabbá válna. Így a közösségi gyűlések a választott képviseleti intézményekkel történő kombinálása javítja a képviseltek és a képviselők között zajló deliberáció minőségét. A jobb minőségű deliberáció pedig Mansbridge elmélete szerint jobb képviseletet eredményez. Mi több, Dryzek (2009) amellet érvel, hogy a deliberatív kapacitások megléte a politikai rendszerek demokratikusságát is alapvetően befolyásolja.

A fentiek fényében felmerül a kérdés, hogy a választott képviselőknek miért állna érdekében saját mozgásterük és manipulációs eszköztáruk közösségi gyűlések általi szűkítése. Oross és munkatársai (2021) a politikusi motivációk között azonosítják a kampányígéretek teljesítését, a pártok népszerűségének növelését, a regionális identitások erősítését, valamint egyes pártok és a deliberatív részvételiség közötti ideológiai összhangot. A képviselők számára természetesen a legkifizetődőbb, ha úgy aknázhatják ki az előnyöket, hogy közben mozgásterük szűkítését nem kell vállalniuk, ezért a közösségi gyűlések intézményesítésében általában ellenérdekeltek.

A közösségi gyűlések deskriptív hasonlóságon alapuló legitimitását bizonyos megkötésekkel jól magyarázza a Pitkin-féle deskriptív modell, ugyanakkor a Saward-féle konstruktivista irányzat fontos további szempontokkal bővítheti a vizsgálódás kereteit. Pitkin első kritikája szerint a társadalom pontos leképezése nem eredményez cselekvőképességet, mivel a vélemények atomizáltsága elejét veszi a cselekvésre alkalmas többség kialakulásának. Ezt a problémát jelentősen árnyalják a társadalomtudományokban az 1990-es években végbement deliberatív fordulat (Dryzek, 2002) vívmányai. A deliberatív felfogásban központi szerepet tölt be az állampolgárok egyenlőségen alapuló tanácskozása, a fontos kérdések nyilvános megvitatása, túllépve az egyszerű érdekaggregáción (Cohen, 2009). Az optimális döntések meghozatalához ugyanis a választók közös gondolkodása, érvelése és mérlegelése szükséges (Fishkin, 2009; Oross, 2020). A közösségi gyűlés nem szorítkozik csupán a deskriptív testületben meglévő előzetes vélemények aggregálására, hanem ideális közeget kíván teremteni a szakértők által biztosított releváns információk feldolgozására, az állampolgárok interakciója és deliberációja számára. Pitkin ezzel szemben csupán a társadalom előzetesen meglévő preferenciáinak tükrözését várja a deskriptív testülettől, ami több praktikus problémát is felvet. Az empirikus kutatások szerint a választók a legtöbb közpolitikai kérdés

kapcsán tájékozatlanok, és nem rendelkeznek határozott elképzelésekkel, ezért jellemzően az általuk támogatott párt álláspontját fogadják el (Achen–Bartels, 2017). Az állampolgárok közpolitikai elképzelései ráadásul inkonzisztensek és időben rendkívül változékonyak (Kahneman, 2013). Ezért a közvélemény pusztán leképezése aligha eredményez határozott közpolitikai elképzeléseket. A közösségi gyűlés gyakorlata pesszimistább az állampolgárok kompetenciáját illetően: nem az előzetesen adottnak vélt közvélemény megjelenítését várja a deskriptív testülettől, hanem a szakértők által informált, és véleményüket az egymással folytatott tanácskozás során kialakított állampolgárok álláspontját mutatja meg.

Az optimális körülmények között folytatott deliberáció számos kedvező hatással jár: a résztvevők vita esetén könnyebben elvonatkoztathatnak saját helyzetüktől, hajlamosabbá válnak a sajátjaiktól eltérő vélemények befogadására és nézeteik megváltoztatására (Andersen–Hansen, 2007), valamint jelentősen növekszik az adott témával kapcsolatos tudásuk (Fishkin, 2009: 121.). Eredményeként ideális esetben csökken a vélemények polarizáltsága, könnyebben háttérbe szorulnak a szélsőséges elképzelések (Sunstein, 2009; Grönlund et al., 2015) és növekszik a résztvevők belső politikai hatékonyságérzete¹ (Hansen, 2004: 301.). A deliberáció tehát képes lehet választ adni Pitkin kritikájára: általa a sokszínű deskriptív testület is alkalmassá válik a vélemény-többség kialakítására. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a fenti jótékony hatások nem a tanácskozás törvényszerű következményei. Az ideális deliberáció során érvényesül a résztvevők kölcsönös tisztelete, álláspontjuk egyenlő kifejtési lehetősége és a diskurzus kiegyensúlyozottsága, amelyet független facilitáció garantál. Ellenkező esetben a tanácskozás könnyen a racionális érvek helyett a retorikai képességek mércéjévé válhat, egy hangos kisebbség domináns pozícióba kerülhet, egyes releváns problémákról szóló diskurzusok tabusításba fulladhatnak, vagy akár a többségi (nek vélt) vélemény a kisebbségi álláspontok negligálását kényszerítheti ki. A kedvező hatások kibontakoztatása és a kockázatok csökkentése érdekében tehát a deliberációnak strukturált keretek között szükséges zajlania.

A deskriptív modell elméletileg maradéktalanul bevonja a politikai csendet a képviselési viszonyba, azonban az ehhez szükséges mintavétel egy fontos gyakorlati akadályba ütközik: senki sem kötelezhető a folyamatban való részvételre. A részvétel vállalásának önkéntessége azonban nemcsak a társadalom tökéletes leképezésének Pitkin második kritikájában szereplő képtelenségét erősíti, hanem szisztematikusan torz minta létrejöttét teszi lehetővé, mivel megnyitja az utat a társadalmi csend kimaradása előtt. Ezt a problémát a közösségi gyűlések szervezői olyan ösztönzők beépítésével igyekeznek kezelni, amelyek az önszelekció (Parkinson, 2006: 84–89.) hatását a részvétellel járó költségek csökkentésével és a hasznok növelésével mérsékelik. A leggyakrabban alkalmazott ilyen eszköz a részvételért járó napi juttatás. Ez nem zárja ki

ugyan az önszelekció hatását, de csökkenti azt. Vagyis, bár a csend maradéktalan képvisellete a közösségi gyűlések gyakorlatában nem magától értetődő, a mintavétel torzulása mérsékelhető. Teljes megoldást azonban csak a kiválasztott állampolgárok kötelező részvétele jelentene.

Pitkin harmadik kritikája szerint a deskriptív modell nem képes megválaszolni a választók prototipikus képviselők iránti igényeit. A sorsolt és választott képviselők együttes jelenléte azonban ezt a problémát kiküszöbölni látszik: míg előbbiek a tipikus, utóbbiak a prototipikus vezetők iránti vágyakat elégítik ki, miközben kölcsönösen minimalizálják egymás hátrányait. Ugyanis, amennyiben kizárólag választott politikusok hozzák a döntéseket, úgy az aktív és vagyonos, hanggal rendelkező csoportok érdekei felülreprezentálódnak, miközben az egyéni és pártérdek dominálja a döntéshozatalt, ami ismét a képviselleti kapcsolatot meglazulásához, illetve a választók közömbössé és inaktívvá válásához vezethet (Young, 2002). A döntések legitimitását ráadásul jellemzően növeli a közösségi részvétel, valamint a választók tipikus képviselői általi meghozataluk (Arnesen–Peters, 2017). Eközben a sorsolt képviselőkkel kapcsolatban leggyakrabban felmerülő probléma a közvetlen választói felhatalmazás és az elszámoltathatóság hiánya (Parkinson, 2006: 33.; Smith, 2012). Ezért fontos, hogy a döntéshozatali folyamat végén olyan választott képviselők álljanak, akik felelősséget vállalnak a meghozott döntésekért. Általánosságban a döntési helyzet természetébe nagyban befolyásolja, hogy hogyan célszerű egyensúlyozni a hierarchikus és a deliberatív-részvételi döntéshozatal között. A viszonylag alacsony létszámú, relatíve homogén és kis területen élő közösség mindennapjait közvetlenül érintő kérdések, a politikai patthelyzet, illetve a kormányzat népszerűtlensége ideális körülményt teremtenek a közösségi döntéshozatal számára (Irvin–Stansbury, 2004). Ezzel szemben a közvélemény napirendjén meg nem jelenő, elmélyült szaktudást és gyors reakciót igénylő döntési helyzetekben, a mélyen megosztott közösségekben és a kormányzati cselekvőképességbe vetett erős bizalom esetén akár kifejezetten hátrányos lehet az állampolgárok közvetlen bevonása.

A konstruktivista megközelítés a deskriptív képviselet létrehozásának eszközét a tükröző képviseleti igényben (*mirroring claim*) látja (Saward, 2010). Ennek lényege, hogy a képviselő képviseleti igényének tartalma a képviselni kívánt csoportokkal fennálló deskriptív hasonlóságán alapul. Bár Saward ezt a modellt eredetileg az egyéni képviselők magatartásának megértésére állította fel, a társadalom egészét modellező testületre is adaptálható. Így a képviseleti igény kinyilvánításának feladata az egyes képviselők helyett a deskriptív minta előállítóira hárul, hiszen a mintavétel pontosságának igazolása voltaképpen a tükröző képviseleti igény funkcióját tölti be. A deskriptív felfogással szemben azonban a konstruktivista modell szerint a képviseleti kapcsolat létrejöttéhez nem elegendő önmagában a képviselő és a képviseltek közötti hasonlóság: az állampolgároknak azonosulniuk is kell a felkínált identitásokkal. A közösségi gyűlések cselekvésének legitimitása ezért azon múlik, hogy a vá-

lasztók mennyire tartják autentikusnak tipikus képviselőiket. Így az intézményesülés egyik legfontosabb feltételét képező állampolgári bizalom kiváltásához elengedhetetlenek a tájékoztató kampányok, a transzparens működés és a választott képviselők támogatásának elnyerése.

AZ ELSŐ BUDAPESTI KÖZÖSSÉGI GYŰLÉS

Az első magyarországi közösségi gyűlés 2020 őszén Budapesten, a fővárosi klímavészhelyzet kezelését célzó közpolitikai javaslatok kidolgozására jött létre, és összesen két hétvégén keresztül, a fővárosi lakosságra nézve reprezentatív, 39 fős deskriptív testület részvételével zajlott (DemNet, 2020). Az első hétvégén az állampolgárok az állami, a civil és az akadémiai szféra szakértői előadásait hallgatták meg, amelyeket strukturált tanácskozás keretében dolgoztak fel. A második hétvégén zajlott a közpolitikai javaslatok fokozatos, deliberatív kialakítása, amelyet követően a résztvevők titkos szavazás keretében határozták meg a végső javaslatcsomag elemeit.

A TK, a BCE és a DemNet a budapesti közösségi gyűlésen résztvevő deskriptív testület tagjai körében a deliberatív közvélemény-kutatáshoz hasonló módszertannal kérdőíves felmérést² végzett. Az eredmények alapján a deliberáció hatására megnövekedett a válaszadók belső politikai hatékonyságérzete; megerősödött a hivatásos politikusokkal szemben az állampolgártársak általi képviselet iránti bizalom; illetve azon meggyőződés, amely szerint a véleménykülönbségek a politikai elit és az állampolgárok között nagyobbak, mint az állampolgárok között; és bővültek a gyűlés témájával kapcsolatos ismeretek (László, 2021). A válaszadók mindvégig döntően úgy látták, hogy Magyarországon a választások nem biztosítják, hogy az állampolgárok véleménye tükröződjön a képviselők tevékenységében, valamint fontosnak tartották, hogy az eltérő véleményt képviselő csoportok is meghallgattassanak. Összegezve tehát, a felmérés eredményei tükrözni látszanak a képviseleti rendszer válságjeleit, miközben rávilágítanak a tipikus képviselők a képviseleti viszony bizalmi válságát enyhítő, illetve a deliberáció az állampolgárokat a (köz)politika alakításában történő részvételre felkészítő szerepére.

A közösségi gyűlés magyarországi politikai kontextusa

A közösségi gyűlés terjedési esélyei alapvetően függenek a politikai környezet sajátosságaitól, az egyes társadalmi szereplők befolyásától, a közvélemény érdekérvényesítő képességétől és a demokratikus innovációk iránti fogékonyságtól. Az empirikus kutatások azt mutatják, hogy hazánkban a pártos elfogultságok kiemelkedő mértékben határozzák meg az állampolgári véleménye-

ket (Patkós, 2019), az erős pártos polarizáció pedig várhatóan gyengíti a társadalom közpolitikai döntésekre gyakorolt befolyását (Boda, 2020: 203–204.). Szintén az alacsony közpolitikai rezponzivitás irányába hat a 2010 óta megalakult kormányok tetemes és stabil parlamenti többsége, hiszen a kisebbségi kormányok nagyobb mértékben szorulnak a közvélemény követésére (Chaqués-Bonafont–Palau, 2011). Ezzel egybehangzóan, a TK PTI ígéretkutatási projektje kimutatta, hogy a 2002 és 2014 közötti kormányzati ciklusok során a kormányzó pártok ígéretei folyamatosan csökkenő arányban teljesültek, az utolsó két vizsgált ciklusban pedig kifejezetten alacsony volt ez az érték (Boda, 2020: 221–222). Összességében tehát Magyarországon a közpolitikai döntéshozatal rezponzivitása általában gyenge, 2010 után pedig ez még inkább jellemző. Mindez egybevág a modern képviseleti demokráciák választóinak percepciójával és arra utal, hogy a válságjelek hazánkban hatványozottan jelen vannak.

A politikai döntéshozatal alacsony rezponzivitása erősen korlátozza a demokratikus innovációk terjedését. Oross (2020) ennek okát abban látja, hogy mind az országos, mind a helyi szintű kormányzásban gyenge az állampolgárok bevonása, valamint a kormányzási alternatívák behatároltak, így az innovatív módszerek bevezetésének tere is leszűkült. Hazánkban ráadásul elmaradt a társadalmi konszenzus megalapozása, ami a demokratikus innovációk alkalmazásának egyik előfeltétele, miközben a politikai részvételt célzó állampolgári igények is korlátozottak (Oross, 2020). A legtöbb demokratikus innovációs kísérlet a helyi szinten lel táptalajra, és a helyi önkormányzatok támogatásával valósul meg, azonban Magyarországon az elmúlt bő évtizedben jelentősen szűkült feladatkörük és költségvetésük is számottevően csökkent (Pálné Kovács, 2016). Mindez kétségtelenül gyengíti a helyi szint innovációs potenciálját.

A fentiek dacára a demokratikus innovációk eszközeinek alkalmazása Magyarországon nem előzmények nélküli. Az időben első, úttörő kísérletek között említhető a 2008-as kaposvári deliberatív közvélemény-kutatás (Lengyel et al., 2015) és a 2016-ban Kiszpesten, majd 2019-ben Budafok-Tétényben bevezetett részvételi költségvetés (Oross, 2020).

Az első budapesti közösségi gyűlés nemzetközi összehasonlításban

Az eddig világszerte megvalósult közösségi gyűlések pontos számát – a fogalom inkonzisztens használata és a pontos nyilvántartás hiánya miatt – nehéz meghatározni, napjainkra azonban már több száz esetről beszélhetünk.³ Az első budapesti gyűlést tanulmányom egy kanadai és egy angliai esettel veti össze. Az összehasonlítás alapjaként szolgál a *British Columbia Citizens' Assembly* (BCCA), amely időben az első, és a legtöbbet kutatott közösségi gyűlés, így referenciapontként szolgál minden későbbi kísérlet számára. A másik eset

kiválasztása során alapvető szempontot jelentett (1) az alapos dokumentáltság, (2) a települési szinten való megvalósulás és (3) az aktív állami szerepvállalás. Ezek szem előtt tartásával az *Oxford Citizens' Assembly on Climate Change* példáját vontam be az elemzésbe.

A kiválasztott esetek összehasonlítása előtt fontos röviden említést tenni azok eltérő politikai kontextusáról. Amint láthattuk, a demokratikus innovációk eszközeinek alkalmazása számára Magyarország kifejezetten kedvezőtlen közeget jelent. Hasonlóan, kelet-közép-európai térségünkben a történeti fejlődés sajátosságai miatt jellemzően nem alakult ki a nyugat-európaihoz fogható civil társadalmi szerveződés, deliberatív közösségi kultúra és állampolgári részvételiségi hagyomány, amelyre az innovatív módszerek organikusan építhetnének (Gherghina et al., 2019). Ezért, bár a vizsgált intézmények működése alapjaiban hasonló, a mintául szolgáló brit columbiai és oxfordi kísérlet a deliberatív fórumok számára lényegesen kedvezőbb közegben valósult meg.

A három vizsgált közösségi gyűlés intézményelvű összehasonlítását a fő szempontok szerint az 1. táblázat összegzi.

1. táblázat. Az első budapesti közösségi gyűlés nemzetközi összehasonlításban

Szempont		Budapesti közösségi gyűlés a klímavész-helyzetről	Oxford Citizens' Assembly on Climate Change	British Columbia Citizens' Assembly
Szervezés	Létrejöttének éve	2020	2019	2004
	Szervező(k)	állami, civil	állami, magánvállalat	állami
	Területi szint	település	település	tartomány
	Téma	klímaváltozás	klímaváltozás	választási rendszer
Kiválasztás	Résztevők száma	39	41	161
	nem	X	X	X
	kor	X	X	X
	lakóhely	X	X	
	születési hely			X
	iskolai végzettség	X		X
	foglalkozási csoport			X
	etnikum		X	X
	fogyatékoság		X	
	Résztevők díjazása/nap*	10 000 forint	≈ 30 000 forint (75 angol font)	≈ 35 000 forint (150 kanadai dollár)

	Szempont	Budapesti közösségi gyűlés a klímavészhelyzetről	Oxford Citizens' Assembly on Climate Change	British Columbia Citizens' Assembly
Lebonyolítás	Nettó időtartam (nap)**	4	4	30
	Bruttó időtartam (nap)***	16	23	324
	Összköltség*	11 millió forint	≈ 80 millió forint (200 000 angol font)	≈ 1270 millió forint (5,5 millió kanadai dollár)
Eredmény	Döntési alternatívák meghatározása	nyílt kimenetelű	zárt kimenetelű	zárt kimenetelű
	Preferenciák aggregálása	titkos, támogatás mértékének kifejezé- se javaslatonként	titkos, egyszerű többségi szavazás	titkos, egyszerű többségi szavazás
	Végtermék	javaslatcsomag Budapest klímastratégiájában	javaslatok az ön- kormányzati dön- tészhozóknak	népszavazási kérdés
	Képviselési funkció	tanácsadó	tanácsadó	kollaboráció (népszavazás)

* Az MNB 2020. januári középárfolyamai alapján.

** A résztvevők interakciójával járó napok száma.

*** A résztvevők interakciójával járó első és utolsó nap között eltelt napok száma.

Forrás: saját szerkesztés

Mindhárom vizsgált közösségi gyűlés esetében meghatározó szereplőként jelent meg az állam (önkormányzati, illetve tartományi szinten), bár a kezdeményezés egyedül Budapesten eltérő, civil szervezethez kötődött (Oross et al., 2021). Ezáltal mindegyik esetben fennállt a javaslatok közpolitikai döntéshozatalba történő beépülésének esélye. A két városi gyűlés a klímaváltozás kérdései köré szerveződött, míg a BCCA a választási rendszerre vonatkozó javaslat kidolgozását bízta a deskriptív testületre.

A vizsgált közösségi gyűlések mérete és időtartama változatos képet mutat: a budapesti és az oxfordi eset kis méretű és rövid lebonyolítású, a brit columbiai gyűlés kifejezetten nagy létszámú és hosszú időtartamot ölel fel. A deskriptív testületek összeállításában a reprezentativitás eltérő szempontjai játszottak szerepet: összességében a budapesti gyűlés tükrözte a legkevesebb szempont szerint a leképezett (fővárosi) lakosság sajátosságait. A három eset közös sajátossága, hogy hozzávetőleg egy átlagos napi munkabérnek megfelelő juttatással mérsékeltek az önszelekció hatását a résztvevők körében. Nagyságrendi különbségek mutatkoztak azonban a szervezésre és lebonyolításra for-

dított pénzügyi források tekintetében: a legszerényebb költségvetéssel a budapesti közösségi gyűlés rendelkezett, amelyet az oxfordi eset követett hozzávetőlegesen 8-szoros, a BCCA pedig majdnem 120-szoros összeggel.

A közpolitikai javaslatok kidolgozásában és a köztük való döntésben a három gyűlés eltérő mértékű szabadságot adott a deskriptív testületnek. Egyedül a budapesti gyűlés bírta teljes mértékben a résztvevőkre a végül szavazásra bocsátott javaslatok kialakítását. Ezzel a szemben a szervezők a brit columbiai és az oxfordi esetben előre meghatározták a deskriptív testület döntési alternatíváit. Bár a nyílt kimenetelű módszer nagyobb teret hagy a résztvevők igényeinek torzítatlan becsatornázására, a zárt kimenetelű megoldás általában pontosabb közpolitikai javaslatokat eredményez, és nagyobb eséllyel befolyásolja a döntéshozatalt (László, 2021: 66.). A meghatározott alternatívák közül a deskriptív csoport tagjai különböző aggregációs módszerek alkalmazásával, de mindhárom esetben titkos szavazással választották ki végső javaslataikat.

Képviselési funkciójuk tekintetében a budapesti és az oxfordi eset a tanácsadó típusba tartozik, amely alacsony fokú intézményesítettséget és a közpolitikai döntésekre gyakorolt gyenge befolyást feltételez. Erre utal, hogy mindkét gyűlés javaslatainak (DemNet, 2020; Ipsos MORI, 2019) többsége absztrakt megfogalmazású, nem tartalmaz számszerűsített elvárásokat, és egybeesik az önkormányzatok zöldpárti politikai vezetésének szándékaival. Az erős képviselői befolyás jelenlétére világít rá Oross és munkatársainak kutatása (2021), amely szerint a fővárosi közösségi gyűlés megrendezésének önkormányzati támogatását többek között Karácsony Gergely főpolgármester választási ígéretei, a gyűlés témájával és az állampolgári részvétellel fennálló ideológiai egyezése, valamint a Közgyűlés pártjainak lokális beágyazottságuk növelésére irányuló törekvései motiválták. Ráadásul, jelen sorok írásáig nem történt meg sem a budapesti, sem az oxfordi gyűlés javaslatainak szisztematikus végrehajtása, ami alááshatja a közösségi döntéshozatal iránti állampolgári bizalmat. A BCCA által elfogadott javaslatot ezzel szemben Brit Columbia kormánya, vállalásának megfelelően, tartományi népszavazásra bocsátotta (Warren-Pearse, 2008), ezáltal kiteljesedett a gyűlés kollaboratív funkciója.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányom elsőként bemutatta a deliberatív közösségi gyűlés teoretikus koncepcióját és szakirodalmi hátterét, majd a képviseletelméleti szakirodalom kontextusában történő elhelyezésére vállalkozott. A vizsgálódás eredményeként megállapítható, hogy a demokratikus innovációs eszköz a választók dinamikus preferenciáinak leképezése, a politika rezponzivitásának növelése és a politikai csend képviselése által ígéretes lehetőséget nyújt a nyugati típus-

sú képviseleti demokrácia modern kori válságjeleinek mérséklésére. A tanulmány második, empirikus része az első budapesti közösségi gyűlést a brit columbiai és az oxfordi esettel vetette össze, amely során megállapította, hogy a hazai gyakorlat illeszkedik a nemzetközi trendekhez és megfelel az azok által támasztott módszertani követelményeknek. A budapesti kísérlet mindenekelőtt a kis méretű, rövid lebonyolítási idejű, alacsony költségvetésű és tanácsadó képviseleti funkcióval rendelkező gyűlésekkel mutatja a legnagyobb hasonlóságot. Ennek megfelelően az alacsony intézményesítettségéből fakadó nehézségek is egybevágnak a nemzetközi tapasztalatokkal. Egyrészt, amennyiben nem biztosított a közvetlen képviselői befolyástól való függetlenség és a közpolitikai döntéshozatalra gyakorolt önálló befolyás, úgy nemcsak a képviselői manipuláció csökkentésének elmaradása kerül veszélybe, de a közösségi gyűlések a képviselő mozgásterének növelésének eszközeivé válhatnak. Másrészt, az aktív külső kommunikáció elmaradása esetén a deliberáció jótékony hatásai a deskriptív testületre korlátozódnak, és a képviseleti rendszer egészében zajló deliberáció minősége nem javul érdemben. A közösségi gyűlések ugyanakkor úgy tudják legjobban betölteni szerepüket, ha egy átfogó társadalmi párbeszédbe ágyazódva valósulnak meg.

A közösségi gyűlés és az általa elérhető – a képviseleti demokrácia válságjeleit enyhítő – hatások viszonyát tehát egyelőre az *intézményesítés paradoxona* jellemzi: habár az intézményesítettség egy fokán jelentkezik a politika rezponzivitását növelő szerepe, kezdeti szintjén még gyengítheti is az állampolgári igényének becsatornázódását. Hosszú távon azonban a közösségi gyűlések fokozatosan elterjedtebbé, széles körben ismertebbé és a társadalmi elvárások hatására erősebb képviseleti funkcióval rendelkezővé válhatnak. A fentebb említett, a közösségi gyűlések összetett láncolatát a parlamenti felsőház képviseleti funkciójáig emelő kelet-belgiumi modell rávilágított, hogy a sorsolt deskriptív testületek képviseleti rendszerbe történő beágyazása valóban a remélt hatásokkal kecsegtet. Az első budapesti kísérlet óta helyi szinten hazánkban is több ízben sor került közösségi gyűlések létrehozására, többek között Miskolcon és Érden is. A magyarországi helyi szintű gyakorlat bővülése egyaránt magában hordozza a hosszú távú intézményesülés potenciálját, és lehetővé teszi a demokratikus innovációk ezen eszközének részletesebb jövőbeli vizsgálatát.

JEGYZETEK

¹ A belső politikai hatékonyságerzetet változója az állampolgárok saját politikai kompetenciáikkal kapcsolatos érzületeit vizsgálja. Növekedése hatására megerősödik a résztvevők azon meggyőződése, hogy készségeik alapján alkalmasak a politika megértésére és az alakításában történő aktív részvételre.

- ² A Fishkin (2018) által kifejlesztett deliberatív közvélemény-kutatás (*deliberative polling*) módszertanához hasonlóan a felmérés a deskriptív testületben meglévő véleményeknek a deliberáció kezdete és vége közötti változása mértékét mutatja meg.
- ³ A demokratikus innovációs eszközök alkalmazásának eseteit gyűjtő Participedia online felület a közösségi gyűlés (*citizens' assembly*) keresőszóra jelen sorok írása idején több mint 360 találatot tüntet fel: <https://participedia.net/search?selectedCategory=case&query=citizens%27%20assembly>.

IRODALOM

- Achen, C. H.–Bartels, L. M. (2017): *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton, Princeton University Press.
- Andersen, V. N.–Hansen, K. M. (2007): How deliberation makes better citizens: The Danish Deliberative Poll on the Euro. *European Journal of Political Research*, Vol. 46, No. 4, 531–556. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2007.00699.x>
- Arisztotelész (1969): *Politika*. Ford.: Szabó Miklós. Budapest, Gondolat.
- Arnesen, S.–Peters, Y. (2017): The Legitimacy of Representation: How Descriptive, Formal, and Responsiveness Representation Affect the Acceptability of Political Decisions. *Comparative Political Studies*, Vol. 51, No. 7, 868–899. <https://doi.org/10.1177/0010414017720702>
- Boda Zs. (2020): *Ki dönt? Kormányzási stílusok és közpolitikai változás Magyarországon 2002–2014*. Budapest, Gondolat Kiadó–Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Bouricius, T. G.–Schechter, D. (2013): An Idealized Design for the Legislative Branch of Government. *Systems Thinking World Journal*, Vol. 2, No. 1, 1–11.
- Chaqués-Bonafont, L.–Palau, A. M. (2011): Assessing the Responsiveness of Spanish Policymakers to the Priorities of their Citizens. *West European Politics*, Vol. 34, No. 4, 706–730. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.572388>
- Cohen, J. (2009): Reflections on Deliberative Democracy. In: T. Christiano–J. Christman (eds.): *Contemporary Debates in Political Philosophy*. Oxford, Wiley–Blackwell, 247–263.
- Courant, Dimitri (2021): Citizens' Assemblies for Referendums and Constitutional Reforms: Is There an "Irish Model" for Deliberative Democracy? *Frontiers in Political Science*, Vol. 2, 1–20. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.591983>
- Dahl, R. A. (1989): *Democracy and Its Critics*. New Haven, Yale University Press.
- DemNet (2020): *Budapesti közösségi gyűlés: klímavész helyzet van – mit tegyen Budapest?* <https://demnet.hu/wp-content/uploads/2020/11/kozossegi-gyules-budapest-2020-demnet-report.pdf> Letöltés: 2022. szeptember 2.
- Dryzek, J. S. (2002): *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford, Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2009): Democratization as Deliberative Capacity Building. *Comparative Political Studies*, Vol. 42, No. 11, 1379–1402. <https://doi.org/10.1177/0010414009332129>
- Elstub, S.–Escobar, O. (2017): *Forms of mini-publics: An introduction to deliberative innovations in democratic practice*. New Democracy Foundation, Research and Development Note.

- Elstub, S.–Escobar, O. (2019): Defining and typologising democratic innovations. In: S. Elstub–O. Escobar (eds.): *Handbook of Democratic Innovation and Governance*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 11–31.
- Fishkin, J. S. (2009): *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford, Oxford University Press.
- Fishkin, J. S. (2018): Deliberative Polling. In: A. Bächtiger–J. S. Dryzek–J. Mansbridge–M. E. Warren (eds.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 315–328.
- Foa, R. S.–Klassen, A.–Slade, M.–Rand, A.–Collins, R. (2020): *The Global Satisfaction with Democracy Report 2020*. Cambridge, Centre for the Future of Democracy.
- Gherghina, S.–Ekman, J.–Podolian, O. (2019): Democratic innovations in Central and Eastern Europe: expanding the research agenda. *Contemporary Politics*, Vol. 25, No. 1, 1–10. <https://doi.org/10.1080/13569775.2018.1543752>
- Grönlund, K.–Herne, K.–Setälä, M. (2015): Does Enclave Deliberation Polarize Opinions? *Political Behavior*, Vol. 37, No. 4, 995–1020. <https://doi.org/10.1007/s11109-015-9304-x>
- Hansen, K. M. (2004): *Deliberative Democracy and Opinion Formation*. Odense, University Press of Southern Denmark.
- Harris, C. (2019): Mini-publics: design choices and legitimacy. In: S. Elstub–O. Escobar (eds.): *Handbook of Democratic Innovation and Governance*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 45–59.
- Involve–The Democratic Society–Royal Society of Arts–mySociety (2020): How to run a citizens’ assembly: *A handbook for local authorities based on the Innovation in Democracy Programme*. <https://www.thersa.org/globalassets/reports/2020/IIDP-citizens-assembly.pdf> Letöltés: 2022. szeptember 8.
- Ipsos MORI (2019): *Oxford Citizens’ Assembly on Climate Change: A summary report prepared for Oxford City Council*. <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/publication/documents/2019-11/oxford-citizens-assembly-climate-change-report.pdf> Letöltés: 2022. szeptember 2.
- Irvin, R. A.–Stansbury, J. (2004): Citizen Participation in Decision Making: Is It Worth the Effort? *Public Administration Review*, Vol. 64, No. 1, 55–65. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2004.00346.x>
- Kahneman, D. (2013): *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest, HVG Kiadó.
- Körösényi A. (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf., 4. szám, 7–28.
- László T. (2021): Bölcs laikusok döntéshozói szerepben? – Közösségi gyűlés Budapesten és a nyugati országokban. *Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle*, No. 3, 57–90. <https://www.eltereader.hu>, Letöltés: 2022. szeptember 2.
- Lengyel Gy.–Göncz B.–Vépy-Schlemmer É. (2015): Temporary and Lasting Effects of a Deliberative Event: The Kaposvár Experience. In: S. Coleman–A. Przybylska–Y. Sintomer (eds.): *Deliberation and Democracy: Innovative Processes and Institutions*. New York, Peter Lang, 127–150.
- Mansbridge, J. (2003): Rethinking representation. *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 4, 515–528. <https://doi.org/10.1017/S0003055403000856>
- Németh M. (2021): Új utak a részvételi demokráciában? – A közösségi gyűlés első hazai kísérlete egy német példa tükrében. A budapesti közösségi gyűlés és a Bürgerrat Demokratie összeha-

- sonlító elemzése. Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle, No. 3, 32–56. <https://www.eltereader.hu> Letöltés: 2022. szeptember 2.
- Newton, K. (2012): Curing the democratic malaise with democratic innovations. In: B. Geissel–K. Newton (eds.): *Evaluating Democratic Innovations: Curing the Democratic Malaise?* New York, Routledge, 3–20.
- Niessen, C.–Reuchamps, M. (2020): Institutionalising Citizen Deliberation in Parliament: The Permanent Citizens’ Dialogue in the German-speaking Community of Belgium. *Parliamentary Affairs*, 1–19. <https://doi.org/10.1093/pa/gsaa056>
- OECD (2020): *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
- Oross D. (2020): Versengő demokraciafelfogások, új részvételi lehetőségek? Képviselő, részvétel, deliberáció és demokratikus innovációk. *Politikatudományi Szemle*, XXIX. évf., 4. szám, 105–120. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2020.4.105>
- Oross D.–Mátyás E.–Gherghina, S. (2021): Sustainability and Politics: Explaining the Emergence of the 2020 Budapest Climate Assembly. *Sustainability*, Vol. 13, No. 11. <https://doi.org/10.3390/su13116100>
- Pálné Kovács I. (2016): Modellváltás a magyar önkormányzati rendszerben. In: Jakab A.–Gajdushek Gy. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 583–599.
- Parkinson, J. (2006): *Deliberating in the Real World: Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Parkinson, J. (2020): The Roles of Referendums in Deliberative Systems. *Representation*, Vol. 56, No. 4, 485–500. <https://doi.org/10.1080/00344893.2020.1718195>
- Pataki Gy. (2007): Bölcs „laikusok”: Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, Vol. 4, No. 3–4, 144–156.
- Patkós V. (2019): *Szekértáborharc: Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó.
- Pew Research Center (2019): *Many Across the Globe Are Dissatisfied With How Democracy Is Working*. <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/29/many-across-the-globe-are-dissatisfied-with-how-democracy-is-working/> Letöltés: 2022. szeptember 7.
- Pew Research Center (2020): *Democratic Rights Popular Globally but Commitment to Them Not Always Strong*. https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/02/PG_2020.02.27_global-democracy_REPORT.pdf Letöltés: 2022. szeptember 7.
- Pitkin, H. F. (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press.
- Ryan, M.–Smith, G. (2014): Chapter Two: Defining Mini-Publics. In: K. Grönlund–A. Bächtiger–M. Setälä (eds.): *Deliberative Mini-Publics: Involving Citizens in the Democratic Process*. Colchester, ECPR Press, 9–26.
- Saward, M. (2010): *The Representative Claim*. Oxford, Oxford University Press.
- Setälä, M. (2021): Advisory, Collaborative and Scrutinizing Roles of Deliberative Mini-Publics. *Frontiers in Political Science*, Vol. 2. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.591844>
- Smith, G. (2009): *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Smith, G. (2012): Deliberative democracy and mini-publics. In: B. Geissel–K. Newton (eds.): *Evaluating Democratic Innovations: Curing the Democratic Malaise?* New York, Routledge, 90–111.
- Smith, G.–Setälä, M. (2018): Mini-Publics and Deliberative Democracy. In: A. Bächtiger–J. S. Dryzek–J. Mansbridge–M. E. Warren (eds.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 300–314.
- Sunstein, C. R. (2009): *Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide*. New York, Oxford University Press.
- Van Reybrouck, D. (2018): *Against Elections: The Case for Democracy*. New York, Seven Stories Press.
- Vieira, M. B. (2020): Representing Silence in Politics. *American Political Science Review*, Vol. 114, No. 4, 976–988. <https://doi.org/10.1017/s000305542000043x>
- Warren, M. E.–Pearse, H. (2008): Introduction: democratic renewal and deliberative democracy. In: M. E. Warren–H. Pearse (eds.): *Designing Deliberative Democracy: The British Columbia Citizens' Assembly*. Cambridge, Cambridge University Press, 1–19.
- Young, I. M. (2002): *Inclusion and Democracy*. Oxford, Oxford University Press.

POLITIKAI KÖTELEZETTSÉGEK AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁGON TÚL

Hogyan magyarázhatók a nem állampolgárok politikai kötelezettségei?*

Ujlaki Anna

(Társadalomtudományi Kutatóintézet, Politikatudományi Intézet,
Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2022. március 20., opponálás: 2022. május 3. – 2022. július 3.,
véglegesítés: 2022. július 10.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A politikai kötelezettségek problémája a politikaelmélet klasszikus témái közé tartozik. Az egyén szabadsága és az állam autoritása közötti feszültség máig nem hagyja nyugodni a politikaelmélet művelőit. Amellett, hogy valamennyi elméletnek meg kell küzdenie sajátos belső nehézségeivel, válaszolniuk kell a filozófiai anarchisták által megfogalmazott kihívásokra, amelyek arra irányulnak, hogy rámutassanak, az államnak való engedelmeskedést igazolni igyekvő elméletek mind sikertelenek. A tanulmány azt vizsgálja, a politikai kötelezettségek mely megközelítése képes magyarázni azoknak a felmerülő kötelezettségeit is, akik nem tagjai a politikai közösségnek, valamint hogyan válhatnak ezek a személyek kötelezetté. Ez a kérdésfeltevés marginális a téma szakirodalmában, mivel a politikai filozófia jellemzően az állam és az állampolgár viszonyában igyekszik megragadni a politikai kötelezettségekhez hasonló kérdéseket. Ez az egyszerűsítés kényelmes lehet az érvelés szempontjából, ugyanakkor a valódi társadalmi viszonyainkat tekintve egyáltalán nem tűnik megkerülhetetlennek az a kétségívül nem könnyű kérdés, hogy mit tudunk a közösségekben tagságot nem élvezők politikai kötelezettségeiről. A tanulmány kétféleképp igyekszik hozzájárulni a politikai kötelezettségek irodalmához. Egyrészt a politikai kötelezettség elméleteit egy új módon, a politikai közösség modellje alapján osztályozza, másrészt rámutat, mely megközelítések a legalkalmasabbak a nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek magyarázatára.

Kulcsszavak: állampolgárság ■ politikaelmélet ■ politikai kötelezettség ■ politikai közösség ■ természetes kötelesség

A politikai kötelezettségek problémája a politikaelmélet klasszikus témái közé tartozik. Ennek az az oka, hogy a politikai közösség tagjainak szabadsága és az állam autoritása közötti feszültség egy feloldhatatlannak tűnő dilemmát

* A tanulmány az FK-138367 számú Politikai normativitás című projekt keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az NKFIH-1280–2/2021 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

sugall. Úgy tűnik, a két fogalom kölcsönösen kizárja egymást: a politikai kötelezettség elméletei arra keresik a választ, hogy milyen alapon igazolható, hogy az egyének politikai kötelezettségekkel tartoznak az állam felé és mik az ezekből adódó engedelmesség határai. Ráadásul, a politikai kötelezettség problémája közelebről nézve cseppet sem elvont kérdés, mivel mindannyian szembesültünk már olyan kérdésekkel, hogy be kell-e tartanunk a törvényt vagy sem egy olyan esetben, amikor a cselekedetünknek semmilyen várható következménye nincs.

A tanulmány a politikai kötelezettségek kérdéskörét egy sajátos nézőpontból, a *nem* állampolgár nézőpontjából (beleértve a migráns perspektíváját) vizsgálja. Nem állampolgárok alatt azokat az egyéneket értem, akik valamilyen módon, elsősorban mozgás vagy migráció révén kapcsolatba kerülnek a kérdéses állammal, de vagy *még* nem rendelkeznek állampolgársággal (ilyenek például az állampolgársággal nem bíró bevándorlók) vagy *eleve* nem is céljuk állampolgári státuszt szerezni (ide sorolhatjuk például az idénymunkásokat, cserediákokat vagy akár turistákat), és nem állampolgár az is, aki *kényszerített* migráció áldozataként kerül kapcsolatba egy idegen állammal (mint például a menekültek).

A tanulmány szokatlan megközelítésmódjának, hogy a nem állampolgárok nézőpontját is beemeli a politikai kötelezettségek vizsgálatába, elméleti és gyakorlati oka is van. Az absztraktabb ok a politikai kötelezettségek körüli politikaelméleti vitát érinti. A vitának két fő iránya van, az egyik kérdés, hogy egyáltalán léteznek-e politikai kötelezettségek, a másik pedig, hogy amennyiben igen, milyen alapokon igazolható a létük. A különböző elméletek szerzői (illetve a politikai kötelezettségek létét illetően szkeptikus szerzők egyaránt) az állam és az állampolgárok közötti sajátos viszony keretei között vizsgálják ezt a kérdést, emiatt a nem állampolgárok és az ő politikai kötelezettségeinek kérdése meg sem jelenik ezekben az elméletekben. Elméleti síkon a nem állampolgár beemelése segíthet abban, hogy az egyes elméleteket próbára tegyük abban, mennyire sikeresek a politikai kötelezettségek igazolásában, mennyiben képesek magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy általánosságban – állampolgárként vagy állampolgárság hiányában – kötelesek vagyunk-e engedelmeskedni az adott állam törvényeinek és az állam felől érkező autoritásigényeknek. Úgy vélem, a politikai kötelezettségek kérdéseire akkor fogunk tudni érdemben válaszolni, ha a politikaelmélet gyakran túlzottan leegyszerűsítő, kötött politikai közösségének modelljét a politikai közösség egy dinamikusabb modelljével helyettesítjük és a politikai kötelezettségek különböző formáit árnyalni tudjuk. A nem állampolgár nézőpontja beemelésének másik, gyakorlati oka, hogy ez lehetővé teszi, hogy a politikaelmélet konkrét válaszokkal szolgáljon arra a kérdésre, hogy milyen autoritásigényekkel léphet fel az állam az állampolgársággal nem rendelkezőkkel szemben, illetve milyen politikai kötelezettségei vannak a migráns embereknek. Egy olyan korban,

amelyben egyre nagyobb figyelmet kap az emberek mozgása, elengedhetetlen, hogy a politikaelmélet is válaszokat adjon arra, mire számíthatunk az államtól, amelynek a polgárai vagyunk, és mit várhatunk, ha mi magunk is azok közé tartozunk, akik mobilisak.

A tanulmány felépítése a következő. Az első részben bemutatom a politikai kötelezettség elméleteinek követelményeit és rávilágítok egy, az ezek mögött húzódó sajátos problémára. Bemutatom, hogy mivel a politikaelmélet általában az állam és állampolgár sajátos viszonyán keresztül szemléli a politika világát, hajlamos a tárgya, a politikai közösség kötött modelljével dolgozni, amely mellett, hogy nem alkalmas a valódi társadalmak leírására, akadályt jelent a politikai kötelezettségek árnyaltabb, a nem állampolgárokra is alkalmazható megközelítésének kidolgozása előtt. A második részben felvázolom a politikai kötelezettség elméleteinek hármass felosztását, amely révén megkülönböztethetők azok az elméletek, amelyekről azt állítom, hogy a politikai közösség *kötött, részben kötött és dinamikus* modelljével dolgoznak. Amellett fogok érvelni, hogy a nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek vizsgálatára azok az elméletek a legalkalmasabbak, amelyeket a harmadik csoportba sorolok és amelyek alkalmasak arra, hogy a politikai közösség dinamikus modelljével dolgozzanak. Mivel emellett igyekszem rámutatni arra is, hogy ez a *természetes kötelelességre* alapozó elméletekre igaz, a tanulmány harmadik részében azt vizsgálom meg, mennyiben alkalmasak a természetes kötelelességre alapozó különböző elméletek a politikai kötelezettség meglétének igazolására és egyben a nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek magyarázatára is.

A POLITIKAI KÖTELEZETTSÉG ELMÉLETEINEK KÖVETELMÉNYEI ÉS KORLÁTAI

A politikai kötelezettség kérdése arról szól, hogy van-e *morális* értelemben vett köteletségünk a törvény betartására és a hatalmon lévők egyéb autoritásigényeinek való engedelmessegre.¹ Más szóval a kérdés az, hogy engedelmeskednünk kell-e ezeknek az igényeknek, függetlenül a tartalmuktól, pusztán abból kifolyólag, hogy ezek az állam felől érkeznek.² Számos politikai gondolkodó igyekezett és igyekszik igenlő választ kínálni a kérdésre, azzal, hogy különböző alapokon próbálkoznak meg a politikai kötelezettségek meglétének *igazolásával*. A vita elsősorban akörül forog, hogy melyik típusú igazolás a leg sikeresebb, hiszen nem igazán van egyetértés a szakirodalomban arról, melyik elmélet teljesíthetne kimagaslóan a politikai kötelezettség *problémájának* megoldásában.

A politikai kötelezettségek kérdése azért problematikus – legalábbis a liberális politikaelmélet nézőpontjából –, mert ez a fajta általános engedelmeskedés szükségszerűen együtt jár az egyéni szabadság bizonyos fokú feladásával.

Azaz, ha állampolgárként politikai kötelezettségeink vannak, az azt jelenti, hogy nincs morális értelemben vett jogunk minden alkalommal egyénileg dönteni, hogy engedelmessédjünk-e vagy sem (leszámítva a *polgári engedetlenség* kivételes eseteit). A liberális politikaelmélet számára ez súlyos probléma, hiszen az éppen a *voluntarizmus* gondolatára alapozva tagadja, hogy az egyén kötelezhető volna bármire, amihez nem adta valamilyen módon a hozzájárulását. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a voluntarizmus iránti elfogultságtól függetlenül, a legtöbb elmélet nem voluntarista alapokon igyekezik magyarázatot adni a politikai kötelezettségek létrejöttére.

Részben ebből a problémából fakadóan, részben más okok miatt a politikai kötelezettségeket igazoló elméletek mellett a politikai kötelezettségek létének igazolhatóságával szemben szkeptikus *filozófiai anarchizmus* is megjelent. A filozófiai anarchisták szerint vagy *a priori* lehetetlen a politikai kötelezettségek igazolása (Wolff, 1998) vagy mivel eddig egy kísérlet sem bizonyult sikeresnek a politikai kötelezettségek igazolására, ezért *a posteriori* kijelenthetjük, hogy nem léteznek efféle kötelezettségeink (Simmons, 1979; 2001a; nemrégiben: Huemer, 2013). Jelen tanulmány abból a nem szkeptikus pozícióból indul ki, amelyik pozitív választ ad a politikai kötelezettségeink létevel kapcsolatban, hiszen arra keresi a választ, hogy a meglévő elméletek közül melyek a legalkalmasabbak a nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek magyarázatára is. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a filozófiai anarchisták, köztük elsősorban Simmons munkái komolyan hozzájárultak a politikai kötelezettségek elméleteinek alakulásához, ezért ezekre több ízben támaszkodom.

A politikai kötelezettségekről való sikeres elméletalkotás kritériumait részben éppen filozófiai anarchisták fogalmazták meg. Simmons meghatározásában a politikai kötelezettség azt jelenti, hogy léteznek általános morális követelmények arra, hogy engedelmessédjünk a saját államunk vagy kormányzatunk törvényeinek és támogassuk azok politikai intézményeit (Simmons, 2002: 17). Simmons meghatározását követve, ahhoz, hogy egy elmélet sikeresen bizonyítsa a politikai kötelezettségek meglétét, három fő kritériumnak kell teljesülnie. Először is a politikai kötelezettségnek *morálisnak* kell lennie abban az értelemben, hogy az engedelmességnek világos morális elveken kell alapulnia. Másodsorban, az előbbivel összefüggésben, a politikai kötelezettségek sikeres igazolásának meg kell felelnie a *tartalomfüggetlenség* kritériumának. Ez a feltétel a politikai kötelezettség fogalmának a kötelezettség részét hangsúlyozza, mivel a tartalomfüggetlenség azt jelenti, hogy az elméletnek igazolnia kell, hogy az állampolgárok a törvények tartalmától, helyességének esetről esetre történő mérlegelése és saját érdekeik mérlegelése nélkül kötelesek engedelmessédjünek a törvényeknek, pusztán amiatt, mert azok a törvények. Harmadszor, a *partikularitás* kritérium kapcsán a fogalom *politikai* oldala érdekes: a partikularitás kritériuma azt követeli meg az elmélettől, hogy igazolja, a politikai kötelezettség a felé az állam felé irányul, amelynek az egyén alávetettje.

Azaz nem valamennyi állam irányába tartozunk engedelmességgel, de nem is bármely, általunk választott vagy épp a legkívánatosabbnak tekintett állam irányában állnak fenn politikai kötelezettségeink (Simmons, 1979: 31–35.; 2001a: 17.; 2002; lásd még: Huemer, 2013: 12.; Mokrosinska, 2012: 4–6.). Ezen kívül persze lehetnek más feltételei is a sikerességnek, például az elméletnek igazolnia kell, hogy az engedelmisség a kormányzati funkciók széles körére vonatkozik, illetve az általánosság feltétele is a szokványos kritériumok közé tartozik: csak azok az elméletek tekinthetők sikeresnek, amelyek esetében a politikai kötelezettség általános, azaz minden vagy majdnem minden állampolgárra vonatkozik (Huemer, 2013: 12.; Klosko, 2005: 11–12.).

A politikai kötelezettség elméleteinek és általában véve a politikaelméletnek is sajátossága, hogy az állam és az állampolgárok közötti sajátos viszonyra (valamint az állampolgárok egymás közötti viszonyára) összpontosít. A politikai kötelezettségelméletek néhány szerzője esetenként reflektál a *bevándorlók* politikai kötelezettségeire is, a politikaelmélet összességében mégis hajlamos zártnak tekinteni a politikai közösséget. Nem arról van szó, hogy az államnak és a politikai közösségnek ne volnának a terület és a tagság tekintetében határai és ne volna fontos kérdés, hogy az autoritást az állam elsősorban ezeknek a határoknak megfelelően gyakorolja (a kérdéssel a nemrégiben egyre nagyobb politikaelméleti érdeklődésnek örvendő területi jogok irodalma foglalkozik, lásd például: Miller, 2014; Nine, 2008; Risse, 2014; Stiliz, 2011; Simmons, 2001b; Ypi, 2014). Az általam kritizált momentum voltaképpen az, amikor a normatív politikaelmélet megfeledezik a terület kérdéséről, adottnak veszi azt, az említett határokat leegyszerűsítve kezeli, és a politikai szféra kérdéseit olyan idealizált keretek között igyekszik megválaszolni, amelyben a tagság kérdése állandó, illetve az állam határa és a politikai közösség tagságának határai *világosak* és még egybe is esnek (Bauböck, 2018: 72–73.; Shachar, 2020). Bár ez a stratégia sokáig nem került éles kritikák alá, egy olyan világban, amelyben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a globális kihívások, egyre nehezebbé válik fenntartani a zárt, statikus és gyakran homogén társadalom modelljét. Az *autoritás*, *legitimáció* és *politikai kötelezettség* fogalmi háromszögére összpontosító normatív politikaelmélet sokat veszít a horderejéből, ha a politikai közösség túlzóan leegyszerűsítő modelljével dolgozik és többek között az emberi mozgást is csak marginális kérdésnek látja.³

A politikai kötelezettség témájának szempontjából még súlyosabb ez a kihívás, hiszen amennyiben az államnak alávetett egyének engedelmissége a kérdés, az egyenlő, homogén állampolgárság fogalma, amelyre a kortárs politikaelmélet előszeretettel támaszkodik, nem tűnik többnek illúziónál. A létező társadalmak története azt sugallja, hogy az alávetettek többsége sosem bírt formális állampolgári státusszal, azaz az állam azoktól is elvárja az engedelmisséget, akik nem minősülnek a közösség egyenjogú tagjainak. Nemcsak az ókori és középkori társadalmak, illetve a korai kapitalizmus működésének

volt az egyik kulcsa az a hatalmas réteg, amely tagjaiból sosem lehetett teljes jogú polgár. Sok liberális demokrácia esetében nem is kell sokat visszamenni az időben addig, ahol a nem vagy a borszín meghatározó jelentőségű az állampolgári státusz kapcsán. Ha ezek a jogfosztottságok a nyugati világban ma már nem is tűnnek meghatározónak, az emberek államhatárokon átívelő migrációja továbbra is olyan tény, amely erősen befolyásolja a politikai közösség tagságát, még akkor is, ha a modern migráció számos olyan formáját ismerjük, amely nem jár feltétlenül együtt a formális tagságra vonatkozó igény megfogalmazásával. Egy olyan elmélet, amely ezt a tényt nem veszi figyelembe és a politikai közösséget kötöttnek tekinti, csak korlátozott megközelítést tudja adni a politikai kötelezettségeknek. A következő részben megkísérlem a meglévő elméleteket a politikai közösség általuk alkalmazott modellje alapján osztályozni. Amellett fogok érvelni, hogy csak a dinamikus közösség modelljével dolgozó elméletek alkalmasak arra, hogy igazolják a nem állampolgárok, így a migránsok politikai kötelezettségeit és megmagyarázzák annak létrejöttét és mibenlétét, mivel ezek lehetővé teszik, hogy az állampolgársággal nem rendelkezőket nem kivételnek, hanem az elemzés alanyainak tekinthessük.

A POLITIKAI KÖTELEZETTSÉG A POLITIKAI KÖZÖSSÉG JELLEGÉNEK SZEMPONTJÁBÓL

A politikai kötelezettség problémája abból a liberális elképzelésből ered, amely szerint az egyén csakis azért tartozik felelősséggel, amihez maga is hozzájárult valamilyen módon. Nem véletlenül jár együtt Locke óta az autoritás, a legitimitáció és a politikai kötelezettség fogalma: leegyszerűsítve, az autoritás abban az esetben legitim, ha az alávetettek maguk ruházzák fel az államot az autoritással. Tehát, legalábbis azok, akik elfogadják, hogy korreláció áll fenn a jogok és a kötelezettségek között, azt is kénytelenek belátni, hogy az egyének engedelmisséggel tartoznak ennek a legitim autoritásnak, éppen a viszonyuk voluntarista eredete miatt (lásd például Feinberg, 1996).

Ebben a részben egy hármas felosztás segítségével mutatom be a politikai kötelezettség ismertebb elméleteit, az alapján, hogy mennyire tekintik kötöttnek a politikai közösséget. Az első csoporthoz a politikai közösség *kötött*, a másodikhoz a *részben kötött*, a harmadikhoz pedig a *dinamikus* modelljével dolgozó elméleteket sorolom. Az első csoportba azokat a megközelítéseket fogom sorolni, amelyek esetében az általános politikai kötelezettségeink igazolásához elengedhetetlen, hogy a politikai közösséget kötöttnek tekintsék. A második csoportba azokat az elméleteket sorolom, amelyek olyan morális követelményekre alapoznak, amelyek elviekben nem zárják ki, hogy a politikai közösségen kívül állókat és politikai kötelezettségeiket a közösség tagjai esetében alkalmazott módon vizsgáljuk, a gyakorlatban azonban a közösség ilyen

elméleti kinyitása számos problémát vetne fel. Végül, a harmadik csoportba sorolom azokat az elméleteket, amelyek esetében nem okoz sem elméleti, sem gyakorlati nehézséget, hogy a politikai közösség tagságát dinamikusnak tekintsek.

Tartalmát tekintve ez a felosztás részben átfedésben áll Simmons saját klasszifikációjával. Ő azonban a morális követelmények általános és speciális jellege, illetve önkéntes és nem önkéntes jellege mentén határozza meg az elméletek három családját és különít el (speciális, nem önkéntesen felvállalt morális követelményekre alapozó) *asszociatív* elméleteket (speciális, önkéntesen felvállalt morális követelményekre hivatkozó) *tranzakcionális* elméleteket, valamint a *természetes kötelesség* (általános, nem önkéntes morális követelményekre építő) elméleteit (Simmons, 2002). Ahogy említettem, az általam kínált hármas felosztás végeredményét tekintve egészen átfedésben áll Simmons hármas felosztásával, ennek nem a hasonló szempontrendszer az oka, hanem az, hogy a különböző elméletek mögött implicite meghúzódó politikai közösség kötöttségének jellege értelemszerűen összefüggésben áll az elméletek által preferált morális követelmények jellegével. Magától értetődő, hogy a politikai közösség tagjainak politikai kötelességeit megalapozó morális követelmények általános vagy speciális, illetve önkéntes vagy nem önkéntes jellege bizonyos fokig befolyásolja, mennyiben tekinthetők a tagok közötti viszonyok kötöttnek vagy dinamikusnak.

A politikai kötelezettség ismertebb elméletei – a kötelezettség morális jellege igényének megfelelően – egy vagy időnként több morális elvre alapozzák a politikai kötelezettségeink létét. A következőkben bemutatom, mely elvek ezek és hova sorolhatók az általam meghatározott hármas rendszerben. Ehhez fontos szem előtt tartani az osztályozás célját: a politikai kötelezettség azon elméleteit keressük, amelyek a politikai közösség meglévő tagjainak politikai kötelezettségei mellett alkalmasak a politikai közösség tagjai közé nem tartozó, de az állam autoritásigényeivel valamilyen módon szembesülő nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek magyarázatára is. Emiatt azok az elméletek lesznek ígéretesek, amelyek alkalmasak arra, hogy a politikai közösséget dinamikusnak tekintsek és magyarázni tudják a nem állampolgárok engedelmességét. Ugyanezek lesznek alkalmasak arra, hogy világosan ki tudják jelölni a politikai kötelezettségeik határait, hiszen a nem állampolgárok különféle viszonyban állhatnak több politikai autoritással is, legyen szó bevándorlókról, vendégmunkásokról, állampolgársággal nem rendelkező tartósan letelepedett lakosokról, cserediákokról, látogatókról, vagy az adott állam látókörében más formában megjelenő személyekről (a kényszerített migráció láthatóbb és kevésbé látható formái tovább bonyolítják a képet).

A politikai kötelezettség kérdései először komolyabban a társadalmi szerződéselméleti hagyomány kánonjában merültek fel (Simmons, 2002: 21–22.; Wolf, 1990–91: 153.). Emiatt érthető, hogy a voluntarizmusra erősen építő szer-

ződéseméleti hagyományt követve miért éppen a voluntarizmusra, sőt kifejezetten a beleegyezés valamely formájára alapozzák a politikai kötelezettség igazolását a modern politikai kötelezettségelméletek. A társadalmi szerződéselméletek a valódi, a hallgatólagos és hipotetikus beleegyezés segítségével rendkívül elegáns megoldást kínálnak a problémára.⁴ A *valódi* beleegyezés koncepciója rámutat, hogyan keletkezett politikai kötelezettséget az állam autoritásának való akaratlagos alávetés. *Hallgatólagos* beleegyezés alatt azokat a cselekvéseket szokás értelmezni, amelyek nem utalnak arra, hogy az egyén ne járulna hozzá saját alávetéséhez (például nem ellenzi azt, nem vándorol el olyan helyre, ahol az adott állam már nem lépne fel irányába autoritásigényekkel, vagy aktívan részt vesz a politikai közösség ügyeiben). A *hipotetikus* beleegyezés pedig megmagyarázza, hogyan jönne létre a kötelezettség amennyiben beleegyeznénk az autoritásnak való alávetésünkbe. Mindezek fényében a politikai kötelezettség paradigmatis magyarázatának a beleegyezésre alapozó elméletek tekinthetők (lásd: Beran, 1977; Pitkin, 1965–1966).

A beleegyezés elméleteivel szemben a legismertebb kritika háromrétű. Egyrészt, a valódi beleegyezés fogalma segítségével lehetetlen igazolni, miért volnának morális értelemben kötelesek engedelmeskedni azok, akik sosem adták explicit hozzájárulásukat saját maguk alávetéséhez. Ez azt jelenti, hogy a létező társadalmak népessége túlnyomó többségének a politikai kötelezettségeire nem ad magyarázatot a valódi beleegyezés elve. Másrészt, a hallgatólagos beleegyezésre hivatkozók könnyen szemben találják magukat azzal a kihívással, hogy hogyan igazolhatnák, hogy a hallgatólagos beleegyezés a valódi beleegyezéshez hasonló morális erővel bír, illetve egyáltalán milyen cselekedet (vagy nemcselekvés) minősül hallgatólagos hozzájárulásnak. Harmadrészt, a hipotetikus beleegyezéssel kapcsolatban kérdéses, hogy mekkora normatív erővel bír a valódi politikai kötelezettségek létrejöttében, ha rámutatunk, hogy ideális körülmények között az észszerűen gondolkodó egyének önként beleegyeznének az államnak való engedelmeskedésbe (Huemer, 2013; Simmons, 2010).

A beleegyezéssel kapcsolatban egy másik kihívás is gyakran felmerül, ez pedig jól jelzi, miért fogom a beleegyezésre alapozó elméleteket az első csoportba, a politikai közösség kötött modelljével operáló megközelítések közé sorolni. Arról van szó, hogy még ha el is fogadjuk, hogy a beleegyezés csak a politikai közösség egy szűk csoportjának politikai kötelezettségeire szolgálhat korlátozott – bár kézenfekvő – magyarázattal, a beleegyezésen alapuló megközelítések a visszavonhatóság kérdése kapcsán elvesztik eleganciájukat. A beleegyezésre alapozó elméletek ugyanis csupán a politikai kötelezettség létrejöttének pillanatára szolgálnak magyarázattal, a hozzájárulás felfüggesztése, és így az engedelmeskedés köteletségének megszűnése nem releváns kérdés számukra. Ez szorosan összekapcsolódik a politikai közösség a beleegyezésre alapozó elméletek által alkalmazott modelljével. Ebben a modellben a

politikai közösség határai – területi értelemben és a tagságot tekintve is – kötöttek, ideális esetben a tagság kizárólag a születéssel jön létre (nem ideális esetben naturalizációval) és a halállal szűnik meg. A beleegyezés-alapú elméletek kérdése, hogy ezek a már meglévő tagok hogyan adják – ha máshogy nem, hát hallgatólagosan – hozzájárulásukat a politikai autoritásnak való alávetésükhöz. A hallgatólagos beleegyezés kapcsán látható legjobban, hogy a politikai kötelezettségek megszüntetése csak virtuálisan létező opció: az esetleges engedetlenség pusztá ténye nem szünteti meg a politikai kötelezettségeket, ahogyan a polgári engedetlenség esetében is más morális megfontolások ütköznek az engedelmesség morális igényével. Az elvándorlás pedig csak abban az értelemben járna a politikai kötelezettség megszűnésével, ha a *kivonulás* valódi opció volna; ennek hiányában azonban legfeljebb azt teszi lehetővé, hogy az egyén mérlegeljen, *melyik* állam autoritásának kívánja magát alávetni.

Mielőtt rátérnék egy másfajta morális elvre alapozó elméletre, amelyet szintén a politikai közösség kötött modelljével dolgozó elméletek közé sorolok, hadd válaszoljak meg egy lehetséges ellenvetést a beleegyezés-alapú elméletek és a nem állampolgárok egy csoportja, a bevándorlók kapcsán. Ahogy említettem, a beleegyezés a gyakorlatban csak az egyének egy szűk köre esetében szolgál világos magyarázattal a politikai kötelezettségekre. Akik esetében azonban gyakorlati és elméleti szempontból is elégséges morális indoknak bizonyul a beleegyezés elve, azok éppen a migránsok egy csoportja, az állampolgárságot szerző bevándorlók. A gyakorlatban az ő esetükben a státusz megszerzésének feltétele az a formális procedúra, amelynek során a bevándorló kijelenti, hogy önkéntesen hozzájárul az őt fogadó állam autoritásához és engedelmeskedni fog a törvényeknek. Emiatt első látásra úgy tűnik, hogy a leendő állampolgárok politikai kötelezettségeinek igazolására tökéletesen megfelelnek a beleegyezés elméletei. Amennyiben ez a kritika helytálló volna, annak két lehetséges következménye lenne az érveimre nézve. Egyrészt, jelenthetné azt, hogy a migráció és a politikai kötelezettség összefüggései kapcsán nem releváns, mennyire kötött politikai közösségkép rejlik az egyes megközelítések mögött, mivel épp egy, amúgy a politikai közösség kötött modelljével operáló megközelítés adja a legkézenfekvőbb magyarázatot. Másrészt, a kritika azt is sugallhatja, hogy a politikai közösség kötöttsége fontos szempont, ám a beleegyezésre alapozó elméleteket a dinamikus közösségképet alkalmazó elméletek közé kellene sorolnunk.

Az ellenvetés három érv segítségével válaszolható meg. A bevándorlók politikai kötelezettségeinek beleegyezés-alapú magyarázatával szemben az első érv az igazolás konzisztenciájára, a második a hatókörére, a harmadik a mögöttes intuíciókra támaszkodik. A *konzisztenciára* alapozó érvem a beleegyezés elméleteit érintő klasszikus kritikák egyikéhez köthető. Mivel a beleegyezés révén létrejövő politikai kötelezettség aszimmetrikus (a kötelezetté válást világosan magyarázza, de a kötelezettség megszűnését nem), kétséges, hogy

valódi voluntarizmus áll-e az elköteleződés mögött (másszóval, hozzájárulhatok-e ahhoz, hogy lemondjak a hozzájárulásom jövőbeni visszavonásának lehetőségéről?). A bevándorlók naturalizációja kapcsán még inkább kérdésessé válik, hogy valódi döntési helyzetről beszélhetünk-e, mivel az egyén legfeljebb arról dönthet – és azt is igencsak korlátozottan, számos körülmény kedvező fennállása esetén teheti –, hogy melyik állam politikai autoritásának kívánja alávetni magát. A *szecesszióról* (a közösségtől való elszakadásról) és a *disszenter* életmódról (helyben maradván kivonulás a közösségből) azonban nem dönthet, így arról sem, hogy eleve alá kívánja-e vetni magát a potenciális autoritások egyikének. A döntési szituáció tehát inkább virtuális, semmint valódi az esetben, ami felveti a kérdést, hogy a formálisan tett eskü és az állampolgári státusz megszerzéséhez kötött egyéb voluntarizmusra hivatkozó feltételek mennyiben tekinthetők nem csak szükséges, de elégséges morális indoknak a politikai kötelezettség létrejöttéhez.

A második indok az ellenvetéssel szemben az igazolás *hatókörére* vonatkozik. Ez alatt azt értem, hogy ha el is fogadjuk, hogy a beleegyezésre hivatkozó elméletek előnyösek az állampolgárságot nem születéssel szerző bevándorlók esetében, az még korántsem jelenti, hogy az ennél szélesebb kategóriát jelentő nem állampolgárok politikai kötelezettségeit magyarázni tudnák. A beleegyezés elméletei kevésbé alkalmasak az igazolásra az állampolgárságot nem szerző lakosok, vendégmunkások, vagy épp a menekültek és az emberkereskedelem áldozatai eseteiben; ahogyan az is homályos, mit mondanának a politikai kötelezettségek a naturalizáció *előtti* állapotáról.

A mögöttes *intuíciókra* támaszkodó harmadik indokom az állampolgárok és a bevándorlók politikai kötelezettségeinek igazolása közötti kontrasztra utal. Mivel úgy tűnik, a beleegyezés kizárólag az állampolgári státuszt szerzett bevándorlók engedelmisségét igazolhatja morális értelemben, a politikai közösség születéssel állampolgárságot szerzett részének politikai kötelezettségeire egészen más morális elvekben kell magyarázatot keresnünk.⁵ Akár egy olyan megközelítés is elképzelhető, amelyben a politikai közösségben eltérő módon tagságot szerzők politikai kötelezettségeit más-más elvekből eredeztessük. Az intuíció azonban azt súgja, hogy egészen furcsán hatna az a következtetés, hogy a bevándorlók politikai kötelezettségei sokkal erősebb (ezalatt azt értem, hogy az egyéni szabadság feladásának paradigmatis esetéhez közelebb álló) elvek segítségével magyarázhatók, mint a született állampolgárokéi, akik politikai kötelezettségeinek magyarázatára a tagság, a méltányosság, a természetes kötelesség vagy egészen más morális követelmények maradnak.

Akármennyire is kínál első látásra elegáns megoldást a beleegyezés fogalma a politikai kötelezettség problémájára, a hozzájáruláson alapuló megközelítések korlátai miatt a kortárs politikai gondolkodók is hamar belátták, hogy más morális követelményeket is érdemes próbára tenni abban, hogy mennyiben képesek magyarázni a politikai kötelezettségek létét. A következőkben

bemutatom, hogy ezek közül az *asszociatív* elméletek az *identitásra* és a *szerepre* hivatkozó csoportját szintén a politikai közösség kötött modellje jellemzi.

Az asszociatív elméletek tágabban értett csoportja valamilyen módon magához a politikai közösséghez köti a politikai kötelezettség megalapozását. Az asszociatív elméleteken belül megkülönböztethetünk két, egymástól élesen elválasztható csoportot, a politikai közösség tagjainak identitására és a szerepeire alapozó, illetve a tagság tényére alapozó elméletekét. Ezeket Simmons is asszociatív elméleteknek nevezi és együttesen egy külön kategóriába sorolja őket: nála ezek az elméletek abban különböznek a tranzakcionális megközelítésektől, hogy nem önkéntes morális kötelekekre alapoznak, a természetes kötelesség elméleteitől pedig abban, hogy a tagok közötti speciális morális kötelekeken alapulnak (Simmons, 2002: 28.). A politikai közösség kötöttségén alapuló általam javasolt csoportosításban azonban az identitásalapú megközelítések a kötött modellel dolgozó elméletekhez fognak tartozni, míg a tagságalapú megközelítéseket a politikai közösség részben kötött modelljével operáló elméletekkel fogom egy lapon említeni, mivel a kétféle asszociatív megközelítésben más-más tényező bír erkölcsi súllyal (az identitásalapú megközelítések esetében a tagsággal járó összetartozás érzése az erkölcsileg releváns momentum, a tagságalapúaknál pedig a tagság ténye).

Az asszociatív elméletek identitásra (MacIntyre, 1981; Sandel, 1982) és szerepre (Hardimon, 1994) alapozó változatai, amelyeket kézenfekvő együttesen *kommunitárius* elméleteknek nevezünk, a politikai közösségben való tagsághoz kötik a politikai kötelezettségeket. Azonban nem magához a tagsághoz rendelik az engedelmesség morális indokait, hanem a tagsággal szerintük együtt járó összetartozás érzéséhez, az önmagunkat a közösség tagjaként való azonosításunkhoz: a politikai kötelezettségeink inherensen benne rejlenek a közösséggel való azonosulásban (Hardimon szerepre alapozó elméletét azért sorolom ide, mert nála a politikai kötelezettséget generáló, a közösség tagjaként játszott *szerepet* az identifikáció révén tesszük magunkévá). A probléma ezekkel a szubjektív tényezőkkel az, hogy a valóságban a tagság nem minden esetben jár együtt egy sajátos identitás kialakulásával, ami azt jelenti, hogy a tagok köre nem feltétlenül esik egybe a politikai közösséggel azonosulók körével. A komunitárius elméletek emiatt legfeljebb csak azt tudják bizonyítani (ha a sikeresség más kritériumainak megfelelnek, ami egyébként sok szempontból kétséges, lásd: Dagger, 2000), hogy a megfelelő érzületű egyéneknek morális indokaik vannak a törvények betartására és általában véve az engedelmességre. Azonban mivel ezek az elméletek számos nehézségbe ütköznek, ha a tagsággal rendelkező, ám a tagsággal kapcsolatba hozható identitással nem bíró egyének politikai kötelezettségeit kell igazolniuk, azt a következtetést kell levonnunk, hogy nem csupán a kötött politikai közösséggel dolgoznak ezek az elméletek, hanem azon belül is egy sajátosan leegyszerűsített politikai közösség modelljével operálnak. Értelmetlen volna a komunitárius

megközelítéseket „kinyitni” a migránsok esetére, hiszen a közösséggel való azonosulás híján ezek az emberek logikai értelemben nem tartozhatnak a tagok közé.

A részben kötött modell elméletei közé a hálára, a méltányosságra alapozó elméleteket, valamint az asszociatív elméletek tagságalapú megközelítéseit sorolom. A politikai kötelezettség egyik szokatlanabb megközelítése a *hála* fogalmára apellál. A hálát először éppen Simmons azonosította – és vetette is el azonnal – mint az általános engedelmesség lehetséges forrását. Simmonsnál az állam által az állampolgároknak juttatott előnyök miatt a *viszonzás* elve követeli meg, hogy a hálánk engedelmesség formájában valósuljon meg (Simmons, 1979). Később Simmonsra válaszolva Walker (1988) igyekezett komolyabban érvelni amellett, hogy az állampolgárok hálával tartoznak azokért az előnyökért, amelyeket az állam juttat számukra, ez a hála pedig a törvényeknek való engedelmisségben kell, hogy megmutatkozzon. Az érveléséhez hozzátartozik, amit részben kötött politikai közösség modelljének nevezek, hiszen Walker azt igyekszik igazolni, hogy mivel minden állampolgár részesedik az állam nyújtotta közös előnyökből, ezért az állampolgárok általánosságban engedelmisséggel tartoznak az állam, pontosabban Walker megközelítésben az állampolgárok közösségét megtestesítő intézmény felé (Walker, 1988: 196., 205.). Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy az engedelmisség tartalmát illetően Walker elsősorban egy negatív előjelű kötelezettségekre gondol, azaz arra, hogy a hála az állam érdekei és intézményei alá nem ásásában mutatkoznak meg (uo. 202–203.). Emiatt, bár elviekben a hálaalapú megközelítés is kinyitható lenne a nem állampolgárok esetére (ekkor azt mondhatnánk, hogy az állam nyújtotta közös javakból részesedő nem állampolgárok is hálán alapuló engedelmisséggel tartoznak az állam felé), ez praktikusán számos problémát vetne fel. Többek között felmerülne, hogy amennyiben státuszuk miatt kisebb részben részesednek a közösen kapott javakból, csökken-e ezzel arányosan a tőlük elvárt engedelmisség mértéke, ha igen, miben mutatkozik meg ez a korlátozott politikai kötelezettség, és egyáltalán mi a „küszöb” ezeknek a kapott javaknak az esetében, amely alatt a nem állampolgárok nem válnak morálisan kötelezetté.

Ahogy a hálára alapozó érvek közül a Simmons-féle megközelítésben látható leginkább, hogy a kapott javakból eredő viszonzás elképzelésére támaszkodik, az elméletek egy másik csoportja, a *méltányosságra* (vagy a *fair play* elvére) alapozó megközelítések is a részesedés és a reciprocitás elveire alapoznak. Ezeket is a politikai közösség részben kötött modelljével operáló elméletekhez sorolom, mivel azt hivatottak igazolni, hogy (majdnem) minden állampolgár, azaz a már meglévő tagok politikai kötelezettségekkel bírnak.

A méltányosság elméletei arra a gondolatmenetre épülnek, hogy a társadalmi együttműködés révén fontos javakhoz jutunk, amiket kötelesek vagyunk – az engedelmeskedés révén – a többi résztvevő számára viszonznunk (ilyen

például Rawls korai, 1964-es tanulmánya, ide tartozik Dagger, 2000; Hart, 1955; és ide sorolható Klosko 2005-ös könyvében megfogalmazott, egyszerre több morális elvre támaszkodó elmélete is). A hálán alapuló elméletekhez hasonlóan a méltányosság elméletei esetében elképzelhető, hogy a közösen előállított javakból való részesedésünknek megfelelő arányban tartozunk politikai kötelezettségekkel, ami elviekben lehetővé teszi, hogy a kérdéses állammal korlátozottabb kapcsolatba kerülő migránsok – vélhetően többszintű – politikai kötelezettségeit is a *fair play* elve segítségével magyarázzuk. Ezeknél az elméleteknél tehát marginális kérdés lenne, hogy az együttműködésben alig vagy egyáltalán nem résztvevő, a közösen előállított javakból esetlegesen korlátozott mértékben részesedő nem állampolgárok milyen kötelezettségekkel bírnának.

A politikai közösség jellegét tekintve hasonló a probléma a *közösségelvű* (másnéven *asszociatív*) elméletekkel (ilyen Dworkin, 1986; Horton, 1992; Tamir, 1993; Szűcs, 2020; de ide sorolható akár Gilbert 2006-os, nem morális elvekre alapozó elmélete, vagy Mokrosinska 2012-es, részben asszociatív megközelítése). Az asszociatív elméletek a politikai közösség tagjai közötti speciális viszonyból eredeztetik a kötelezettségeket: abból indulnak ki, hogy a politikai közösségben való tagságunk pusztán ténye morális kötelezettségeket ró ránk, köztük elsősorban a törvényeknek való engedelmség kötelezettségét. Ezek az elméletek lehetővé teszik, hogy a kereteiken belül felvessük a nem állampolgárok kérdését is, hiszen a bevándorlókat lehetséges akár a politikai közösség *leendő* tagjainak tekinteni, a migránsok egy szélesebb körét pedig felfoghatjuk úgy, mint akik a politikai közösség teljes jogú tagjai (az állampolgárok) és a tagsággal nem rendelkezők közötti zavaros sávban helyezkednek el. Ezeket az embereket ugyanis értelemszerűen szorosabb viszony fűzi a teljes jogú tagokhoz, mint a teljesen „idegeneket”, hiszen számos tekintetben tagként kénytelenek viszonyulni egymáshoz. Mégis, mivel az asszociatív elméleteknek ez a csoportja épp a tagság tényéből indul ki, az ide sorolható megközelítések számára nem releváns kérdés a tagság szerzésének módja vagy, hogy a tagságnak – így a kötelezettségeknek is – különböző szintjei lehetnek (például állampolgárok és nem állampolgár lakosok között). Emiatt ezeket is a részben kötött politikai közösség modelljére építő elméletekhez sorolom: esetükben a politikai közösség „kinyitásának” elvi lehetősége adott, de a gyakorlatban nem különösebben alkalmasak arra, hogy bennük keressük a migránsok politikai kötelezettségeinek forrását.

Simmons csoportosítására visszatérve az a kép rajzolódik ki, hogy mindegy, hogy önkéntes vagy nem önkéntes alapon jön létre a politikai kötelezettség, a *speciális jellegű* morális követelmények szükségszerűen vagy a politikai közösség általam kötöttnek nevezett modelljére támaszkodnak vagy a részben kötött modelljére. A dinamikus közösségképpel rendelkező elméletekhez azo-

kat a megközelítéseket fogjuk sorolni, amelyekben – Simmons megfogalmazásában – általánosak a morális követelmények (Simmons, 2002: 28.; Wellman – Simmons, 2005: 108–109). Az általános és egyben voluntáris morális követelmények kategóriája értelmetlennek tűnik (ha a követelmény általánosan érvényes mindannyiunkra, függetlenül sajátos szerepeinktől, viszonyainktól és cselekedeteinktől, akkor nem lehet mégis önkéntes beleegyezésünk vagy elfogadásunk függvénye). Ezért azokat az elméleteket keressük, amelyek a Simmons-féle csoportosításban az általános és nem önkéntes morális követelmények csoportjában találhatóak. Ezek a *természetes kötelesség* elméletei.

A természetes kötelesség elméletei a politikai közösség dinamikus modelljével dolgoznak és emiatt ezek alkalmasabbak a leginkább a migránsok engedelmességének megalapozására és politikai kötelezettségük tartalmának megállapítására. A természetes kötelesség elméletei (például Rawls, 1997; Renzo, 2011; Stilz, 2009; 2019 Waldron, 1993, Wellman, 1996; Wellmann–Simmons 2005; illetve a részben asszociatív Mokrosinska, 2012) a politikai kötelezettségeket közös emberi létünkéből eredeztetik. Ezek az elméletek általában abból indulnak ki, hogy a méltó emberi élethez szükséges jólét vagy igazságosság csakis az állam révén biztosítható, az állam pedig csakis az állampolgárok engedelmsége esetén biztosíthatja ezeket a javakat. Éppen ezért ezek az elméletek komoly problémába ütköznek, amikor a partikularitás követelményének igyekeznek megfelelni (Simmons, 2001a): más elvek segítségével nehezen magyarázzák, hogy miért az adott állam felé tartozunk kötelezettségeinkkel, azok helyett, amelyek szintén biztosítani képesek a jólétet vagy az igazságosságot, vagy még inkább azok helyett, amelyek a leginkább megfelelnek ennek a követelménynek. A kihívás a migránsok természetes kötelességre alapozott politikai kötelezettségei esetében az, hogy a partikularitás és a közösségkép dinamikus jellege szükségszerűen összefügg egymással: minél partikulárisabb kötelékről beszélünk az egyén és az állam, vagy éppen az egyén és a közösség között, annál merevebb közösségképhez jutunk. A dinamikusabb közösségkép viszont csak a kevésbé partikularizált viszony esetén áll fenn. Ha azonban a nem állampolgárok kötelezettségeit is vizsgálni kívánjuk, olyan megközelítésre lesz szükségünk, amely egyszerre támaszkodik a közösség dinamikus modelljére és oldja meg a partikularitás problémáját. A tanulmány következő részében amellet fogok érvelni, hogy erre a természetes kötelességek és azok *kantiánus* megoldásai a legalkalmasabbak.

A NEM ÁLLAMPOLGÁROK ÉS A TERMÉSZETES KÖTELESSÉG

A politikai kötelezettségek magyarázatát a természetes kötelességekben kereső elméletek a *szükségesség érvére* (*necessity argument*) támaszkodnak. Az első lépésben arra vizsgáltnak rá, hogy csakis az állam képes bizonyos, az emberi

élethez szükséges, alapvető javakat biztosítani, ezért a léte *morális értelemben szükséges* (Christiano, 2008: 237–239.). A második lépésben azt érzékeltetik, hogy az alapvető javak biztosítására kizárólag akkor képes az állam, ha az egyének betartják a törvényeit és engedelmeskednek a hatalmon lévők egyéb autoritásigényeinek. A természetes kötelesség elméleteit megkülönböztethetjük az alapján, hogy mely javak előmozdítását tekintik szükségesnek az első lépésben. A Mokrosinska nyomán *hobbesiánus*nak nevezhető megközelítésekben a *jólét* feltételeit, azaz a rendet és a biztonságot képes kizárólag az állam megteremteni – ebből indul ki Renzo (2011), valamint Wellman, (1996); uő. Simmonsszal közösen írt könyvében (2005). A *kantiánus*nak nevezett megközelítésekben viszont az *igazságosság* az, amit intézményei révén kizárólag az állam képes biztosítani. Ebben a megoldásban az igazságosság előmozdítása természetes kötelességünk, így az igazságos intézmények fenntartása is az, hiszen kizárólag ezek révén képes az állam az egyének közötti konfliktusokat feloldani (erre alapoz Christiano, 2008; Rawls, 1997; Stiliz, 2009; Waldron, 1993).

A természetes kötelesség elméleteit tekintve két kérdést kell megválaszolnunk: először is, alkalmasak-e ezek az elméletek arra, hogy a nem állampolgárok politikai kötelezettségeit magyarázzák; másodsor, mindezt úgy teszik-e, hogy közben megfelelnek a sikeres elméletalkotás kritériumainak? A következőkben amellet fogok érvelni, hogy a hobbesiánus elméletek, elsősorban a közülük leghíresebb, Christopher Heath Wellman *szamaritánus* elmélete a második kérdésre adott sajátos megoldása miatt nem alkalmas a nem állampolgárok politikai kötelezettségeinek megalapozására; a kantiánus elméletek, közülük elsősorban Waldron elmélete esetében viszont mindkét kérdésre igenlő válasz adható.

A hobbesiánus elméletek közül Wellman (1996; Wellman–Simmons, 2005) a legismertebb. Wellman megközelítésében természetes kötelességünk segíteni másokat abban, hogy elkerüljék a természeti állapot – Hobbes nevével fémjelzett – szörnyűségeit. Wellman gondolatmenetében ezt csakis az államnak való engedelmesség révén tehetjük meg, mivel ez elengedhetetlen feltétele az állam hatékony működésének. Ezen a ponton az elmélet számára az *általánosság* és a *partikularitás* kritériuma okoz kihívást. Az általánosság problémája azért jelenik meg, mert az állam hatékony működéséhez nem szükséges *mindenki* engedelmessége: elég, ha csak a megfelelő számú egyén engedelmeskedik. Ahhoz, hogy Wellman bizonyítani tudja a politikai kötelezettség általános voltát, tehát azt, hogy az állam joghatósága alá tartozó egyének mindegyike politikai kötelezettségekkel bír, a *méltányosság* elvét kell segítségül hívnia. A szamaritánus elméletben tehát a méltányosság elve magyarázza, hogy mindenki köteles engedelmesség révén kivenni a részét az állam nyújtotta jólét előnyeiből, hiszen a méltányosság követelménye, hogy abból a közös vállalkozásból vegyük ki a méltányos részünket, amelynek *már tagjai vagyunk*. Ugyanaz az elv oldja meg a partikularitás problémáját is azzal, hogy a szamaritánus

elméletben az egyének kimondottan a felé az együttműködési sémát biztosító állam felé tartoznak engedelmességgel, amelynek az előnyeit élvezik.

A szamaritánus elmélettel tehát az a probléma, hogy a természetes kötelesség elve mellett egy olyan morális feltételre alapozza az engedelmisséget, amely elválaszthatatlan a politikai közösség részben kötött modelljétől. Amennyiben kinyitnánk a kérdést a migránsok esetére, az elmélet nem tudná meggyőzően bizonyítani, hogy hogyan válnak a jólét előnyeiből kevésbé részesülő nem állampolgárok kötelezetté, és hogy amennyiben több, velük kapcsolatban álló állam is biztosítja ezeket a javakat számukra, melyik felé tartoznak engedelmisséggel.⁶ Wellman maga is reflektál arra, milyen implikációi vannak az elméletének a migrációra, pontosabban a bevándorlásra nézve. Elismeri, hogy a szamaritánus elméletnek szükségszerű eleme a bevándorlás korlátozása, az állam fenntartásához szükséges költségeinek alacsonyan tartása miatt. Ez a haszon- és költségkalkuláció a politikai közösség általam részben kötöttnek nevezett modelljén alapul: a nem állampolgárok belépése a belépésük költségeitől válik függővé. A szamaritánus elméletet tovább gondolva, leszámítva a hontalanok esetét – amelyet elképzelhetünk a természeti állapot analogiájára, és amelyben előhívhatjuk a kölcsönös segítségnyújtás természetes kötelességét (Wellman–Simmons, 2005: 181-től, lásd még: Renzo, 2011), a migráns inklúziója korlátozottan merül fel. Sőt, ahogyan Simmons (2005: 183–185.) rámutat, a kimentés egyszerűnek tűnő esetében is problematikus, hogy a segítségnyújtás elve kapcsán Wellman összemoss kétféle természetes kötelességet. Simmons szerint Wellman olyan példákat említ meg, amelyekben a kimentés kötelessége olyan kötelesség, amely konkrét személyek részéről követeli meg, hogy más konkrét, bajbajutott személyeken segítsenek, a Wellman által életre hívott kötelesség viszont a jótékonyság elvén múló tökéletlen kötelességek egyike, amelyek méltányossági megfontolások alapján oszthatók szét a közösség valamennyi tagja között. A szamaritánus elmélet kihívásai miatt a kantiánus elméletekhez fordulok a migránsok politikai kötelezettségeinek kérdésében.

A kantiánus megközelítések szempontjából a partikularitás kritériuma jelenti a legkomolyabb kihívást. A partikularitás kérdése különösen szembetűnő a migránsok politikai kötelezettségeinek szempontjából, mert a politikai autoritás határainak meghatározásában a kantiánus elméletek annak ellenére jutnak a Simmons által *konzervatív konklúzió*nak nevezett következtetésre, hogy más elméletekhez hasonlóan történelmi megfontolásokra hivatkozva határoznak meg ezeket. Ez azt jelenti, hogy végső soron az adott helyre születéssel kötik össze a politikai közösség határait (Simmons, 2013: 326.; 2016: 62.).⁷ Simmons azzal kritizálja ezt a megoldást, hogy inkább pusztá megállapításnak tűnik, semmint érvelés eredményének (uo. 334.), ez pedig számunkra már csak azért is gyanakvásra ad okot, mert kérdéseket von maga után abban a te-

kintetben, hogy a kantiánus elméletek valóban a dinamikus politikai közösség modelljét alkalmazzák-e. A következőkben bemutatom, hogy ennek ellenére a kantiánus elméletek, ezek közül is Jeremy Waldron (1993) elmélete feloldja a partikularitás problémáját, és megengedő a több állam felé irányuló, illetve a többféle politikai kötelezettségek iránt, ezáltal alkalmas arra, hogy magyarázza a migránsok politikai kötelezettségeit is.

Waldron az igazságosságra irányuló természetes kötelesség rawlsi megközelítését védi meg a felmerülő kritikákkal szemben. Ebben a megközelítésben az az érv jelenti a kantiánus elemet, amely szerint helytelen másokat azáltal veszélybe sodorni, hogy nem engedelmességek az igazságos intézményeknek (illetve nem veszek részt azok kialakításában). A partikularitás kritériumát Waldron (1993) elmélete azzal teljesíti, hogy egyrészt arra a rawlsi formulára alapoz, amely alapján a természetes kötelesség olyan társadalmi intézmények fenntartására irányul, amelyek „ránk vonatkoznak”, magyarul a „saját” államunkra (lásd: Rawls, 1979: 150.). Másrészt pedig a kanti *közelség* elvére hivatkozva Waldron amellet érvel, hogy azok felé tartozunk a társadalmi állapotba való belépés kötelességével, akikkel „egymás mellett” élünk (Waldron, 1993: 14–15.; vö.: Miklósi, 2005). Ez az elmélet tehát egy *lokalizált* természetes kötelességre hagyatkozik. Simmons megközelítésében ez a megoldás azért problematikus, mert a fizikai közelség ténye önmagában a politikai közösség határai megvonásának számtalan különböző módját megengedné és történeti magyarázatok híján nem ad magyarázatot arra, miért tartoznak egymástól viszonylag nagy fizikai távolságra élő emberek ugyanahhoz a politikai közösséghez, míg egymáshoz viszonylag közel élő egyének más-más politikai közösségekhez (Simmons, 2013: 334–338.; uő., 2016: 69.).

A Simmons-féle kritika a politikai kötelezettségek egy fontos sajátosságára irányítja rá a figyelmet. Ahhoz, hogy a természetes kötelesség kantiánus elméletei olyan politikai kötelezettségek létét magyarázhatják, amelyek partikulárisak, de egyben dinamikusak is a politikai közösség tekintetében, szükségszerűen egy sajátos erkölcsi megfontolást is figyelembe kell venniük a természetes kötelességen kívül. Ez a megfontolás a tagságalapú asszociatív elméletek által is előhívott tény, tudniillik, hogy bizonyos emberekkel egyszerűen csak „egymás mellett találjuk magunkat”, pontosabban, amit Szűcs (2020) a *tagság puszta tényének* nevez. Ezt az elvet alkalmazza bizonyos értelemben Stiliz (2009), aki kantiánus megközelítésében amellet érvel, hogy az igazságosság biztosítására irányuló univerzális politikai kötelezettséget kizárólag abban az államban képes teljesíteni az állampolgár, amelynek tagja, és csakis azokkal együttműködve, akik szintén tagok. Hasonló Mokrosinska (2012) megközelítése (bár ő saját, polgári igazságosságon alapuló megközelítést expliciten az asszociatív elméletek közé sorolja). Mokrosinska a partikularitás követelményét úgy oldja fel, hogy azt állítja, a minden embert megille-

tő természetes kötelességeink a polgári igazságosságra irányuló politikai kötelezettségeinkben testesülnek meg, amelyekkel már *kizárólag* a politikai közösségünk tagjai felé tartozunk, hiszen velük állunk speciális kapcsolatban (ez utóbbi miatt is tekinthető az elmélet részben asszociatívnak). Ráadásul Stiliz és Mokrosinska is megemlíti saját elmélete migránsokra vonatkozó implikációit. Stiliz megkülönböztet olyan kötelességeket, amelyek valamennyi, az állam területén tartózkodó egyénre érvényesek, olyan partikuláris kötelezettségeket, amelyek egy része csak a hosszútávon ott tartózkodókra és állampolgárookra vonatkoznak, valamint olyanokat, amelyek kizárólag csak az állampolgárookra vonatkoznak. Mokrosinska pedig megjegyzi, hogy a nem állampolgár lakosok vagy az állam területén tartózkodó idegenek a jelenlétük révén speciális viszonyba lépnek az állampolgárokkal, így az azokéhoz hasonló politikai kötelezettségekre tesznek szert.

Hasonló módon, Waldron is észrevételeket tesz a közösség dinamikus jellegére és a mozgásra, amikor megemlíti a látogatók részéről felmerülő kötelezettségeket. Szerinte a természetes kötelességek mellett az egyének szert tehetnek úgynevezett *szerezett* kötelezettségekre, amikor például belépnek egy ország területére, vízumért folyamodnak, vagy éppen ott tartózkodásukkal kivesszik a részüket a társadalmi együttműködés előnyeiből. Ennek a megközelítésnek a legfontosabb eleme, hogy a természetes kötelességeink hatásköre korlátozott; csak azokra vonatkozik, akik valamilyen kapcsolatba kerülnek az adott politikai rendszerrel. Ráadásul Waldron szerint emellett a partikularizált politikai kötelezettség mellett létezik egy univerzális (negatív) kötelesség is, amelynek előírása, hogy az egyének semmilyen esetben sem áshatnak alá idegen politikai rendszereket. Ebben az elméletben tehát egy adott állam felé irányuló kötelezettségeink többrétegűek lehetnek, ugyanakkor több állam felé is irányulhatnak, ami alkalmassá teszi Waldron koncepcióját arra, hogy a nem állampolgárok politikai kötelezettségeit is magyarázza, meglétüket pedig a természetes kötelesség morális koncepciójára alapozva igazolja.

A tagság tényével kiegészített természetes kötelesség-alapú magyarázat kevésbé *elegánsnak* tűnhet.⁸ Ez felveti a kérdést, hogy valóban érdemes-e egyetlen, erős morális megfontolásban keresni a politikai kötelezettségeink magyarázatát. A nem állampolgárok szempontja viszont arra világít rá, hogy nem feltétlenül fogunk olyan morális megfontolást találni, amely önmagában a politikai közösség minden tagjának és a kívülállók, illetve az állammal az állampolgároknál kevésbé, de a kívülállóknál nagyobb mértékben kapcsolatba kerülő egyének engedelmisségét meg tudja alapozni. Ugyanakkor a politikaelmélet feladata éppen az, hogy a modern világban előforduló, ehhez hasonló elméleti és egyben gyakorlati kérdésekre választ kínáljon.

JEGYZETEK

- ¹ A legtöbb megközelítésben a politikai autoritás és a politikai kötelezettség között korreláció áll fenn, de egyes szerzők (lásd pl. Applbaum, 2010; Gans, 1992) nem fogadják el a korreláció tézisért. A tanulmány abból a bevett elképzelésből indul ki, hogy az autoritás engedelmességre való kötelezettséget von maga után.
- ² Kis János megfogalmazásában ezeket az erkölcsi indokokat kell megkülönböztetnünk a cselekvési indokoktól (Kis, 2006).
- ³ A normatív politikaelmélet módszertanával kapcsolatos kritikáimat máshol fejtem ki részletesen (Ujlaki, 2020, 2021).
- ⁴ Szűcs „erős” és „gyenge” elméletek közötti különbségtétele jobban megvilágítja, mit értek elegancia alatt. Az erős elméletekhez azokat a megközelítéseket sorolja, amelyek egy (esetleg néhány) morális elvben keresik a politikai kötelezettség magyarázatát, a gyenge elméletekhez pedig azokat, amelyek kevésbé szigorú normatív magyarázatot adnak (ide jellemzően az aszszociatív elméleteket sorolja). Szűcs megközelítésében a beleegyezésre alapozó megoldások az erős elméletek paradigmatis esetei, amelyek még a Simmons-hoz hasonló filozófiai anarchisták számára is vonzóbbak első látásra, mivel kétségtelenül „világos morális alapot”-ot igyekeznek kínálni a politikai kötelezettségek igazolásához (Szűcs, 2022).
- ⁵ Elképzelhető, hogy az állampolgárok egy része valamilyen más úton beleegyezését adta, felelt a törvényeknek, jellemzően a közhivatal vállalását előzi meg ilyen formális aktus. Ezek az esetek azonban ezeknek az egyéneknek a sajátos szerepéhez köthető kötelezettségek formális felvállalását jelentik. Még ha tartalmukat tekintve a vállalások egy része azonos azokkal a politikai kötelezettségekkel, amelyekkel az állampolgárok bírnak, nem tekinthetők az általános politikai kötelezettségeink morális igazolásának.
- ⁶ Ez azokban az esetekben vehet fel súlyos gyakorlati kérdéseket, amikor az elvárt engedelmeség exkluzív jellegű, azaz amikor például az egyén lojalitásának vagy adózásának tekintetében kizárólagos engedelmeséget követel meg minden autoritásigénnyel fellépő állam. Ezen a ponton Wellman tovább bonyolítja a magyarázatot azzal, hogy *nem samaritánus* megfontolásokat is segítségül hív (Wellman–Simmons, 2005: 49).
- ⁷ Lásd Rawls esetében a zárt társadalom modelljét. Rawlsnál a társadalom egy olyan struktúra, amelybe beleszületéssel kerülünk és kizárólag a halálunk révén távozzunk onnét (Rawls, 2005: 445.).
- ⁸ Szűcs (2022) terminológiájára alapozva ezeket gyenge elméleteknek is nevezhetnénk.

IRODALOM

- Applbaum, Arthur Isak (2010): Legitimacy without the Duty to Obey. *Philosophy & Public Affairs*, vol. 38, no. 3, 215–39.
- Bauböck, Rainer (2018): *Democratic Inclusion: Rainer Bauböck in Dialogue*. Manchester, Manchester University Press.

- Beran, Harry (1977): In Defense of the Consent Theory of Political Obligation and Authority. *Ethics*, 87 (3): 260–271.
- Christiano, Thomas (2008): *The Constitution of Equality. Democratic Authority and its Limits*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Dagger, Richard (2000): Membership, Fair Play, and Political Obligation. *Political Studies*, 48 (1): 104–117.
- Dworkin, Ronald (1986): *Law's Empire*. Cambridge, Belknap Press.
- Feinberg, Joel (1966): Duties, Obligations, and Claims. *American Philosophical Quarterly*, 3 (2): 137–144.
- Gans, Chaim (1992): *Philosophical Anarchism and Political Disobedience*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Gilbert, Margaret (2006): *A Theory of Political Obligation: Membership, Commitment, and the Bonds of Society*. Oxford–New York, Clarendon Press, Oxford University Press.
- Hardimon, Michael (1994): Role Obligations. *The Journal of Philosophy*, 91(7), 333–363.
- Hart, Herbert Lionel Adolphus (1955): Are There Any Natural Rights? *The Philosophical Review*, 64(2), 175–191.
- Horton, John (2010): *Political Obligation*. Houndmills–Basingstoke–Hampshire–New York, Palgrave Macmillan.
- Huemer, Michael (2013): *The Problem of Political Authority: An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*. Houndmills–Basingstoke–Hampshire–New York, Palgrave Macmillan.
- Kis János (2006): Népszuverenitás. *Fundamentum*, 10(2): 5–54.
- Klosko, George (2005): *Political Obligations*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- MacIntyre, Alasdair (2007): *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Miklósi Zoltán (2005): Politikai kötelezettségek: A partikularitás problémája. *Kellék*, 27-28. 223–234.
- Miller, David (2014): Debatable Lands, *International Theory*, 6(1): 104–121. <https://doi.org/10.1017/S1752971914000050>
- Mokrosinska, Dorota (2014): *Rethinking Political Obligation: Moral Principles, Communal Ties, Citizenship*. Palgrave Macmillan.
- Nine, Cara (2008): A Lockean Theory of Territory, *Political Studies*, 56(1): 148–165. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00687.x>
- Pitkin, Hanna (1965): Obligation and Consent – I. *American Political Science Review*, 59 (4): 990–999.
- Rawls, John (1964): Legal Obligation and the Duty of Fair Play. In: Hook, Sydney (szerk.): *Law and Philosophy*. New York, New York University Press.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris.
- Rawls, John (2005): *Political Liberalism*. Expanded ed. Columbia Classics in Philosophy. New York, Columbia University Press.
- Renzo, Massimo (2011): State Legitimacy and Self-defence. *Law and Philosophy*, 30 (5): 575–601.
- Risse, Mathias (2014): The Human Right to Water and Common Ownership of the Earth, *Journal of Political Philosophy*, 22 (2): 178–203. <https://doi.org/10.1111/jopp.12022>
- Sandel, Michael (1998): *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.

- Shachar, Ayelet (2020): *The Shifting Border: Legal Cartographies of Migration and Mobility: Ayelet Shachar in Dialogue*. Manchester, Manchester University Press.
- Simmons, A. John (1979): *Moral Principles and Political Obligations*. First Princeton paperback printing. Princeton paperbacks. Princeton, Princeton Univ. Press.
- Simmons, A. John (2001a): *Justification and Legitimacy: Essays on Rights and Obligations*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Simmons, A. John (2001b): On the Territorial Rights of States, *Philosophical Issues*, 11: 300–326. <https://doi.org/10.1111/0029-4624.35.s1.12>
- Simmons, A. John (2002): Political Obligation and Authority. In: Simon RL (ed.): *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd, 17–37. <https://doi.org/10.1002/9780470756621.ch1>.
- Simmons, A. John (2013): Democratic Authority and the Boundary Problem: Democratic Authority and the Boundary Problem. *Ratio Juris*, 26 (3): 326–357. <https://doi.org/10.1111/raju.12017>.
- Simmons, A. John (2016): *Boundaries of Authority*. Oxford University Press.
- Stilz, Anna (2009): *Liberal Loyalty: Freedom, Obligation, and the State*. Princeton, Princeton University Press.
- Stilz, Anna (2011): Nations, States, and Territory, *Ethics*, 121 (3): 572–601. <https://doi.org/10.1086/658937>
- Stilz, Anna (2019): *Territorial Sovereignty: A Philosophical Exploration*. Oxford University Press.
- Szűcs, Zoltán Gábor (2020): Political Obligations in Illiberal Regimes. *Res Publica*, 26 (4): 541–558. <https://doi.org/10.1007/s11158-020-09477-x>
- Szűcs, Zoltán Gábor (2022): On the Edge of Anarchism: A Realist Critique of Philosophical Anarchism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. <https://doi.org/10.1080/13698230.2022.2040201>
- Ujlaki Anna (2021): Miért legyen a migráció politikaelmélete feminista? *Politikatudományi Szemle*, 30(3): 27–44. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.3.27>
- Ujlaki Anna (2020): Republikánizmus: a migráció egy lehetséges értelmezése? *Politikatudományi Szemle*, 29(2): 25–44. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.25>
- Tamir, Yael (1995): *Liberal Nationalism. Studies in moral, political, and legal philosophy*. Princeton, Princeton University Press.
- Waldron, Jeremy (1993): Special Ties and Natural Duties. *Philosophy & Public Affairs*, 22: 3–30.
- Walker, ADM (1988): Political Obligation and the Argument from Gratitude, *Philosophy and Public Affairs*, 17: 191–211.
- Wellman, Christopher Heath (1996): Liberalism, Samaritanism, and Political Legitimacy. *Philosophy & Public Affairs*, 25 (3): 211–237.
- Wellman, Christopher Heath–Simmons, John (2005): *Is There a Duty to Obey the Law?* For and against. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Wolff, Jonathan (1990–1991): What is the Problem of Political Obligation? *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 91, 153–169.
- Wolff, Robert Paul (1998): *In Defense of Anarchism*. Berkeley, University of California Press.
- Ypi, Lea (2014): A Permissive Theory of Territorial Rights, *European Journal of Philosophy*, 22 (2): 288–312. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2011.00506.x>

ÖNKORMÁNYZATOK

Hajnal György–Kucsera Bence
Az önkormányzati vállalatok
közszolgáltatási szerepe Magyarországon

AZ ÖNKORMÁNYZATI VÁLLALATOK KÖZSZOLGÁLTATÁSI SZEREPE MAGYARORSZÁGON

Hajnal György

(Budapesti Corvinus Egyetem és MTA Társadalomkutató Központ,
Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Intézetek)

Kucsera Bence

(Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2023. január 24., opponálás: 2023. január 25. – 2023. február 8.,
véglegesítés: 2023. február 15.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok fontos helyi közfeladatokat látnak el. Jelen munka célja ennek – a magyar tudományos diskurzusban mindeddig kevésbé megjelenő – jelenségkörnek a vizsgálata. Annak jobb leírásához és megértéséhez kívánunk hozzájárulni, hogy az önkormányatok hogyan, mire és miért használnak önkormányzati vállalatokat közfeladataik ellátása során, valamint azonosítani, hogy miként változott az elmúlt bő két évtizedben az önkormányzati vállalatoknak a közszolgáltatás-nyújtásban való alkalmazása. Kutatási kérdéseinket részben kvalitatív módon, interjúkra alapozva, részben kvantitatív módon, a budapesti önkormányzati vállalatokra irányuló adatfelvétel alapján válaszoljuk meg. Elemzésünk egyik végkövetkeztetése, hogy Magyarországon – szemben az elméleti predikciókkal és a nemzetközi trendekkel – kimutatható módon leginkább a központi kormányzati akarat befolyásolja az önkormányzati vállalatok használatában bekövetkező (főként számszerű) változásokat, míg empirikusan nem alátámasztható sem a közigazgatási reformdoktrínák, sem pedig a gazdasági világválság közvetlen hatása.

Kulcsszavak: önkormányzati tulajdonú vállalatok ■ korporatizáció ■ helyi közfeladatok ■ Magyarország ■ kormányzati-önkormányzati kapcsolatok

Jelen munka fókuszában az önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságoknak az önkormányzati szolgáltatások nyújtásában betöltött szerepe, valamint e szerep változásai állnak. A vizsgálódásunk középpontjában az önkormányzati vállalatok olyan „[...] önkormányzati tulajdonban lévő autonóm szervezetek, amelyeket a helyi bürokrácia belső szervezeti egységein kívüli, a helyi közszolgáltatás előállítására vagy nyújtására használnak” (Voorn et al., 2017: 820.).

Az (ön)kormányzati vállalatok a közigazgatás, valamint a végrehajtó hatalom szervezeti rendszerében való elhelyezése egy viszonylag újkeletű megkö-

zelítés (James–Van Thiel, 2010). Ezek a vállalatok egyfajta középutas szervezeteknek tekinthetők, amelyek a közszféra hibridizációja, illetve a kvázi-privatizáció irányába mutató trendnek a megnyilvánulásai (Wettenhall, 2001; Christensen–Lægreid, 2003; Denis et al., 2015). Az, hogy esetenként már korábban is tekintettek rájuk úgy, mint amelyek a közigazgatás részét képezik, abból adódott, hogy az önkormányzatoknak bizonyos mértékű ellenőrzési jogkörük mindig volt az önkormányzati vállalatok felett (Van Genugten et al., 2020), vagyis azok teljes egészében nem voltak függetlenek a helyi önkormányzatoktól, a gyakorlatban nem élveztek teljes autonómiát.

Tény, hogy az elmúlt pár évtizedben Európa-szerte jelentősen megnőtt az önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok száma a helyi közszolgáltatások nyújtásában (vö. Grossi–Reichard, 2008; Aars–Ringkjøb, 2011; Ferry et al., 2018). Ennek ellenére korlátozott azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek nem nyugat-európai közegben folytatnak vizsgálatot; még inkább ez a helyzet azokkal a kutatásokkal, amelyek azt vizsgálják, hogy mely tényezők magyarázzák az önkormányzati szolgáltatásnyújtás vállalati formában történő biztosításának elterjedését (ld. Andrews et al., 2020; valamint vö. Bel–Fageda, 2006).

Az önkormányzati vállalatok szolgáltatásnyújtásban történő alkalmazásának értékelésével kapcsolatban két fő megközelítés létezik. Az optimista nézet szerint az önkormányzati vállalatok révén növelhető a közszolgáltatás hatékonysága: kezelhetővé válik számos piaci kudarc, csökkenthető az önkormányzatokra nehezedő pénzügyi nyomás, valamint kettéválaszthatók a politikai és a gazdasági érdekek. Mindezen túlmenően a helyi önkormányzatok a korporatizált szolgáltatásnyújtás révén közvetlenebb kapcsolatba kerülhetnek az állampolgárokkal (Arapis, 2013), így a korporatizáció a szervezeti túlélés, a fenntarthatóság és a növekedés egy hatásos eszköze lehet (Luke–Verreyne, 2006).

A pesszimista nézetek szerint azonban az önkormányzati vállalatokra való támaszkodás hatékonyságcsökkenéssel járhat, mivel növeli a járadékvadászat, a megbízó–ügynök-probléma, a korrupció és a piaci torzulások lehetőségét (vö. Majone, 2001; Van Thiel, 2004; Van Thiel et al., 2012; Bergh et al., 2019 és 2021).

Bár az önkormányzati vállalatok szolgáltatásnyújtásban való alkalmazása, mint fentebb említettük, határozottan növekvő (McKinlay, 2013; Thynne, 2013), a vizsgálatokkal foglalkozó tudományos munkák száma – noha a közelmúltban határozottan nő (ld. például Tavares–Camos, 2007 és 2010; Grossi–Reichard, 2008; Tavares, 2017; Voorn et al., 2018) – továbbra is csekély. A nemzetközi szakirodalomban a kutatások egyik, jelentősebb része az önkormányzati szervezetek szolgáltatásban betöltött szerepével, azok szűkösségével és elterjedésével foglalkoznak (ld. például Verhoest et al., 2012; Overman–Van Thiel, 2015), míg másik része a szervezetek létrehozása és megszűnése mögött álló mozgatórugók leírására és magyarázataira fókuszál (ld. például Andrews et al., 2020; Van Genugten et al., 2020).

Az önkormányzati szervezetekkel foglalkozó nemzetközi szakirodalom ugyanakkor töredezett, valamint a kutatások jellemzően a szervezetek szolgáltatásnyújtásban betöltött indítékaira és hatásaira (hatékonyságára és eredményességére) összpontosítanak, és korlátozottan foglalkoznak az ilyen szervezetek alkalmazása következtében felmerülő kormányzási és irányítási kérdésekkel.

Kijelenthető, hogy az önkormányzati vállalatok létrehozásával foglalkozó kutatások pár vezető kutató által, főként csak a nyugat-európai környezetre fókuszáltak, így az ilyen tárgyú kutatások területén határozottan kevés figyelem fordult a közép- és kelet-európai régióra, köztük Magyarországra.

Magyarországon az önkormányzati vállalatok – mint szolgáltatásszervezési megoldás – önálló és átfogó kutatására mindeddig nem került sor. Fontos eredmények születtek azonban egyfelől az önkormányzati vállalatok jogi aspektusaira fókuszáló kutatások (vö. Auer et al., 2018; Lehoczki, 2019) területén, csak úgy, mint az egyes szolgáltatási területeket, ágazatokat – jellemzően a közműszolgáltatást (Horváth, 2012; Horváth–Péteri, 2013; Horváth, 2016a, 2016b, 2016c; Horváth–Bartha, 2018; Horváth, 2020) – fókuszba helyező kutatások területén.

Munkánk ambíciója a fenti elméleti és empirikus „fehér folt” némi kitöltése; célunk ezen belül kettős. Egyrészt – a vonatkozó nemzetközi és hazai szakirodalmi eredmények azonosítása és áttekintése révén – bemutatjuk a témakör fogalmi, elméleti sarokpontjait és az önkormányzati vállalatoknak az önkormányzati szolgáltatásnyújtás rendszeréhez való kapcsolódását. Másrészt pedig – a budapesti önkormányzati vállalati szektor empirikus bázisán – kísérletet teszünk a vállalati formában történő önkormányzati közszolgáltatások empirikus mintázatainak és az ezeket formáló tényezőknek az azonosítására.

A következő fejezetekben az alábbi módon haladunk. Először további, részletesebb áttekintést adunk a munka szempontjából releváns nemzetközi és magyar irodalomról, különös tekintettel a magyar önkormányzati rendszer 2010-től kezdődően lezajlott átfogó átalakítására. Ezek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy kontextusba helyezzük és értékeljük az önkormányzati vállalati szektort érintő átalakulásokat. Ezt követően ismertetjük kutatási kérdéseinket és az alkalmazott módszertant, majd elemzésünkben bemutatjuk az önkormányzati vállalatok szerepét az önkormányzati szolgáltatásnyújtásban. Az utolsó fejezetben az eredményeket foglaljuk össze röviden.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK; ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Kutatási kérdések

Kutatási kérdéseinket egyfelől az előbb ismertetett kutatási ambíció, másfelől az önkormányzati vállalatokra irányuló jelenkori nemzetközi kutatások központi problémái és kérdésfeltevésai orientálják.

Kutatásunk első kérdése az önkormányzati vállalatok mint szolgáltatás szervezési megoldás szervezési, szervezeti jellemzőivel foglalkozik, alapvetően azzal a céllal, hogy e sajátos szolgáltatásszervezési megoldás strukturális jellemzőit bemutassa:

(KK1): *Milyenek és hogyan alakultak a magyarországi önkormányzati vállalatok, valamint azoknak az önkormányzatokhoz fűződő kapcsolatainak formális, strukturális jellemzői?*

Kutatásunk második kérdése a strukturális szempontokról a funkcionálisakra helyezi át a hangsúlyt, és az önkormányzati vállalatoknak az önkormányzati szolgáltatásnyújtásban betöltött szerepének leírására irányul:

(KK2): *Milyen és hogyan alakult a magyarországi önkormányzati vállalatoknak az önkormányzati szolgáltatásnyújtásban betöltött szerepe?*

A kutatási kérdések megfogalmazása során szorító korlátként jelent meg az adatok és információk korlátozott rendelkezésre állása, illetve hozzáférhetősége. E korlátokat mérlegelve a fenti két kutatási kérdésünk időbeli hatálya a „történeti jelenkor”, praktikusán a 2000-es évek vége óta eltelt időszak.

Utolsó, harmadik kutatási kérdésünk ellép a fenti két kutatási kérdés döntően exploratív–deskriptív ambíciójától, és egy kezdeti, első lépést tesz az önkormányzati vállalatok magyarországi működésével kapcsolatos jelenségek magyarázó célú vizsgálata irányába. Noha a kutatás általános ambíciója a magyarországi önkormányzati vállalatok általában vett elterjedtségének vizsgálata és magyarázata, az e kérdés vizsgálatához szükséges adatok hiányában – ismét csak számot vetve a kutatás empirikus korlátaival – első, kiinduló lépésként a budapesti önkormányzati vállalatok populációjára szűkítjük a vizsgálatot.

(KK3): *Mely tényezők és milyen módon befolyásolják a budapesti önkormányzati vállalatoknak az önkormányzati működésben betöltött szerepét?*

Természetesen az önkormányzati vállalatok szerepét sok tényező, komplex és változatos módokon befolyásolja. A rendelkezésre álló adatok súlyos korlátai, valamint a jelen kutatás úttörő jellege miatt harmadik kutatási kérdésünk viszonylag szűkebb elméleti és empirikus keretek között fogjuk vizsgálni, ezekre a felhasznált adatok bemutatása után térünk vissza.

A kutatáshoz felhasznált adatok és módszerek. A kutatás hipotézisei

Mint arra a korábbiakban már rámutattunk, e kutatás megkezdésének időpontjában nem léteztek a magyarországi önkormányzati vállalatok átfogó leírásával foglalkozó tudományos munkák, valamint nem álltak rendelkezésre az önkormányzati vállalatokra vonatkozó átfogó adatok és nyilvántartások. Mint fentebb említettük, a kutatás egyik fő akadályát az ezekből fakadó információ- és adathiány jelenti. Első két kutatási kérdésünk (KK1–KK2) vizsgálata

tának empirikus bázisa ezek miatt elsődlegesen szakértői interjúk és más – töredékes, nem szisztematikus – empirikus és szakirodalmi adatok. A kutatás e részében négy vezető szakértővel készítettünk interjút, akik mindegyike több évtizedes, részben gyakorlati, részben pedig kutatási tapasztalattal rendelkezik az önkormányzati vállalatokkal kapcsolatban.

Harmadik kutatási kérdésünk (KK3) megválaszolására egyedi adatbázist használunk, melynek alapját a budapesti önkormányzatoktól részben közvetlen megkeresés alapján, részben közérdekű adatigénylés keretében (az önkormányzatok jegyzőinél) igényelt adatok adják. Az igénylések az önkormányzatok többségi tulajdonában levő, vagy tulajdonában volt önkormányzati vállalatok neveire, cégjegyzékszámaira és az önkormányzati tulajdoni hányad nagyságára terjed ki, az 1990–2022 közötti időszakra vonatkozóan. A megkeresésekre a fővárosi, valamint tizenkettő kerületi önkormányzat bocsájtott rendelkezésünkre megfelelő adathalmazt, amelyeket az online céginformációs rendszer használatával egészítettük ki (ld. Melléklet). Mindennek eredményeként készült el az elemzés alapját képező, a szóban forgó önkormányzati vállalatok számának 1998 és 2022 közötti alakulását már kielégítő megbízhatósággal és érvényességgel leíró adatbázisunk (az ezt megelőző időszak vonatkozásában a számunkra elérhető adatok túlságosan töredékesnek és megbízhatatlannak bizonyultak), benne 778 önkormányzati vállalattal, amelyek közül 354 állt fővárosi és 424 kerületi tulajdonban a vizsgált időszakban (ld. újból a Mellékletet).

Kutatási kérdésünkkel kapcsolatban három – a releváns nemzetközi szakirodalomba beágyazott (abból derivált) – feltételezéssel éltünk; az állami és az önkormányzati vállalatokon keresztül történő közszolgáltatás nyújtási gyakorlat, valamint az állami és az önkormányzati vállalatok feladatellátásban betöltött szerepének összevethetősége érdekében részben támaszkodva Hajnal és Hajnal (2023) munkájában megjelenő hipotézisekre. Ezek a közigazgatási reformdoktrínákhoz, a gazdasági világválsághoz és a magyar központi kormányzat változásaihoz kötődnek, mint olyan tényezők, amelyek összefüggésbe hozhatók az önkormányzati vállalatszámok változásaival.

A közszolgáltatások üzleti alapra történő áthelyezése az NPM (New Public Management)-reformok egyik fontos összetevője: az NPM-reformok hatására számos országban kimutatható módon nőtt meg a kormányzati vállalatok száma (Verhoest et al., 2012; Grossi et al., 2015). Drechsler (2005: 19.) és mások szerint azonban idővel az NPM egyre inkább megszűnt egy életképes/jól működő koncepció lenni. Randma-Liiv és Drechsler (2017) csakúgy, mint Drechsler (2005) állítják, hogy a közép- és kelet-európai kontextusban nagyjából az EU-csatlakozás időpontjára tehető ez a fordulópont. Ezek alapján körülbelül Magyarország EU-csatlakozását (2004. május 1.) követően feltételezhető, hogy az NPM-technikákkal ellentétes, gyakran poszt-NPM-nek nevezett (Dunleavy et al., 2005) megközelítések és technikák terjedése vette kezdetét (mivel a

dátum meghatározása önkényesnek tűnhet, a későbbiekben a 2004 előtti egy és azt követő három évet is megvizsgáljuk mint lehetséges fordulópontot). A poszt-NPM az üzleti alapon történő szolgáltatásnyújtás nem üzleti alapra történő áthelyezését hajtja, ami az önkormányzati vállalatok számának csökkenésével jár együtt (dekorporatizáció, centralizáció, vállalati felszámolások). Az ilyen jellegű elmozdulások a 2000-es évek második felétől erőteljesebben voltak jelen (Drechsler–Kattel, 2009; Randma-Liiv–Drechsler, 2017).

Ezek alapján a következőt feltételezzük:

H3.1: A közigazgatási reformdoktrínák terjedése hatással van a vállalati formában történő közszolgáltatás-nyújtásra: az NPM és poszt-NPM közötti átmenet során változás tapasztalható az önkormányzati vállalatszám-változás trendjében és ütemében, tehát csökkenő, kisebb ütemben növekvő önkormányzati vállalatszám-változás veszi kezdetét.

Tovább lépve következő magyarázatunk irányába, a rendszerszintű pénzügyi problémák erőteljesebben jelentkezhetnek válságok idején (Andrews et al., 2020). Az elmúlt három évtized legmeghatározóbb gazdasági válsága a 2008-as volt (Thynne, 2011; Kickert, 2012). A 2008-as gazdasági válság 2007 decembere és 2009 júniusa közé tehető (vö. NBER, 2021). Ilyen válságkörnyezetben kiadáscsökkenés érhető el a közszolgáltatások piaci alapon történő biztosításával (korporatizáció, privatizáció) (Andrews et al., 2020), valamint centralizáció révén. A centralizáció jelen esetben az önkormányzati vállalatok államosítását jelenti, amelyet a központi kormányzat a válság pénzügyi hatásainak enyhítésére alkalmazott Magyarországon (Horváth–Bartha, 2018: 138.). E fentebb felsorolt folyamatok eltérő módon hatnak az önkormányzati vállalatszámokra:

- a korporatizáció során nő az önkormányzati vállalatok száma: a korábban nem vállalati formában működő önkormányzati szervezeteket, egységeket önkormányzati vállalatokká alakítják;
- a privatizáció során az önkormányzati vállalatok száma csökken: az önkormányzati vállalatokat magán kézbe adják,
- a centralizáció során az önkormányzati vállalatok száma csökken: az önkormányzati vállalatokat állami vállalatokká alakítják.

Ezek alapján feltételezzük, hogy:

H3.2: A 2008-as gazdasági válság hatással van a vállalati formában történő közszolgáltatás-nyújtásra, azonban a vállalatszámok vonatkozásában hipotézis csak a változás tényére fogalmazható meg, annak várható irányára nem.

Az elmúlt évtizedekben kormányra került ellentétes „politikai színű” pártok egymással határozottan ellentétes – piacbarát vagy piacellenes – retorikát alkalmaztak. Az Orbán-kormányok (1998–2002 és 2010-től) által képviselt privatizációellenesség – az erős állam ideája (G. Fodor–Stumpf, 2007) – összességében is szemben áll az elmúlt három évtized többi kormánya által képviselt, jobbra privatizációpárti ideológiával.

Magyarországon a 2000-es évek második feléig tartó időszakot az intézményes privatizáció jellemezte, amelynek során (párhuzamosan a privatizációval) épült ki a magyar centralizációs hagyományokkal ellentétes decentralizációs elveken alapuló önkormányzati rendszer (Pálné Kovács, 2020). A privatizációban először az első Orbán-kormány idején (1998–2002) következett be megtorpanás és a privatizációt végül csak az első Orbán-kormányt követő baloldali kormányok folytatták le és fejezték be. A második Orbán-kormány megalakulását követően (2010) egy korszak zárult le, amelytől kezdődően az uralkodó kormányzat szisztematikusan tudott véghez vinni egy olyan átmenetet, amelyben a kormányzati apparátusok strukturális centralizációja egy jellemző és általános törekvés volt (Hajnal–Boda, 2019; Bauer et al., 2021). Ez két fő mozzanatból állt: a korábban privatizált, főként közművállalatok újra önkormányzati kézbe adásából (remunicipalizáció), valamint egy általános, szinte mindre kiterjedő centralizációból (Hoffman, 2012; Sente, 2012; Horváth–Péteri, 2013; Lentner, 2014; Hegedűs–Péteri, 2015; Horváth, 2016b; Horváth–Bartha, 2018).

Így végezetül a fentiek alapján feltételezzük, hogy:

H3.3: A központi kormányzat „politikai színének” változása hatással van a vállalati formában történő közszolgáltatás-nyújtásra: az ellentétes ideológiájú kormányciklusokban az önkormányzati vállalatok számának ellentétes irányú változása veszi kezdetét, a jobboldali pártok hatalomra kerülését követően az önkormányzati vállalatok száma csökken/stagnál, míg a baloldaliak esetén nő.

ELEMZÉS

Elemzésünkben a helyi önkormányzatoknak a közszolgáltatások biztosítására rendelkezésre álló négy szervezeti lehetősége közül – költségvetési szervezetek, közhasznú társaságok (ezeket csak 2006-ig lehetett létrehozni), gazdasági társaságok (korlátolt felelősségű vagy részvénytársaságok) és holding típusú gazdálkodó szervezetek (más cégeket tulajdonló ernyőcégek) – a gazdasági társaságokra és a holding típusú gazdálkodó szervezetekre fordítjuk figyelmünket, ugyanis ezek tartoznak az önkormányzati vállalatok fogalmi kategóriájába.

Mint írtuk, az önkormányzati vállalatok hazai környezetben történő vizsgálata egy kevésbé kiforrott terület. Az önkormányzati vállalatok feladatellátásban betöltött szerepének és működésének alakulása a magyar önkormányzatiság egy olyan sajátos környezetében jelenik meg, amely jelentős és gyors átalakuláson ment keresztül az elmúlt bő egy évtizedben. Ezen átalakulás eredményeként az önkormányzatok 1990–2010 közötti nagymértékű közfeladat-ellátási autonómiája, 2010-től fokozatosan radikálisan csökkent, amelyet általánosságban is az önkormányzatok határozott és jelentős funkcióvesztése

kísért (erről lásd bővebben például Balázs et al., 1999; Horváth, 2007a; Lóránt-Varga, 2008; Pálné Kovács, 2008; Hegedűs–Péteri, 2015; Gyergyák, 2020; Pálné Kovács, 2020). A továbbiakban e tágabb kontextust ismertnek tételezve figyel-münket az önkormányzati vállalatok kérdéskörére irányítjuk.

Az önkormányzati vállalatok önkormányzatokhoz fűződő kapcsolatainak formális-strukturális jellemzői

A magyar önkormányzati vállalatok belső működésével és autonómiájával foglalkozó meglévő szakirodalom korlátozottan áll rendelkezésre, és azok többnyire a jogi szabályozásra fókuszálnak. Azonban a gyakorlat, mint azt interjúink is sugallják, csak némileg korlátozottan követi a jogi szabályozást.

A helyi önkormányzatok tulajdonosi jogait a választott önkormányzati képviselő-testületek gyakorolják, amelyek a helyi önkormányzatok fő döntéshozó szervei. Feladataik közt megtalálható (lásd ÁSZ, 2021; Lehoczki, 2019) az önkormányzati vállalatok (i) üzleti terveinek és beszámolóinak jóváhagyása, (ii) közszolgáltatás nyújtási (minőségi és mennyiségi) paramétereinek meghatározása, (iii) alapszabályainak jóváhagyása és módosítása; (iv) igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági tagjainak kinevezése, (v) szervezeti és működési szabályzatainak jóváhagyása, valamint (vi) (jellemzően) az ügyvezető igazgatóinak (és a vezetői apparátusuknak) kinevezése.

A tulajdonosi jog gyakorlására vonatkozó szabályokat az önkormányzati képviselő-testület az ügyrendjében határozza meg. A kulcsfontosságú, stratégiai döntéseket jellemzően szintén a képviselő-testület maga hozza meg. Ugyanakkor bizonyos döntéseket – például a felső vezetők kinevezését vagy az éves üzleti terv jóváhagyását – gyakran a polgármesterre vagy (esetenként) a képviselő-testület valamelyik bizottságára ruházzák át. Kivételt ezek alól a holding típusú szervezeti elrendezések jelentenek. Ezekben az esetekben az önkormányzati vállalatok feletti tulajdonosi jogokat a holding (és nem a képviselő-testület), az önkormányzat a vállalat fölötti felügyeletet közvetve, a holding működésének ellenőrzésével gyakorolja. A holding típusú szervezeteket elsősorban a nagyobb városokban alkalmazzák, főként a közművállalatok működtetésére. A szakértői interjúk alapján úgy tűnik, hogy a holdingok létrehozásának fő motivációja a működési feladatok elválasztása a közvetlen politikai felügyeletről; ezzel összhangban a holdingok igazgatótanácsa jellemzően nem politikus tagokból áll. Politikusok a holdingtársaságokban csak mint felügyelőbizottsági tagok jelennek meg (szintén nem sok esetben), ami némi befolyást biztosít számukra a szervezetek működésére nézve.

Az önkormányzati vállalatok alapító okiratában az önkormányzatok meghatározzák az ellátandó közfeladatokat és az e feladatok ellátására vonatkozó követelményeket. Az önkormányzati vállalatok létrehozására vonatkozóan

nincsenek külön jogi előírások. Ennek megfelelően a helyi önkormányzatok vállalataikat a működésük pénzügyi és strukturális szempontjait szabályozó általános keretek között saját belátásuk szerint hozzák létre.

Ami az önként vállalt önkormányzati feladatokat illeti, ezeket az önkormányzatok túlnyomórészt önkormányzati vállalatokon keresztül látják el; ilyenek jellemzően a kulturális szolgáltatások (például színházüzemeltetés és helyi műsorszolgáltatás), a park- és közterület-fenntartás, a helyi piacok működtetése és a sportlétesítmények ellenőrzése (ÁSZ, 2019a, 2019b és 2019c). Az önkormányzati vállalatok működhetnek nonprofit vagy profitorientált gazdasági társaságként is.

Ami az önkormányzati vállalatok belső vezetési struktúráját illeti, szemben a magántulajdonban levő vállalatokkal, az operatív vezetéstől strukturálisan elkülönült felügyelőbizottságok létrehozása minden esetben kötelező (Lehoczki, 2019: 119.). A felügyelőbizottság az önkormányzati vállalatok előzetes ellenőrző szerve, amelynek fontos feladata, hogy véleményezze az éves vállalati jelentéseket. Ezeket végső soron – következő lépésben – az önkormányzati képviselő-testület hagyja jóvá.

Az önkormányzati vállalatok operatív irányításának strukturális jellemzői a társaságok jogi formájától és méretétől függenek (önkormányzati vállalat korlátolt felelősségű társaságként vagy részvénytársaságként jegyezhető be). A korlátolt felelősségű társaságként működő önkormányzati vállalatok esetén egy vagy több vezérigazgató is lehet. Egyes esetekben ugyanakkor egy egységes irányító testület látja el az operatív irányítás és a felügyelőbizottság jogszabályban előírt feladatait (ezeket a különálló felügyelőbizottság és igazgatótanács helyett hozzák létre). A részvénytársaságok jellemzően egyetlen vezérigazgató felügyelete alatt állnak. Ez esetben azonban lehetőség van igazgatótanács létrehozására is, amely különösen a nagyobb önkormányzati vállalatok esetében egy jellemző gyakorlat (Lehoczki, 2019: 118.). Az igazgatótanács közvetlenül felelős a vállalat működéséért és önállóan határoz a szervezeti és működési szabályzatról.

Ami az önkormányzati vállalatok autonómiáját illeti, azok jelentős mértékű formális autonómiát élveznek a stratégiai és (változó, de jelentős mértékben) a rutinműveletek tekintetében. A tulajdonosok azonban mind a képviselő-testületen, mind az önkormányzati vezetésen keresztül döntő befolyással bírnak. Interjúink alapján az önkormányzati vállalatok irányítása a következő irányelvek szerint működik (különösen a nagyobb településeken).

Amint azt már korábban említettük, jogi szempontból az önkormányzat képviselő-testülete a végső döntéshozó a vállalatok működésében. Az igazgatótanács és a felügyelőbizottság azonban gyakran informális konzultációk során hozza meg a működésre vonatkozó döntéseket, amelyeket a képviselő-testület általában el is fogad. Szakértői interjúink szerint a képviselőtestületek (és a polgármesterek) ritkán gyakorolnak közvetlen befolyást a konkrét mű-

ködedési döntésekre, vagyis – bár végső döntéshozói szereppel bírnak – általában elfogadják a vállalati szinten meghozott döntéseket.

Az önkormányzati vállalatok igazgatótanácsai és felügyelőbizottságai általában havonta egyszer üléseznek. Az ülések napirendjeinek előkészítése az operatív vezetés feladata. Bár a felügyelőbizottság alapvetően nem rendelkezik közvetlen felelősséggel (vagy kézzelfogható döntési kompetenciával) a vállalati működéssel kapcsolatban, a felügyelőbizottság kérhet jelentéseket az operatív vezetéstől és javaslatokat is megfogalmazhat a tulajdonos számára. Sőt, néhány ritka esetben a felügyelőbizottság előzetes jóváhagyása nélkül nem lehet egy kérdést az igazgatótanács elé utalni. A felügyelőbizottságnak továbbá, ha súlyos jogsértés veszélye fenyeget – részvénytársaságok esetében –, jogában áll közgyűlést összehívni. Így a kemény döntési hatáskörök hiánya ellenére a felügyelőbizottság aggályait az igazgatótanács jellemzően komolyan veszi. Nézeteltérés esetén a két testület vezetői gyakran megpróbálnak informális megállapodásra jutni egymással.

Az operatív vezetés (amely a vállalat ügyvezetőiből áll) feladata a vállalat működésének biztosítása, így különösen a gazdaságosság és a hatékonyság szempontjainak érvényesítése, összhangban azzal az általános követelménnyel, hogy az önkormányzati vállalatokat úgy kell vezetni, hogy ne termeljenek veszteséget. Formálisan az önkormányzati vállalatok operatív vezetése önállóan hoz döntéseket a foglalkoztatási kérdésekben (pl. felvétel, elbocsátások). A vállalat pénzügyeit illetően azonban a fontosabb döntéseket (mint például a jelentős hitelek felvétele és visszafizetése) előre meg kell tervezni és meg kell indokolni, és a tulajdonosnak jóvá kell hagyni. Hasonlóképpen, a vállalati beruházások jóváhagyása (bizonyos eltérésekkel és bizonyos mértékig) az operatív vezetés döntési kompetenciájába tartozik. A jelentősebb beruházások általában itt is a tulajdonos jóváhagyását igénylik, csakúgy, mint az uniós finanszírozás iránti kérelmek.

Végezetül, a belső szervezéssel kapcsolatos kérdéseket az önkormányzati vállalatok belső szervezeti és működési szabályzata szabályozza, amely, mint írtuk, csak a tulajdonos jóváhagyásával módosítható.

Az önkormányzati vállalatok önkormányzati működésben betöltött szerepe

Az 1990 utáni önkormányzati vállalatok elődjai az ún. tanácsi vállalatok voltak. Ezeket a rendszerváltás során az ország teljes termelési és szolgáltatási szférájának átalakítási folyamatának részeként, több lépcsőben alakították át a piacgazdasággal összeegyeztethető, jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságokká. Az új önkormányzati rendszer létrehozásakor a korábbi tanácsok szervezetei (beleértve a vállalatokat) és egyéb vagyontárgyai (köztük a helyben nyújtott szolgáltatásokhoz szükséges vagyontárgyak, valamint az

ingatlanok, erdők, vizek és egyéb pénzeszközök) az újonnan megalakult helyi önkormányzatok tulajdonába kerültek. A helyi önkormányzatok vállalataiban pedig az önkormányzati részesedéseket az azok tulajdonában lévő földterületek értékének arányában határozták meg (Péteri, 2003: 19.). Az 1990-es évek közepére a helyi önkormányzatok törvényes jogot kaptak, hogy helyi közfeladataik ellátására új költségvetési szervezeteket, gazdasági társaságokat, nonprofit és egyéb szervezeteket hozzanak létre, illetve tulajdonoljanak.

Mint korábban már utaltunk rá, a gazdasági (és a korábbi közhasznú*) társaságokat jellemzően a fizikai és infrastrukturális szolgáltatásokban alkalmazzák; 2006-ban pl. – mely, jellemzően, a rendelkezésre álló legfrissebb adatok keletkezési ideje – a vízellátás 86, a kommunális hulladékgyűjtés 89, a távhőszolgáltatás 95, a helyi tömegközlekedés közel 100 százalékát önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok által látták el (Péteri, 2007). Ezzel szemben a költségvetési szervezeteket mint szervezeti formát túlnyomórészt a humán közszolgáltatások (pl. iskolai és egészségügyi szolgáltatások) keretében, valamint néha vagyongazdálkodási feladatok ellátásában veszik igénybe.

A helyi önkormányzatok szervezeti felépítését érintő legjelentősebb közpolitikai változás az önkormányzati vállalatok körében történt. 2010-től kezdve a helyi és regionális közműszolgáltatások széles köre vált a központi kormányzat egymást követő átalakítási szándékú intézkedéseinek tárgyává. Ez kezdetben remunicipalizációhoz – vagyis a korábban magántulajdonba került gazdasági társaságok önkormányzati tulajdonba vételéhez – és szervezeti összevonásokhoz, majd államosításhoz vezetett (Hegedűs–Péteri, 2015). Habár a közszolgáltatások remunicipalizációja (szemben a korábbi privatizációs tendenciákkal) széles körben és változó kontextusban egy nemzetközileg is megfigyelhető tendencia volt, a helyi szolgáltatásokat nyújtó vállalatok államosítása egy specifikusan magyar sajátosságnak tekinthető (Horváth, 2016a). Ugyanakkor a közfeladatok ellátásának szervezeti kereteit érintő változások kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a korábbi (szocialista-liberális) kormányok privatizációpárti, a pénzügyileg erős külföldi (nyugati) közműszolgáltatóknak kedvező privatizációs gyakorlatának visszafordítása, valamint az azoknak tulajdonított monopolisztikus árképzési gyakorlat elleni küzdelem a 2010-es évek egymást követő Orbán-kormányainak kulcsfontosságú retorikai, ideológiai és politikai üzenete volt (Horváth–Péteri, 2013; Hegedűs–Péteri, 2015; Horváth, 2016b; Horváth–Bartha, 2018).

Interjúalanyaink megítélése szerint a szabályozási és egyéb közpolitikai változások egy része, különösen a kezdeti remunicipalizáció és a szolgáltatók összevonása, bizonyos mértékig indokolhatók technikai és gazdasági érvek-

* A 2000-es évek közepe óta a közhasznú társaságokat egyre több kritika érte a pénzügyeik átláthatatlansága miatt (Sárközy, 2006; Horváth, 2019). Ennek megfelelően 2006-tól nem engedélyezték, hogy új közhasznú társaságokat alapítsanak, így arányuk fokozatosan csökkent a „rendszer”, jellemzően nonprofit formában működő önkormányzati vállalatok javára.

kel. Így például a víziközmű-szolgáltatás esetén a széttagoltság méretgazdaságossági problémákhoz vezetett (sőt, a vízellátási infrastruktúra nagy részét a kifejezett jogszabályi tiltás ellenére privatizálták 1990 és 2010 között). (A vízügyi ágazat átalakulásának további részleteit lásd: Ungvári–Koskovics, 2011; Horváth, 2016c, 2018 és 2019.)

A fenti folyamatok eredményeként a (többnyire külföldi) magánszolgáltatók szisztematikusan szorultak ki a közműszektorból. Interjúalanyaink szerint azonban nem minden esetben voltak érvényesek a – privatizáció- és külföldi befektető-ellenes retorika mellett szintén hangsúlyosan megjelenő – méretgazdaságossági érvek. A szilárdhulladék-kezelés esetén például a piac szerkezetének átrendeződése a szolgáltatók spontán összeolvadásával már a 2000-es években megkezdődött. Bár a helyi közműszolgáltatókat számos okból kritizálták (pl. elszámoltathatósági mechanizmusaik átláthatatlansága miatt), az újonnan és mesterségesen – jogi szabályozási eszközökkel – létrehozott szolgáltatási régiók néha a működési hatékonyság csökkenését eredményezték.

A közműszektorban lezajlott remunicipalizáció az átalakulásnak csak az első szakasza volt. A szélesebb körű centralizáció felé történő elmozdulás részeként a központi kormányzat korlátozta a korábban önkormányzati tulajdonú közművállalatok tulajdonosi jogait, valamint a saját kezében központosította a helyi szabályozási hatásköröket (pl. a tarifák megállapítása).

Összefoglalva, a helyi önkormányzatok közszolgáltatás-nyújtásának szervezeti aspektusait befolyásoló változások többsége a központi kormányzat felől érkezett. Ezek a változások túlnyomórészt a közműszektorban működő vállalatokat érintették, mint például a kéményseprés, a távhőszolgáltatás, a villamosenergia-szolgáltatás, a földgázszolgáltatás és a szennyvízkezelés.

Az önkormányzati szolgáltatások nyújtására igénybe vett szervezetek szervezeti forma szerinti összetételére és ezen összetétel elmúlt évekbeli alakulására vonatkozóan, mint jeleztük, nincsenek publikált vagy számunkra elérhető, rendszerezett, országos adatok. Ebből kifolyólag az önkormányzatok e téren megjelenő szervezeti választásainak mintázatait, az azokat alakító tényezőket szakértői interjúk alapján igyekeztünk azonosítani. Egy ilyen összefüggés, hogy – különösen a nagyobb városokban – az önkormányzatok által ellátott közműszolgáltatások egyre több esetben szerveződnek holdingszervezetekbe. Emellett, különösen az olyan helyi közszolgáltatások esetén, amelyeknél a felhasználói díjak túlnyomórészt fedezni tudják a működési költségeket (például fürdő- vagy sportlétesítmény-üzemeltetés), jellemző a vállalati formában működő szolgáltatásnyújtás, ami vagy önkormányzati vagy magántulajdonban lévő, szerződéses alapon működő vállalkozásokon keresztül valósul meg. Azokat a közszolgáltatásokat azonban, amelyek esetén a felhasználói díjak nem fedezik teljes mértékben a működési költségeket, csak akkor lehet vállalati formában biztosítani, ha azok kötelező (tehát nem önként vállalat) önkormányzati feladatok (pl. helyi tömegközlekedés). A nem kötelező önkormányzati fel-

adatok (pl. idősek otthona) esetében az önkormányzatnak nincs elegendő jogalapja arra, hogy támogatást nyújtson a vállalkozásnak, így ezekben az esetekben az önkormányzati vállalatok általában nem használhatók. Következésképpen a pénzügyileg veszteséges, önként vállalt közszolgáltatásokat jellemzően költségvetési szervezetek által biztosítják. Végezetül említést érdemel az is, hogy a jelentős beruházást igénylő közszolgáltatások esetén, alapvetően ugyan csak a 2000-es években, gyakran került sor magánbefektetők bevonására, például vegyes tulajdonú önkormányzati vállalatok létrehozása révén.

Mint közismert, az önkormányzatok feladatai a 2010-es években összességében jelentősen csökkentek az 1990–2010 közötti időszakhoz képest (Pálné Kovács, 2009; Hegedűs–Péteri, 2015; Gyergyák, 2020; Pálné Kovács, 2020). Ez a csökkenés túlnyomórészt olyan közszolgáltatási területeken következett be, ahol jellemzően a költségvetési szférába tartozó szervezetek működnek; például az egészségügy, a szociális ellátás és az oktatás. A tendencia azonban a közműágazatban is megmutatkozott. Itt az volt a jellemző forgatókönyv, hogy a magántulajdonosok (majd az önkormányzati tulajdonosok) által működtetett közműszolgáltatást központilag előírt árszabályozással és szolgáltatásnyújtási előírásokkal gazdaságossági szempontból egyre inkább fentarthatatlanná tették (pl. szigorúbb közbeszerzési szabályokat alkalmaztak a nem köztulajdonban lévő szervezetekre nézve). Az önkormányzati tulajdonosokat bizonyos mértékig kompenzálták az egységesített általános központi kormányzati transzferek révén. Ilyen kompenzáció hiányában azonban a külföldi magánüzemeltetők egyre inkább arra kényszerültek, hogy kivonuljanak ezekből az ágazatokból. Az államosítással és a szolgáltatásnyújtás átrendeződésével szerepüket kormánybarát üzleti csoportok, vagy központi kormányzati támogatásban részesülő, állami tulajdonú (politikailag ellenőrzött) szereplők vették át (Hegedűs–Péteri, 2015).

Ezek a tendenciák némileg eltérően jelentkeztek a közműszektor különböző alszektoraiban. A víziközmű-ágazatban a 2011. évi CCIX. törvény előírta az üzemeltetők számára, hogy elérjenek egy minimális működési méretet. Ez kezdetben 50 000 felhasználói egyenérték volt, amelyet 2014-ben 100 000, majd 2016-ban 150 000 felhasználói egyenértékre emeltek (Horváth–Péteri, 2013). Ezáltal a korábbi, több, mint 400 szolgáltatóból álló piac 2012 végére 50, 2016-ra pedig 30 szolgáltatóra csökkent. A szilárdhulladék-kezelés esetén az eredeti 100 hulladékgazdálkodási vállalatból álló piac mérete a 2010-es évek közepére mintegy 60 vállalatra csökkent. Ezek „fölkött” 19 regionális, a kormányzat által kontrollált hulladékgazdálkodási vállalat működött. A távfűtés kivétel volt ez alól az általános tendencia alól. Ezen a területen nem zajlott le az előbbieken leírt folyamat. A saját távfűtési hálózattal rendelkező városokban (számuk körülbelül 100–110) az önkormányzatok jellemzően saját önkormányzati vál-

latokat hoztak létre a közszolgáltatás-nyújtásra, amelyek esetenként magántulajdonban (ill. némelyikük külföldi tulajdonban) voltak.

A fent vázolt folyamatok eredményeként a központi és a helyi közszolgáltatások aránya a 2000-es éveket jellemző körülbelül 1:1 arányról a 2010-es évek második felére körülbelül 4:1 arányra változott a központi kormányzat javára. A rendelkezésre álló információk alapján ugyanakkor nem lehet számszerűsíteni az önkormányzati vállalatok súlyának változását, amelyet 2010 előtt a víziközmű-ágazat, a szilárdhulladék-kezelés és a távfűtés esetén megközelítőleg 80 százalékos részesedés jellemezett.

A budapesti önkormányzati vállalatok dinamikájának kvantitatív vizsgálata

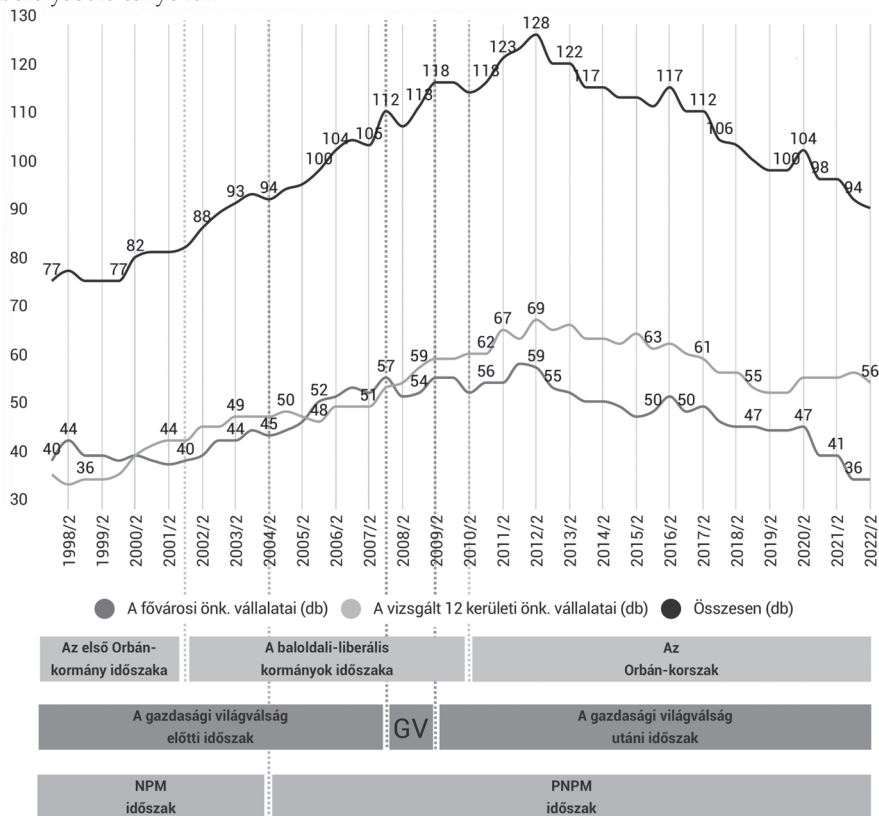
Az eddigiekben az önkormányzati vállalatok működésének és alkalmazásának jellemzőit országos szinten vizsgáltuk; a vizsgálat módját és időbeli fókuszát pedig az elérhető adatok korlátozott volta jelölte ki. Ennek megfelelően a hangsúly a 2010-es évek jellemzőinek kvalitatív, szakértői interjúkon alapuló leírásán volt. Az alábbiakban a harmadik kutatási kérdésünk irányába fordulva a budapesti önkormányzati vállalati szcéna kvantitatív leírására és vizsgálatára térünk át. Az adatszerűség e magasabb foka, amint a kutatási kérdésekkel, hipotézisekkel, adatokkal és módszerekkel foglalkozó pontban láttuk, ha korlátozottan is, de lehetővé teszi az önkormányzati vállalatok szerepét befolyásoló egyes tényezők számszerű, statisztikai vizsgálatát is.

Az önkormányzati vállalatok önkormányzati működésben betöltött szerepét befolyásoló tényezők kapcsán egy ábrán szemléltetjük (Hajnal–Hajnal, 2022) a (i) hipotéziseinkben megjelenő önkormányzati vállalatszám változásával összefüggésbe hozható tényezők időszakait, valamint (ii) az empirikus adatgyűjtésünkből származó adatok alapján előállt (összesített, fővárosi és önkormányzati) önkormányzati vállalatszám-alakulást (1. ábra).

Az ábrán:

- az NPM-ből a poszt-NPM irányába tartó doktrinális átmenet kapcsán meghatározott két időszak (vö. H3.1 hipotézis) – A NPM 2004 első félévéig és a poszt-NPM-korszak 2004 második félévétől,
- a gazdasági világválság kapcsán meghatározott három időszak (vö. H3.2) – 2007 második félévéig a válság előtti, míg 2009 második félévétől a válság utáni időszakok, illetve 2008 első és 2009 első féléve között a válság időszaka –, valamint
- a központi kormány színének változása alapján meghatározott három időszak (vö. H3.3) – 1998 második és 2002 első féléve között az első Orbán-kormány időszaka, 2002 második és 2010 első féléve között a baloldali-liberális kormányok időszaka, valamint 2010 második félévét követően az Orbán-kormányok időszaka – látható.

1. ábra. A budapesti önkormányzati vállalatok számának változása és a 1998 és 2022, valamint az önkormányzati vállalatok önkormányzati működésben betöltött szerepét befolyásoló tényezők

Forrás: saját számítás.

Első hipotézisünket (H3.1) két egymással ellentétes reformdoktrína (NPM és poszt-NPM) közti átmenettel kapcsolatban alkottuk. E tényező hatását időben – hangsúlyozottan elméleti, az e tekintetben irányadó, hangsúlyozottan nemzetközi szakirodalom alapján álló megfontolások mentén – Magyarország 2004-es EU-csatlakozásához kötöttünk (ezen irodalom részletesebb áttekintését ld. Hajnal–Hajnal, 2023: 11.), azzal a megjegyzéssel, hogy az empirikus megállapítások robusztusságának növelése érdekében – egyfajta érzékenységvizsgálat gyanánt – számításainkat a 2004-es referencia-időpont mellett további időpontokra (2003-ra, 2005-re, 2006-ra és 2007-re) is elvégezzük. A fenti ábrán megjelenő adatok és trendek alapján nem jelenthető ki, hogy az NPM–poszt-NPM doktrinális átmenet érzékelhető hatást gyakorolt volna az önkormányzati vállalatok mennyiségére. 2004-et megelőzően és azt követően is vál-

tozó ütemű, de hosszú távon is egy folyamatosan felfelé mutató önkormányzati vállalatszám-változás volt tapasztalható, amely megállapítás így a 2002-t követően és 2008-at megelőzően bármely referencia-időpont mellett szintén érvényes lenne.

Második hipotézisünket (H3.2) a 2008-as gazdasági világválsággal kapcsolatban fogalmaztuk meg. A hipotetizált hatást 2008 első és 2009 első féléve közötti időszakra datáltunk, ugyanis a gazdasági visszaesés 2007 decemberétől 2009 júniusáig tartott (vö. uo.). Bár a rendelkezésünkre álló adatok alapján 2008 első és második féléve között visszaesés történt az összes és a fővárosi önkormányzati vállalatszámokban is – miközben az összkerületi vállalatszámok kis mértékben növekedtek –, 2008 második és 2009 első féléve között növekedés volt tapasztalható mindhárom függő változó esetében. Így nem egyértelmű, hogy lenne kapcsolat a gazdasági világválság és az önkormányzati vállalatok száma között, ugyanis hasonló kilengések a teljes vizsgált időtávon többször is jelentkeztek. Továbbá a válság kezdetét jelentő félév utáni másfél évben (2008 első és második, valamint 2009 első féléve) hasonló átlagos önkormányzati vállalatszám-növekedés történt, mint a megelőző három félévben (2006 második, valamint 2007 első és második féléve). Vagyis ebben az esetben összességében nem jelenthető ki, hogy a 2008-as gazdasági világválság hatására megváltozott volna az önkormányzati vállalatszám-változás trendje.

Harmadik hipotézisünk (H3.3) a központi kormányzat „politikai színének” hatásával kapcsolatos. Ezt a hatást oly módon operacionalizáltuk, hogy az 1998-tól 2022-ig terjedő időszakot jobboldali (Orbán-kormányok), ill. baloldali-liberális időszakokra osztottuk (vö. uo.). Feltételezésünk az volt, hogy az Orbán-féle jobboldali vezetés hatalomra kerülése az önkormányzati vállalatszám csökkenésével/stagnálásával, míg a baloldali-liberális pártok hatalomra kerülése, épp ellenkezőleg, az önkormányzati vállalatszám növekedésével jár. Az eredményeink alapján látszik, hogy az első időszak (ld. *Az első Orbán-kormány időszaka*) első félévében az összes önkormányzati vállalatszám-változásban bekövetkezett visszaesést követően bő egy évnél is hosszabb stagnálás történt. Eközben a fővárosi és összkerületi önkormányzati vállalatszámok egymással ellentétes módon változtak. Ez az egymással ellentétes tendencia az első időszakban végig megmaradt (az összes önkormányzati vállalatszám kismértékű növekedése mellett). Összességében az 1998 második és 2002 második féléve közötti négy éves időszak növekedési üteme lassabb volt, mint az azt követő négy éves időszak növekedési üteme: 11,4 és 18,2 százalékpont (1998 és 2002, valamint 2002 és 2006 között). A második, 2002 és 2010 közötti időszakban (ld. *A baloldali kormányok időszaka*) három nem jobboldali kormány követte egymás, amelyek során nyolc év alatt az összes önkormányzati vállalatszám átlagos növekedési üteme 2,125 új vállalat per félév volt (fele-fele arányban a fővárosi és összkerületi mintákban). Ez magasabb az azt megelőző és az azt követő négyéves ciklusok változási ütemeinél (1998–2002 között 0,875, 2010–2014 kö-

zött $-0,125$) és határozottan magasabb, mint a teljes 1998–2022 közötti időszak növekedési üteme. A hipotézisben megjelenő harmadik időszakban (ld. *Az Orbán-korszak*) egy szembetűnő trendváltzás vette kezdetét. A fordulópont a 2010-ben felálló második Orbán-kormány ciklusának második feléhez köthető; ugyanis míg 2010 második és 2012 második feléve között meredeken emelkedtek az összes, a fővárosi és az özszerületi önkormányzati vállalatszámok – illeszkedve a második Orbán-kormány által hirdertt remunicipalizációs gyakorlatba –, 2013 első felévet követően a korábbi trendekkel ellentétesen kezdtek csökkeni. A csökkenés folyamatos volt. Tíz év alatt az összes önkormányzati 28, a fővárosi önkormányzati 39, míg az özszerületi önkormányzati vállalatszám 18,8 százalékkal csökkent. Összességében tehát az első Orbán-kormány időszaka alatt rövid ideig nem változott az összes önkormányzati vállalatszám, amit egy határozott, ám a korábbi és későbbi időszakoktól elmaradó növekedés követett. Úgy tűnik, hogy a ciklus alatt bekövetkező változások kapcsolatba hozhatók az Orbán-kormány által képviselt privatizációellenes attitűddel. Ezt követően a baloldali kormányok nyolc éve alatt zajlott le a legmeghatározóbb vállalatszám-növekedés, illeszkedve a baloldal piacbarát ideológiájához. Végül pedig a második Orbán-kormány felállását követően a korábbiakkal markánsan ellentétes tendencia vette kezdetét, amely egyrészt a korábban privatizált önkormányzati vagyon újra önkormányzati kézbe vételében (remunicipalizáció), majd a decentralizált rendszer folyamatos leépítésében mutatkozott meg.

Hipotéziseinkkel kapcsolatban és a rendelkezésünkre álló adatok alapján összességében kijelenthetőnek tűnik, hogy Magyarországon a központi politikai akarat áll (leginkább) közvetlen összefüggésben az önkormányzati vállalatszám-változással, míg ilyen jellegű összefüggések a gazdasági világválság/doktrinális változás és a vállalatszám-változások között, azonosítható mintázatok alapján nem jelenthető ki.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Jelen kutatás célja kettős volt. Egyrészt át kívántuk tekinteni és rendszerezni az önkormányzati vállalatok önkormányzati közszołgáltatás-nyújtásban betöltött szerepével foglalkozó – magyar nyelven mindeddig döntően csak más összefüggésben megjelenő, csekély mennyiségű és töredékes – szakirodalmat. Másrészt pedig – a kutatás gyakorlati korlátjaira tekintettel egy viszonylag szűk empirikus bázison, a budapesti önkormányzati vállalati szintérre fókuszálva – kísérletet tettünk az önkormányzati közszołgáltatás-nyújtás empirikus mintázatainak és az ezeket formáló tényezőknek az azonosítására. Hasonló empirikus ambíció – a kormányzati tulajdonú és országos vagy nagyrégiós feladatkörben működő állami vállalatok tekintetében – Hajnal és Hajnal (2022)

munkájában jelent meg; e munkára egyébként a hipotézisek kidolgozása során is jelentős mértékben támaszkodtunk. Mindezek alapján kézenfekvő a jelen, önkormányzati vállalatokkal foglalkozó kutatás megállapításait ezen, az állami vállalatokkal foglalkozó empirikus kutatás megállapításaival összevetni.

A nemzetközi/globális reformdoktrínák (NPM és poszt-NPM) közti átmenet hatásával kapcsolatos hipotézis egyik munkában sem lelt megerősítésre. Ez a megállapítás konzisztens a magyar (és általában a tágabb régió félperifériális kontextusában) a kormányzati működés „globális” (ként megjelenő), nyugati(as) intézményeivel és megoldásaival kapcsolatban született korábbi megállapításokkal (ld. pl. Horváth, 2007b).

Ha a globális, illetve „nyugati” ideák ereje nem is, de a globális gazdasági hatások – így a 2008-as gazdasági világválság – vállalatszám-változásokra vonatkozó feltételezett hatásai az állami vállalatok körében igazolódtak. E ponton azonban jelen, az önkormányzati vállalatokra vonatkozó megállapításaink eltérnek az állami vállalatok tekintetében megfogalmazható megállapításoktól: míg a 2008–2009 közötti időszakban csökkent az állami vállalatok száma (Hajnal–Hajnal, 2023: 13.), addig az önkormányzati vállalatszámok további növekedést mutattak. Az adatok, illetve elméleti megfontolások alapján megfogalmazható azonban egy olyan lehetséges összefüggés is, hogy a gazdasági világválság az önkormányzati vállalati szcénára is gyakorolt – az állami vállalatoknál tapasztaltnál hasonló irányú – változást, azonban ez a hatás csak késleltetve, több áttételen keresztül vezetett az önkormányzati vállalatszámok csökkenéséhez. A válság hatására fokozódó önkormányzati eladósodást követő, a második Orbán-kormány által 2011-től kezdődően véghez vitt önkormányzati adóssághkonszolidáció idején ugyanis az önkormányzati vállalatok centralizációja, illetve az önkormányzati vállalatok számának csökkenése volt tapasztalható.

A (központi) kormányzat politikai irányvonalával, „politikai színével” kapcsolatban feltételezett hatások mind az önkormányzati, mind pedig az állami vállalatok esetében fennállnak; irányuk azonban eltérő, sőt, ellentétes. Míg az első Orbán-kormány idején, valamint a második Orbán-ciklustól kezdődően az állami vállalatok száma nagymértékben nőtt, addig az önkormányzati vállalatoké lényegében ezzel többnyire ellentétes irányban mozgott. Esetükben az első Orbán-kormány idején stagnálás (vagy legalábbis visszafogottság), míg a második Orbán-kormány félidejétől kezdődően egy nagyarányú visszaesés történt. A köztes (2002–2010) időszakban pedig ezekkel ellentétes tendenciák láthatók: 2002 és 2010 között az állami vállalatszámokban inkább egyfajta stagnálás (Hajnal–Hajnal, 2023), míg az önkormányzati vállalatszámokban növekedés volt megfigyelhető.

Végezetül elmondható, hogy míg az állami vállalatok számában egy közel 40 százalékos, megszakításmentes növekedés volt megfigyelhető az 1998–2014 közötti időszakban (uo.: 13.), addig az önkormányzati vállalatszámok nagyjá-

ból a 2000-es évtized végéig nőttek, és 2012-t követően határozott csökkenésnek indultak. Mindez vélhetően nem kis részben az önkormányzatok központi kormányzathoz viszonyított erejének és szerepének széles körű, sok dimenzióban megjelenő elgyengüléséhez, az önkormányzatok és általában a decentralizáció, az önkormányzás 2010-et követő általános háttérbe szorulásához köthető.

MELLÉKLET

Önkormányzati vállalatszámok 1998–2022 között; az önkormányzatoknál tett adatigénylések és az online céginformációs rendszer használatával történő kiegészítés alapján, önkormányzati bontásban.

	Az önkormányzati adatközlésből származó önkormányzati vállalatok darabszáma*	Az online céginformációs rendszer alapján kiegészített önkormányzati vállalatok darabszáma**
Budapest Főváros Önkormányzata	114 db	354 db
Összes kerületi önkormányzat	147 db	424 db
Budavári Önkormányzat (I. kerület)	7 db	18 db
Erzsébetváros Önkormányzata (VII. kerület)	13 db	45 db
Józsefvárosi Önkormányzat (VIII. kerület)	23 db	47 db
Kőbányai Önkormányzat (X. kerület)	14 db	39 db
Újbuda Önkormányzata (XI. kerület)	22 db	73 db
XIII. Kerületi Önkormányzat	17 db	36 db
Zugló Önkormányzata (XIV. kerület)	9 db	33 db
Rákosmente Önkormányzata (XVII. kerület)	4 db	12 db
Pestszentlőrinc-Pestszentimre Önkormányzata (XVIII. kerület)	20 db	71 db
Kispest Önkormányzata (XIX. kerület)	7 db	15 db
Pesterzsébet Önkormányzata (XX. kerület)	5 db	22 db
Soroksár Önkormányzata (XXIII. kerület)	6 db	13 db
Összesen	261 db	778 db

* Egy önkormányzati vállalathoz egy cégjegyzékszám tartozik.

** Egy cégjegyzékszámon több önkormányzati vállalat létezhet (adott cégjegyzékszámon bejegyzett vállalat több időállapota): új vállalatként tekintünk azokra az önkormányzati vállalatokra, amelyeknek cégjegyzékszám változás nélkül változott meg a neve és jogi formája, főtevékenysége, jegyzett tőkéje vagy többségi tulajdonosa. Ezek egy adott cégjegyzékszámon bejegyzett vállalatok időállapotai (megjegyzés: egy cégjegyzékszámon adott időszakban kizárólag egy vállalat létezik). *Forrás:* saját.

IRODALOM

- Aars, J.–H.-E. Ringkjøb (2011): Local Democracy Ltd: The Political Control of Local Government Enterprises in Norway. *Public Management Review*, 13 (6): 825–844. <https://doi.org/10.1080/14719037.2010.539110>.
- Auer Á.–Boros A.–Szólik E. (2018): *Az önkormányzati vagyongazdálkodás aktuális kérdései*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Andrews, R.–L. Ferry–C. Skelcher–P. Wegorowski (2020): Corporatization in the Public Sector: Explaining the Growth of Local Government Companies. *Public Administration Review*, 80 (3): 482–493. <https://doi.org/10.1111/puar.13052>.
- Arapis, T. (2013): Enterprise Fund Transfers and their Impact on Governmental Spending and Revenue Patterns of Georgia Municipalities. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*, 25 (3): 446–473. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-25-03-2013-B004>.
- ÁSZ (2019a): *Elemzés. Az önkormányzati tulajdonú, város- és piacüzemeltetési feladatokat ellátó gazdasági társaságok ellenőrzési tapasztalatairól*. Budapest, Állami Számvevőszék.
- ÁSZ (2019b): *Elemzés. Az önkormányzati tulajdonú, sporttal kapcsolatos feladatokat ellátó gazdasági társaságok ellenőrzési tapasztalatairól*. Budapest, Állami Számvevőszék.
- ÁSZ (2019c): *Elemzés. A kultúra és média területén tevékenykedő önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok ellenőrzési tapasztalatairól*. Budapest, Állami Számvevőszék.
- ÁSZ (2021): *Elemzés. A tulajdonosi joggyakorlási tevékenység megerősítése*. Budapest, Állami Számvevőszék.
- Balázs I.–Bálint T.–Frücht P.–Kaltenbach J.–Kara P.–Szabó L.–Verebélyi I. (1999): *Az önkormányzati rendszer magyarázata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bauer, M. W.–B. G. Peters–J. Pierre (2021): Introduction: Populists, democratic backsliding, and public administration. In: Peters, B. G.–J. Pierre–K. Yesilkagit (eds.): *Democratic Backsliding and Public Administration: How Populists in Government Transform State Bureaucracies*. 1–21. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009023504.002>.
- Bel, G.–X. Fageda (2006): Between Privatization and Inter-Municipal Cooperation: Small Municipalities, Scale Economies, and Transaction Costs. *Urban Public Economics Review*, 6, 13–31.
- Bergh, A.–G. Ó. Erlingsson–E. Wittberg (2021): What happens when municipalities run corporations? Empirical evidence from 290 Swedish municipalities. *Local Government Studies*, 48(4), pp. 704–727. <https://doi.org/10.1080/03003930.2021.1944857>.
- Bergh, A.–G. Ó. Erlingsson–A. Gustafsson–E. Wittberg (2019): Municipally Owned Enterprises as Danger Zones for Corruption? How Politicians Having Feet in Two Camps May Undermine Conditions for Accountability. *Public Integrity*, 21 (3): 320–352. <https://doi.org/10.1080/10999922.2018.1522182>.
- Christensen, T.–P. Lægreid (2003): Coping with Complex Leadership Roles: The Problematic Redefinition of Government-owned Enterprises. *Public Administration*, 81 (4): 803–831. <https://doi.org/10.1111/j.0033-3298.2003.00372.x>.
- Denis, J. L.–E. Ferlie–N. Van Gestel (2015): Understanding Hybridity in Public Organizations. *Public Administration*, 93 (2): 273–289. <https://doi.org/10.1111/padm.12175>.

- Drechsler W. (2005): The rise and demise of the new public management. *Post-Autistic Economic Review*, 33 (14): 17–28.
- Drechsler, W.–R. Kettle (2009): Conclusion: Towards the Neo-Weberian State? Perhaps, but Certainly Adieu, NPM! *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 1 (2): 95–99.
- Dunleavy, P.–H. Margetts–S. Bastow–J. Tinkler (2006): New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16 (3): 467–494. <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>.
- Ferry, L.–R. Andrews–C. Skelcher–P. Wegorowski (2018): New Development: Corporatization of Local Authorities in England in the Wake of Austerity 2010–2016. *Public Money and Management*, 38 (6): 477–480. <https://doi.org/10.1080/09540962.2018.1486629>.
- G. Fodor G.–Stumpf I. (2007): A „jó kormányzás” két értelme. Avagy a demokratikus kormányzás programja és feltételei. *Nemzeti Érték*, 3: 76–95.
- Grossi, G.–C. Reichard (2008): Municipal corporatization in Germany and Italy. *Public Management Review*, 10: 597–617. <https://doi.org/10.1080/1471903080264275>.
- Grossi, G.–U. Papenfuß–U. and M. Tremblay (2015): Corporate Governance and Accountability of State-Owned-Enterprises – Relevance for Science and Society and Interdisciplinary Research Perspectives. *International Journal of Public Sector Management*, 28 (4/5): 274–285. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-09-2015-0166>.
- Gyergyák F. (2020): *A magyar önkormányzatok 30 éve. Tanulmányok, adatok, tények a helyi önkormányzatok három évtizedéből*. Budapest, Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége.
- Hajnal, G.–Á. Hajnal (2023): Economics, ideas or institutions? Agencification through government-owned enterprises in illiberal contexts: The case of Hungary. *Public Policy and Administration (PPA)*, 1–22. <https://doi.org/10.1177/09520767221144346>. Online First.
- Hajnal, G.–Zs. Boda (2019): Though this be madness, yet there is method in it: The anatomy of illiberal transformation of government bureaucracy. The case of Hungary. In: Bauer, M.–B. Peters–J. Pierre–K. Yesilkagit–S. Becker (eds.): *Democratic Backsliding and Public Administration: How Populists in Government Transform State Bureaucracies*. 76–99. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009023504.005>.
- Hegedűs J.–Péteri G. (2015): Közzolgáltatási reformok és a helyi önkormányzatiság. *Szociológiai Szemle*, 25 (2): 90–119.
- Hoffman I. (2012): Modellváltás a megyei önkormányzatok feladat- és hatásköreinek meghatározásában: generálklauzula helyett enumeráció? *Közjogi Szemle*, 5 (2): 26–34.
- Horváth M. T. (2007a): *Piacok a főtéren. Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés*. Budapest, KSzK.
- Horváth M. T. (2007b): MINTHA-követés. Globalizációs problémák az önkormányzati fejlődés példáján. *Nemzetközi Közöny – Közép-Kelet-Európai Közigazgatási Folyóirat*, 2007 (2): 2–19.
- Horváth M. T. (2012): Kiszervezés–visszaszervezés: A helyi közszektor változása. *Fundamentum*, 2012 (2): 5–10.
- Horváth M. T. (2016a): A szépség és a szörnyeteg – közigazgatás és vállalat. *Állam- és Jogtudomány*, 57 (1): 24–39.
- Horváth M. T. (2016b): A fáraó varázsol. A rezsicsökkentés beágyazottsága. *Politikatudományi Szemle*, 25 (3): 135–146.

- Horváth, M. T. (2016c): From Municipalisation to Centralism: Changes to Local Public Services Delivery in Hungary. In: Wollmann, H.–I. Kopríc–M. Gérard (eds.): *Public and Social Services in Europe. From Public and Municipal to Private Sector Provision*. 185–199. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Horváth, M. T. (2018): Evaluation of Anti-Monopoly Programme in Hungarian Public Utilities. In: Kopríc, I.–W. Hellmut–M. Gérard (eds.): *Evaluating Reforms of Local Public and Social Services in Europe. More Evidence for Better Results*. 279–296. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Horváth M. T. (2019): Állami vállalatulajdonlás piacgazdaságokban. In: Szikora V. (szerk.): *Állami vállalatok nemzetközi összehasonlításban*. 459–485. Budapest, Hungary, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Horváth M. T. (2020): Farkas a csónakban. A vállalati tulajdonosként mutatózó állam. *Jogtudományi Közlöny*, 65 (9): 349–358.
- Horváth, M. T.–I. Bartha (2018): EU-Compatible State Measures and Member States Interests in Public Services: Lessons from the Case of Hungary. *International Public Administration Review*, 16, 137–159. <https://doi.org/10.17573/cepar.2018.1.08>.
- Horváth M. T.–Péteri G. (2013): Nem folyik az többé vissza. Az állam szerepének átalakulása a vízközmű-szolgáltatásban. In: Valentiny P.–Kiss F. L.–Nagy C. I. (szerk.): *Verseny és szabályozás*. 177–189. Budapest, MTA KRTK.
- James, O.–S. Van Thiel (2010): Structural devolution to agencies. In: Christensen, T.–P. Lægreid (eds.): *The Ashgate Research Companion to New Public Management*. 209–222. Farnham, Ashgate.
- Kickert, W. J. M. (2012): State responses to the fiscal crisis in Britain, Germany and the Netherlands. *Public Management Review*, 14 (3): 299–309. <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.637410>.
- Lehoczki Z. Zs. (2019): Az önkormányzati tulajdonban lévő gazdasági társaságok jellegzetességei. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 3: 112–129. <https://doi.org/10.32575/ppb.2019.3.6>.
- Lentner Cs. (2014): A magyar önkormányzatok adóssághozszooldációja. *Pénzügyi Szemle*, 3: 330–344.
- Lóránt Z.–Varga S. (2008): *Önkormányzati (köz) pénzügyek*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem–Társaság a Szabadságjogokért.
- Luke, B.–M.-L. Verreynne (2006): Exploring Strategic Entrepreneurship in the Public Sector. *Qualitative Research in Accounting and Management*, 3 (1): 4–26. <https://doi.org/10.1108/11766090610659724>.
- Majone, G. (2001): Two Logics of Delegation: Agency and Fiduciary Relations in EU Governance. *European Union Politics*, 2 (1): 103–122. <https://doi.org/10.1177/1465116501002001005>.
- McKinlay, P. (2013): The Role of Local Authority-Owned Companies: Lessons from the New Zealand Experience. In: Sansom, G.–P. McKinlay (eds.): *New Century Local Government: Commonwealth Perspectives*. 189–211. London, Commonwealth Secretariat.
- NBER (2021): US Business Cycle Expansions and Contractions. Utolsó elérés: 2022. 11. 31. <https://www.nber.org/research/data/us-business-cycle-expansions-and-contractions>.
- Overman, S.–S. Van Thiel (2015): Agencification and Public Sector Performance: A systematic comparison in 20 countries. *Public Management Review*, 18 (4): 611–635. <https://doi.org/10.1080/14719037.2015.1028973>.

- Pálné Kovács I. (2020): Az önkormányzás álma és valósága Magyarországon: 1990–2020. In: Gyergyák F. (szerk.): *A magyar önkormányzatok 30 éve. Tanulmányok, adatok, tények a helyi önkormányzatok három évtizedéből.* 56–74. Budapest, Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége.
- Pálné Kovács I. (2009): A helyi kormányzás 20 éves története. In: Sándor P.–Stumpf A.–Vass L. (szerk.): *Magyarország politikai évhuszadkönyve: Kormányzati rendszer a parlamenti demokráciában 1988–2008.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.
- Pálné Kovács I. (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Péteri, G. (2003): *From Usage to Ownership: Transfer of Local Government Property in Central Europe.* Budapest, Central European University Press.
- Péteri G. (2007): Nagyobb felelősség, átalakuló feladatok, új szerepek. atások és döntéshozatal változása a polgármesterek véleménye alapján (1991–2006). In: Horváth, M. T. (eds.): *Piacok a főtéren. Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés.* 19–68. Budapest, KSZK.
- Randma-Liiv, T.–W. Drechsler (2017): Three decades, four phases: Public administration development in Central and Eastern Europe, 1989–2017. *International Journal of Public Sector Management*, 30 (6–7): 595–605. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-06-2017-0175>.
- Sárközy T. (2006): Államszervezetünk potenciazavarai. A betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás útjai. Budapest, HVG-ORAC.
- Tavares, A. F. (2017): Ten Years After: Revisiting the Determinants of the Adoption of Municipal Corporations for Local Service Delivery. *Local Government Studies*, 43 (5): 697–706. <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1356723>.
- Tavares, A. F.–P. J. Camoes (2007): Local Service Delivery Choices in Portugal: a Political Transaction Costs Framework. *Local Government Studies*, 33 (4): 535–553. <https://doi.org/10.1080/03003930701417544>.
- Thynne, I. (2011): Symposium introduction: The global financial crisis, governance and institutional dynamics. *Public Organization Review*, 11 (1): 1–12. <https://doi.org/10.1007/s11115-010-0144-1>.
- Thynne, I. (2013): Governance and Organizational Eclecticism in the Public Arena: Introductory Perspectives. *Public Organization Review*, 13 (2): 107–16. <https://doi.org/10.1007/s11115-013-0235-x>.
- Ungvári, G.–Koskovic É. (2011): Áttekintés a magyar víziközmű-ágazatról. In: Valentiny P.–Kiss F. L.–Nagy C. I. (szerk.): *Verseny és szabályozás.* 305–328. Budapest, MTA KRTK.
- Van Genugten, M. L.–S. Van Thiel–B. Voorn (2020): Local governments and their arm’s length bodies. *Local Government Studies*, 46 (1): 1–21. <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1667774>.
- Van Thiel, S. (2004): Trends in the Public Sector: Why Politicians Prefer Quasi-Autonomous Organizations. *Journal of Theoretical Politics*, 16 (2): 175–201. <https://doi.org/10.1177/0951629804041120>.
- Van Thiel, S.–G. Bouckaert–K. Verhoest–P. Lægreid (2012): Lessons and Recommendations for the Practice of Agencification. In: Verhoest, K.–S. Van Thiel–G. Bouckaert–P. Lægreid (eds.): *Government agencies: Practices and lessons from 30 countries.* 413–439. London, Palgrave Macmillan.
- Verhoest, K.–S. Van Thiel–G. Bouckaert–P. Lægreid (2012): *Government Agencies: Practices and Lessons from 30 Countries.* Houndmills, Palgrave Macmillan.

- Voorn, B.–S. Van Thiel–M. van Genugten (2018): Corporatization as More than a Recent Crisis-Driven Development. *Public Money and Management*, 38 (7): 481–482. <https://doi.org/10.1080/09540962.2018.1527533>.
- Voorn, B.–van Genugten, M. L.–van Thiel, S. (2017): The Efficiency and Effectiveness of Municipally-Owned Corporations: a Systematic Review. *Local Government Studies*, 43: 820–841. <https://doi.org/10.1080/03003930.2017.1319360>.
- Wettenhall, R. (2001): Public or Private? Public Corporations, Companies, and the Decline of the Middle Ground. *Public Organization Review*, 1: 17–40. <https://doi.org/10.1023/A:1011516927634>.

NEMZETKÖZI VISZONYOK

Soós Kinga

Kínai sajtóságú nacionalizmus.

Kísérlet a „kínai álom” diszkurzív elemzésére

KÍNAI SAJÁTSÁGÚ NACIONALIZMUS

Kísérlet a „kínai álom” diszkurzív elemzésére

Soós Kinga

(Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskolája,
ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete)

*A tanulmány beérkezett: 2021. június 1., opponálás: 2021. június 23. – augusztus 31.,
véglegesítés: 2023. február 12.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Ahogy arra több kutatás is rávilágított, az 1980-as évek óta, különösen 1989 után, a patriotizmus és a nacionalizmus jelentős ideológiai szerepet tölt be a Kínai Kommunista Párt (KKP) politikai diskurzusában. Amennyiben az aktuális vezetésre fókuszálunk, a következő kérdések merülnek fel: hogyan értelmezhető Xi Jinping nacionalizmusa a KKP hegemonikus diskurzusa („kínai sajátosságú szocializmus”) tekintetében, illetve hogyan járul hozzá a párt legitimitásához? Vizsgálódásunkban Xi „kínai álom”-diskurzusát elemezzük az essei diskurzuselméleti iskola fogalmi keretét és módszertani eszközeit használva.

Hipotézisünk szerint Xi Jinping újraartikulálta a kínai nacionalizmus diskurzusát azzal, hogy a társadalmi képzeletet mozgósító erőt, a trauma és nemzeti megaláztatás helyett, a kínai kivételességből, a modernizációs folyamat elért eredményeiből levezethető, Kína nagyságát és dicsőségét hangsúlyozó pozitív elemekből meríti. A Xi-féle „kínai álom” diskurzusában azonosítható nacionalista mozzanatok analízise a kínai nacionalizmus kontextusának és jelenlegi formájának jobb megértését szolgálja.

Kulcsszavak: nacionalista diskurzus ■ hivatali nacionalizmus ■ kínai álom ■ Xi Jinping ■ Laclau és Mouffe diskurzuselmélete

A Kínai Kommunista Párt (KKP) hatalmi pozíciójának legitimitása – a „reform és nyitás” politikájának 1979-es bevezetése óta – nem olyan egyértelműen és megkérdőjelezhetetlenül tartozik a kínai politika valóságához, mint a maói rezsim időszakában. A „reform és nyitás” különböző szakaszaiban a KKP diskurzusa az éppen aktuális társadalmi, gazdasági feltételeket tükröző, különböző társadalmi (csoportokhoz tartozó) érdekeket artikuláló diszkurzív mozzanatok dinamikus konstrukciójának tekinthető. Értelmezésünkben Deng Xiaoping* és köre tevékenységéhez egy olyan hegemonikus diskurzus (Ernesto Laclau és Chantal Mouffe meghatározásának értelmében, lásd Laclau–Mouffe, 2001) köthető, amely egyrészt képes volt a politikai irányvonal folytonosságá-

* A szövegben előforduló kínai kifejezések latin betűs átíratai a nemzetközi sztenderdnek megfelelő fonetikus átírási rendszert, a pinjint követik.

nak biztosítására a marxizmus–leninizmusnak és Mao Zedong eszméjének, valamint a lenini pártstruktúrának a megfelelő megőrzésével; másrészt bevezetett egy sajátosan kínai marxista politikaelméletet a kapitalisztikus gazdasági reformok magyarázatára, ezzel is erősítve a párt stabilitását. A politikai vezetés Denget követő generációi alapvetően nem változtattak a kínai szocializmus metadiskurzusán, ugyanakkor létrehoztak bizonyos vezetőspezifikus diskurzusokat, annak érdekében, hogy a KKP hegemoniáját megőrizve változéképes legyen a nemzeti és nemzetközi szintű gazdasági és társadalmi változásokra.

Ebben a tanulmányban a Xi Jinping politikai diskurzusára jellemző nacionalista legitimációs stratégiákat elemezzük az essexi diskurzuselmélet fogalmi és módszertani eszközeivel. Minthogy azonban Xi nacionalizmusa a KKP nacionalista hagyományán belül értelmezendő, így kitérünk a modern kínai nacionalizmus történeti fejlődésének vonatkozó mozzanataira is.

Ahogy több kutató (Wang, 2012; Wu, 2014) is rámutatott, az 1980-as évek után, és különösen 1989-et követően, a nacionalizmus tölti be az egységesítő ideológia szerepét a KKP diskurzusában „azáltal, hogy biztosítja a társadalompolitikai stabilitást és kialakítsa az ún. harmóniát” (Wu, 2014: 261.). Nem meglepő tehát, hogy a párt 2017-es, XIX. Nemzeti Kongresszusának fő témája: „Legyünk összhangban az eredeti elképzelésünkkel és ne tévesszük szem elől a feladatunkat: emeljük a magasba a kínai sajátosságú szocializmus zászlaját, biztosítsuk be a döntő győzelmet a minden szempontból szerényen prosperáló társadalom kiépítése terén, törekedjünk egy újabb időszak kínai sajátosságú szocializmusának sikerére, és fáradhatatlanul munkálkodjunk a nemzeti megújulás kínai álmán.” (Xi, 2017).

Xi a legutóbbi, XX. Pártkongresszuson (párt)elnökségének elmúlt tíz évére visszatekintve a legfontosabb eredményei között említi a kínai álmhoz kapcsolódó nemzeti megújulás és kínai sajátosságú modernizáció előre mozdítását.

A továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy miben áll Xi Jinping hivatalos diskurzusának nacionalista jellege, illetve, hogy ez hogyan járul hozzá a párt legitimitásának biztosításához. A vizsgálat során abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a hatalom megtartásához, egy autoriter rezsim esetében is, nélkülözhetetlen az erős legitimációs alap,¹ amely nem redukálható sem az erőszakos uralmi mechanizmusokra, sem a gazdasági növekedés eredményeire. Gyümölcsözőbbnek tűnik az a magyarázat, miszerint a hivatalos hegemonikus diskurzus saját legitimációs alapját artikulálva formálja a társadalmi-politikai valóságot.

Az elemzés módszertani kerete az Ernesto Laclau és Chantal Mouffe diskurzuselméletéhez köthető diskurzusanalitikai megközelítésen (az ún. posztfundacionalista diskurzusanalízis: PFDA, lásd: Martilla, 2015) alapszik. Ennek megfelelően a diskurzust, relációs episztémológiai alapon, jelölők olyan

rendszerként értelmezzük, amely a jelölők közötti viszonyrendszer alapján konstituálja azok jelentéseit. Nem beszélhetünk tehát objektív szignifikációs viszonyokról és általános érvényű jelentésekről. A politika ontológiai alapja nem más, mint ez a kontingencia: vagyis, hogy a társadalmi jelentések nem fixen adóttak, hanem a különböző diskurzusok közötti, az „igaz” és az „érvényes” meghatározásáért és normalizálásáért folytatott verseny vagy küzdelem eredményei. Hovatovább „Laclau szerint a politikai és társadalmi diskurzusok hozzák létre az identitásoknak azt a rendszerét, amelybe az egyének beléphetnek” (Kiss, 2018: 77.), tehát az a diskurzus lesz az adottnak vett társadalmi igazságok, viszonyok és identitások forrása, vagyis hegemon, amely átmenetileg győztesen kerül ki ebből a küzdelemből (Martilla, 2015).

NACIONALIZMUS

A nacionalista diskurzus tárgyalása során elengedhetetlen, hogy definiáljuk a nemzet fogalmát, és hogy meghatározzuk, hogy a nacionalizmus mely koncepciójára építkezünk. A nacionalizmus terebélyes irodalmának egyik kulcsfontosságú munkája Ernest Gellner *A nemzetek és nacionalizmus* című kötete. Gellner a nacionalizmust olyan modernizációs ideológiának tekinti, amely az ipari társadalomra jellemző haladáseszmény és egyre specializáltabb munkamegosztás nyomán születik meg és ölt testet a standardizált oktatásban és az egységesített „nemzeti” kultúrában.

A nacionalizmus mint politikai elv „az állam és kultúra tökéletes megfeleltetésére” való törekvésként adódik, és mint ilyen az állam által képviselt politikai egységet, valamint a kultúrát hordozó „nemzeti” egységet a fejlődésnek ugyanarra a determinisztikus pályájára állítja. Gellner 1997-es *Nationalism* című kötetében arra is rámutat, hogy bizonyos gazdasági és társadalmi körülmények (gazdasági válság, társadalmi problémák okozta feszültségek stb.) és a nacionalista tendenciák felerősödése között oksági kapcsolat azonosítható. Az e dolgozatban tárgyalt kínai hivatali nacionalizmus könnyen elhelyezhető ebben a modernizációs ideológiai keretben.

A marxista elméleti háttérű Benedict Anderson szerint azonban a nemzet fogalma alatt többet kell értenünk, mint egy fiktív, homogén kulturális és politikai egység azonosítását, hisz a nemzet „egy elképzelt politikai közösség, amelynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el. *Elképzelt*, mivel még a legkisebb nemzet tagjai sem ismerhetik meg a nemzet más tagjainak többségét, nem találkoznak velük, még csak nem is hallanak róluk, elméjükben mégis létezik annak a képe, hogy egyazon közösséghez tartoznak” (Anderson, 2006: 20, kiemelés az eredetiben). Ennek a képnek a forrása nem annyira a jelen viszonyai között keresendő, hanem a közös múlt és a jövő

elképzelt formáiban: a közösség múltbéli veszteségeivel és szenvedéseivel (vagy megaláztatásával, mint a kínai esetben) kapcsolatos *topos* köré formálódó narratívában, és az ezzel szembeállított egységes és erős nemzet jövőképében.

Különösen érdekes számunkra, hogy Anderson kitér a nacionalizmus és a szocializmus közötti dialektikus kapcsolatra is. Az újonnan megalakult szocialista államok a territoriális és társadalmi térrel együtt megörökölték a forradalom előtti időszak hivatali nacionalizmusát is, „azaz olyasvalami(t), ami az államtól ered, és elsődlegesen és leginkább az állam érdekeit szolgálja” (Anderson, 2006: 135.), ez az örökség pedig rendre fontos szerepet játszott a forradalmi víziók megvalósításában. A nacionalizmus ebben az esetben tehát egy olyan politikai eszköz, amely egyrészt fontos szerepet játszik a szocialista állam alapjainak lefektetésében, másrészt a kormányzó elit, vagy az élcsapat párt legitimációs forrásaként is működik. A KKP korai mozgósítási tevékenységének is, ahogy 1949-től 1953-ig nemzetépítő modernizációs programjának is, nem annyira a marxizmus, mint a Kínai Köztársaság – a szunjatszenizmus² megvalósítását és Kína újjászületését a zászlajára tűző – hivatali nacionalizmusának a tömegek nyelvére alkalmazott változata volt az ideológiai alapja (Jordán, 2008: 6.; Jordán–Tóth, 2005: 11., 141.; Dirlik, 1989; Schram, 1986).

Anderson a nacionalizmus két, hegemonikus diskurzus artikulálására különösen alkalmas sajátosságát is meghatározza: (a) a nacionalizmus alapjául szolgáló nemzeteszemély univerzális értéket képvisel a politikai életben; (b) a nacionalizmus szemi-ideologikus jellegű, mivel filozófiai értelemben tulajdonképpen üres, vagyis különböző elméleti tartalmak kapcsolódhatnak hozzá (Anderson, 2006). Ennek az „ürességnek” köszönhetően egyszerre több, akár egymással is versengő, nacionalista diskurzust azonosíthatunk egy meghatározott közösségen belül is.

Jordán Gyula 2008-as átfogó tanulmányában három értelmezői álláspontot különböztet meg, amikor áttekinti a nyugati Kína-kutatóknak a reformidőszakra jellemző kínai nacionalizmussal kapcsolatos vizsgálatait. Egyes kutatók a kínai szocializmus ideológia kiüresedését azonosítják a hagyományok és a kultúra előtérbe kerülésének, a nacionalista tendenciáknak a forrásaként. Mások ezt a magyarázatot elégtelennek tekintik és a népi nacionalizmus széleskörű társadalmi jelenségére hivatkozva a kínai identitás nemzetközi, történelmi kontextusának átfogóbb vizsgálatát szorgalmazzák. A harmadik álláspont képviselői az 1989 utáni kínai politikának szubsztanciálisan más orientációt tulajdonítanak, amennyiben az a nacionalizmus és a konzervatív etatizmus eszközeivel megerősített „állam segítségével akar szembe szállni a nyugati, elsősorban amerikai hegemónizmussal” (Jordán, 2008: 2.). Ezek az elméleti megközelítések némileg tükröződnek a kínai nacionalizmus kínai kutatóinak (Wu, 2014; Wang, 2017) munkáiban, akik hármaskategóriát vezetnek be

a késő 20. és 21. századi kínai nacionalizmus dimenzióinak feltérképezésére. A három kategóriába – hivatali/állami nacionalizmus, kulturális/intellektuális nacionalizmus és népi/banális nacionalizmus – tartozó nacionalizmusok párhuzamosan és egymástól nem függetlenül léteznek a kínai társadalomban. Az állami/hivatali nacionalizmus a nemzetet és az államot egyesítő pártideológia eszköze a politikai legitimitás és a társadalmi konszenzus elérésére. A kulturális/intellektuális nacionalizmus diskurzusa „nemzeti” jellegű (szemben az elnyugatiasodottal, a globalizálttal) szocializációs formát igyekszik megalkotni, amelyben a közösség alapját nem az állam biztosítja, hanem a „kínai szellemiséget” meghatározó civilizációs értékek és mítoszok (Guo, 2004). A harmadik dimenziót a népi/banális nacionalizmus képviseli. Olyan nacionalizmus ez,³ amelyben a nacionalista érzület és identitás beépülnek a hétköznapi élet rutinjába. A mindennapok félárbócra eresztett nacionalizmusába persze könnyen belekapnak a nemzeti kedélyeket borzoló események szelei, különösen mivel e nacionalizmus inherens részét képezik a világrenddel kapcsolatos, a nemzeti érdekre hivatkozó elképzelések, így bármilyen (anti)hegemonikus mozzanat a nemzetközi közegben a nemzeti érzelmek felerősödését eredményezheti (Billig, 1995). A kínai népi/banális nacionalizmus föllángolásaiban – gondoljunk csak a belgrádi nagykövetség bombázása utáni 1999-es Amerika-ellenes tüntetésekre, vagy a 2012-es Japán-ellenes megmozdulásokra a Szenkaku-szigetek körüli területi viták kiéleződése után, esetleg a kétezres években aktívabb ún. „dühös fiatalok” (fenqing) városi középosztálybeli „önjelölt »patrióták«” (Hála, 2014–2015: 14.) csoportjára, akik elsősorban az interneten igyekeztek megtorolni Kína vélt sérelmeit (Tang, 2016), a megalázó történelmi események emlékezete a külföldiekkel (főleg a „nyugattal”, az amerikaiakkal, illetve a japánokkal) kapcsolatos ellenérzéssel és „harcias” retorikával vegyül. A népi/banális nacionalizmus lehangosabb képviselői ugyan a párt által támogatott patrióta konszenzus („a Kínai Kommunista Párt megvédi Kínát az ellenségeitől”) támogatói (Hála, 2014–2015), de mivel a nacionalista érzelmek gyorsan radikalizálódnak, így az ilyen típusú nacionalizmus jelentősen túlmutat a párt tevékenységén (Zhao, 2012; Hass, 2022). Fontos megemlíteni az internetes cenzúra miatt kevésbé látható rendszerkritikus középosztálybeli patriótákat is, akik számára az elsődleges konfliktus a hazaszeretetük és a pártállam kényszerű elfogadása közötti feszültségből származik (Gao, 2013).

Egyértelmű tehát, hogy több, egymásra ható, részben összeegyeztethető, részben elkülönülő nacionalista diskurzus is megtalálható Kínában. Jelen vizsgálatunk keretein belül elsősorban a Xi diskurzusában azonosítható hivatali nacionalista és kulturális nacionalista elemekre fókuszálunk.

A NACIONALISTA DISKURZUS

A reformidőszakra jellemző kínai hivatali nacionalizmusra az elméleti fejezetben tárgyaltnak megfelelően, „úgy tekintünk, mint a nemzetállam ideológiai cementjére, amely egyúttal látszólag a legjobb politikai burkot is szolgáltatja a [kapitalista] piactudomány számára, kielégíti a modern növekedés-orientált társadalmak kulturális igényeit, alkalomadtán jótékonyan elfedi az osztálykonfliktusokat és a modern társadalmak szakadásait” (Torfing, 1999: 192.). Ebben az értelemben a nacionalista diskurzus, mint „a társadalom elképzelt totalitása” (Laclau, 1990: 61.) jelenik meg, amely a „nemzet” és a „nép” (Torfing, 1999: 193.) üres jelölői körül artikulálódik és az egyik legfontosabb forrása a „a társadalmi és politikai cselekvéseket szervező és irányító társadalmi képzetnek és mítoszoknak” (Torfing, 1999: 191.).

Kína esetében is, jóllehet az államhatalmat több mint 70 éve a KKP gyakorolja, tapasztalhatóak a *status quo* fenntartásával kapcsolatos kihívások és ellentétes törekvések (párton belüli hatalmi harcok, társadalmi mozgalmak, nemzetközi elmarasztalás, csak hogy párat említsünk), amelyek rávilágítanak a politika kontingens természetére. A szimbolikus hatalmi pozíció elfoglalásához, még egy egypártrendszerben is, hegemóniára van szükség, vagyis arra, hogy a hatalmi központ „képes legyen a nemzet és a nép nevében beszélni” (Torfing, 1999: 193.). A nacionalista diskurzus működése tulajdonképpen nem más, mint a „nemzet” és a „nép” fogalmihoz tartozó meghatározások és viszonyok összemosása, homogénné alakítása.

A nacionalista diskurzus határait – „a diszkurzív elemek belső és külső valósága közötti megkülönböztetés(t)” (Martilla, 2015) – jellemzően a nemzeti érdekek szemben meghatározható elemek (más nemzetek, esetleg egy „belső ellenség”), a nemzeti küzdelmek és sorscsapások történelmi narratívája, valamint a nemzet felvirágoztatására vonatkozó igény tematizálása jelölik ki. A diszkurzív határok a jelölési viszonyok hálózatát veszik körbe, e hálózat legfrekvenciáltabb pontjai (jelölői) az ún. csomópontok, amelyek egyfajta reprezentációs viszonyon keresztül a különböző diszkurzív mozzanatok közös pontját szimbolizálják (Martilla, 2015). Egy adott diskurzus szerkezete lényegében a csomópontok meghatározásával tárható fel.

A nacionalista diskurzus azzal, hogy hegemonizálja a „nemzet” és a „nép” üres jelölőit, képessé válik arra, hogy egyetlen egységes politikai perspektívát tüntessen fel természetesnek, amely felülmúlja a politikai minden más értelmezését (a kínai esetben a liberálisokét, az újbaloldalét, a neo-konfucianusokét, a keményvonalas maoistákét, vagy épp a szociáldemokratákét). Az egyenértékűségi logika alkalmazásával az eltérő igényekkel rendelkező társadalmi csoportok (a kínai esetben például a gazdasági reformok nyertesei és vesztesei, vagy a *han* nemzetiségűek és az elismert 55 kisebbség tagjai) egységessé vál-

nak az identitásképzés három kategóriájának tekintetében, amelyek: (1) a nemzeti identitáshoz kapcsolódó speciális értékek, vagyis a csomópontok formájában megjelenő és mindenki által elismert morális értékek és ideálok; (2) a szubjektivitás kategóriája, amely szerepmodelleket és szubjektumpozíciókat társít az állampolgárokhoz; és végül (3) a diskurzus által meghatározott jellemző aktivitások.

A kínai hivatali nacionalizmus fejlődése a reformidőszakban

A Kínai Népköztársaság történetének első szakaszában, a Mao Zedong-i időszakban (1949–1976) a korábban már említett nacionalista irányultságú politika ellenére a „kínai nemzet” (zhonghua minzu) jelölője nem jelent meg a kommunisták diskurzusában, ahol a nemzeti egység – vagyis a pártot támogató négy osztály: a munkások, a parasztok, a nemzeti polgárság és a kispolgárság – kifejezője kizárólag a „nép” (Zhongguo renmin) jelölője volt. Ahogy Bill Hayton rámutat: „A »nép« ezen megfogalmazása kizárta a párt ellenségeit: a földesurakat, a tőkéseket és a Nemzet Pártja, a Guomindang támogatóit” (2020: 130.). A „kínai nemzet” ennek a kizárt, ellenséges diskurzusnak volt a központi fogalma. A Goumindang nacionalizmusa nem osztályalapon, hanem etnikai alapon határozta meg a kínai egységet, eszerint a Kína területén élő etnikai csoportokat (minzu) „vérségi” kapcsolat köti össze, ez a kínai nemzet (zhonghua minzu) alapja. Ez a nemzetfelfogás nem csak azért került ki a kommunista diskurzusból, mert az ellenséges erőkhöz tartozott, hanem azért is mert, a Népköztársaság történetének első szakaszában, szovjet mintára, a politikai közösséget egy többnemzetiségű köztársaságként gondolták el, ahol a legfontosabb kötőanyag a kommunista párttal kapcsolatos lojalitás. Ennek megfelelően a nemzeti érzületre való hivatkozás a maói diskurzusban minden esetben a patriotizmuson (aiguo zhuyi) és a hozzá kapcsolódó jelölőkön (például: haza, guojia; hazaszeret, aiguo; patrióta, aiguo zhe) keresztül fejeződött ki és nem érintette a nacionalizmus (minzu zhuyi) és a nemzet (minzu) jelölőit.⁴

Az 1950-es évek közepétől a patriotizmus háttérbe került, a fő társadalmi mozgatóerők a marxizmus–leninizmus és Mao Zedong eszméje⁵ alapján meghatározott internacionalizmus, osztálypolitikai mozgósítás, bürokrácia- és tradícióellenesség voltak. Mao halála után azonban jelentősen átalakult a kínai politikai légkör: különböző értelmezések és diskurzusok jelentek meg a párt történelmével és legitimitációjával, valamint Kína jövőjével kapcsolatban. Ezek közül végül Deng Xiaoping reformdiskurzusa vált a legbefolyásosabbá. Deng új szocialista diskurzusa – „kínai sajátosságú szocializmus” (Zhongguo tese shehuizhuyi) – nyomán komplex szocialista állami intézményi rendszer kiépí-

tésére került sor és megkezdődött a piacgazdaságra jellemző termelési viszonyok kialakítása. A kínai szocialista rendszer a reformszocializmus egy formáját vette fel, amely elsősorban (és legérzékenyebben) gazdasági változásokat jelentett, ugyanakkor az első reformok a politikai intézmények és a hivatalos ideológia szintjén mentek végbe: „ideológiai szekularizáció” (Dirlik, 1982) jellemezte az állam és a társadalom viszonyát, a párt kivonult a legtöbb nem közvetlenül politikai vonatkozású területről (Vogel, 2011).

Mindez diskurzusanalitikai szempontból úgy értelmezhető, hogy a szocializmus mint jelölő a diskurzus horizontjává vált, a totalitás egy olyan ígérését képviselte, amely alapvetően meghatározza a társadalompolitikai valóság jelentéseit és viszonyait, annak ellenére, hogy (vagy pont azért, mert) azon kívül esik.

A szocializmus „transzcendentálásának” eredményeképp azonban a KKP legitimációjának ideológiai alapja súlyosan meggyengült. Hiányzott a tömegek megszólítására alkalmas, egységes csoportidentitást létrehozni képes ideológia, amely meg tudja győzni a tömegeket, hogy a KKP modernizációs stratégiája (az egyre magasabb infláció, munkanélküliség és korrupció ellenére is) a jóléti társadalom felé vezet. Ennek az ideológiai hiátusnak az akkumulálódása 1989-ben érte el a csúcst, amikor – egy sor sikeresen feloszlott diák-tüntetés után – a diákokból és munkásokból szerveződő demonstrálók hat hétre elfoglalták a Tiananmen teret. Végül az állam a demonstrációt a Népi Felszabadító Hadsereg bevonásával, emberéleteket követelő erőszak alkalmazásával fojtotta el (Calhoun, 1989; Polonyi, 1990). A KKP által fölállított diagnózis szerint kettős folyamat állt az elégedetlenségi mozgalmak mögött: egyrészt a tágabb nemzetközi közegből származó mechanizmusok, így a szocialista blokk összeomlása Kelet-Európában, valamint az Amerikai Egyesült Államok KKP elleni szabotázsja; másrészt a szűkebb nemzetközi közeg „burzoá liberális” hatása, amely „kulturális és nemzeti nihilizmushoz” vezetett. A KKP a nacionalizmus, mint egyszer már bevált „kiegészítő ideológia” (Guo, 2004: 23.) felé fordult.

A párt az eseményekre az 1991-ben, a Denget követő Jiang Zemin vezetése alatt beindított hazafias nevelési kampánnyal válaszolt (Jordán, 2008: 15.). A kampány első hullámaként a kínai történelem megfelelő értelmezését segítő dokumentumok kerültek publikálásra, amelyek hangsúlyozzák, hogy a népköztársaság megalapítása előtti Kína az idegen hatalmak megalázásától és megszegényítésétől, a külföldi imperialista agressziótól szenvedő ország volt, és a kínai történelem ezen időszakát a „szégyen századaként” (Jordán, 2008: 3.) határozzák meg. Ez a narratíva egyértelműen a nacionalizmusra jellemző nemzeti–külföldi szembenállást tematizálja, a korábbi szocialista történelmi narratívára jellemző osztályok közötti szembenállás helyett. Az „áldozat-narratíva” (Wang, 2012: 83.) népszerűsítése és intézményesítése érdekében új tankönyveket adtak a középszintű oktatási intézmények számára, ugyanakkor a

nemzeti önbecsülés és büszkeség támogatására olyan új nevelési kampányt hirdettek, amely elválaszthatatlanul összekötötte a hazaszeretetet és a nemzeti szellemiséget a „kínai sajátosságú szocializmus építésének nagyszerű ügyével” (Wang, 2012:81).

A kampány 1995-től kezdődő harmadik hullámában legalább száz új múzeumot, emlékhelyet és emlékművet adtak át, amelyeknek kétharmada a nemzeti küzdelmek emlékét őrzi (Wang, 2012: 84.). A negyedik hullám a nemzeti identitás szélesebb körű kulturális propagálását célozta meg: a hazaszeretetet tematizáló és tükröző filmek, slágerek és irodalom kiemelt állami támogatásban részesültek. Az előbbieket figyelembevételével tökéletesen megmutatkoznak a KKP nemzetkonstrukciójának részletei: a múltbéli küzdelmek (túl)hangsúlyozása, a kommunistákhoz kötődő felszabadulás és büszkeség, valamint a megújulás lehetősége a kínai sajátosságú szocializmus formájában.

A fentebb csak részleteiben érintett kiterjedt nacionalista propaganda működtetése mellett, az 1980-as évek közepétől a „kínai nemzet” fogalma is beszivárgott a kommunista elméletalkotók diskurzusába, majd 1988-tól többször is megjelent Jiang Zemin elnök-pártfőtitkár beszédjeiben is (Hayton, 2020: 131.). E diskurzív változás mögött fölsejlik Jiang Zemin „három képviselő”-elmélete, amely kinyitotta a párttagság lehetőségét a vállalkozói réteg számára is, vagyis a nemzeti egység inkluzívabb koncepcióját képviselte, mint amit a „nép” jelölt, továbbá az, hogy Jiang a nemzet újraartikulálása során a „kínai nemzet nagyszerű megújulását” (Zhonghua minzu weida fuxing) tette meg a reformfolyamat egyik legfontosabb céljának (Jiang, 1988).

A Jiang Zemint követő Hu Jintao alatti időszakra inkább a gazdasági fejlesztésekre fókuszáló technokratikusabb vezetés volt jellemző, a propaganda-kampányok fő csapásiránya a fenntartható fejlődés vízióját megfogalmazó „a fejlődés tudományos szemléletének” (kexue fazhan guan) ideológiai üzenetére, valamint az ezt beteljesítő „harmonikus társadalom” (hexie shehui) megvalósítására módosult (Juhász, 2017). A nemzeti megújulás azonban központi jelentőségű maradt az új célkitűzések szempontjából is, 2007-ben Hu a 17. pártkongresszusra készített jelentésében úgy fogalmazott, hogy a kínai nemzet nagyívű megújulása a párt történelmi missziója (Hu, 2007).

XI DISKURZUSÁNAK DISKURZUSANALITIKAI KONCEPTUALIZÁLÁSA

A Hu-t követő Xi Jinping nacionalista diskurzusát meghatározó diskurzív stratégia feltárása érdekében a továbbiakban Xi politikájának egyik meghatározó témájára, az ún. „kínai álmra” (Zhongguo meng) fókuszálunk. Az elemzés tárgyát elsősorban a pártfőtitkárnak a kínai álomhoz kapcsolódó beszédei képezik. A magasszintű kínai politika szovjet mintát követő hagyománya,

hogy az elsőszámú pártvezér összegyűjtött és válogatott megnyilatkozásai publikálásra kerülnek. Ezen kiadványok, amellet, hogy egyszerű propagandaszövegeknek is tekinthetők, a lenyomatai az adott vezető *politikai eszméinek* vagy *elméletének*, vagyis az adott időszakra jellemző hegemónikus politikai diskurzusnak. Továbbá, mivel ezek a dokumentumok a párt hivatalos kiadványai, amelyeket a Kínai Nemzetközi Kiadócsoport rendszerint több idegen nyelven publikál, így arra is szolgálnak, hogy a párt politikai kiállását képviseljék a nemzetközi közösség irányába. A vizsgálat során elsősorban a források legkönnyebben elérhető angol nyelvű változatát használtuk,⁶ ezt nagyobb módszertani veszteség nélkül tehetjük, hiszen elemzésünk fókusza a kínai politika diszkurzív struktúrája (és nem pedig a szigorú értelemben vett nyelvhasználat).

Kína jelenlegi elnökének eddig 270 – a *Xi Jinping eszméje a kínai sajátosságú szocializmus új korszakáról* (Xi Jinping xin shidai Zhongguo tese shehui zhuyi sixiang) szövegtestét adó – beszédét adták ki három kötetben *Kína Kormányzásáról* (The Governance of China, Xi Jinping tan zhiguolizheng) címmel.⁷ A kínai álom mint nagy téma megjelenik az első kötet második fejezetének címeként (*A kínai álom*) és a második kötet első fejezetének címeiben (*A kínai sajátosságú szocializmus és a kínai álom*), illetve a harmadik kötetben szereplő beszédek nagy részében. A hivatali diskurzusban 2017 után jelentős változásokat figyelhetünk meg. 2017 októberében, a KKP XIX. Nemzeti Kongresszusa döntése értelmében „Xi Jinping eszméje a kínai sajátosságú szocializmus új korszakáról” – amelynek a „kínai álom” is része – bekerült a pártalkotmányba, tehát tkp. Mao Zedong eszmei munkásságához hasonlóan kanonizálódott, ugyanebben a dokumentumban a demokratikus centralizmus és Központi Bizottság vezető szerepének tárgyalása kapcsán Xi Jinping név szerint kerül említésre (Zhongguo Gongchandang Zhangcheng, 2017). 2018-ban a KNK alkotmányának a kínai szocializmus ideológiai alapját meghatározó paragrafusába is bekerült Xi Jinping eszméje a kínai sajátosságú szocializmus új korszakáról, a marxizmus-leninizmus és Mao Zedong eszméje, Deng Xiaoping elmélete, a három képviselő (Jiang Zemin) és a fejlődés tudományos szemlélete (Hu Jintao) mellé (Zhonghua Renmin Gongheguo Xianfa, 2018).

Az összegyűjtött beszédek közül a mindenkori politikai diskurzus alakítása szempontjából a legmeghatározóbbak az ötévenként rendezett pártkongresszuson elhangzott pártfőtítkári beszámolók, hiszen ezekben nagy vonalakban már benne vannak a következő ciklus politikai irányvonalát meghatározó kulcsszavak.

Tartalomközpontú kontextuális diskurzusanalízisünk tárgya tehát a KKP nacionalista diskurzusa – amely a főszórá KKP-politika aldiskurzusának tekinthető – különös tekintettel a Xi Jinpinghez köthető diszkurzív változásokra a 2012-es, a 2017-es és a 2022-es pártkongresszus vonatkozásában.

Xi nacionalizmusának elméleti kontextualizálása

A KKP Mao utáni politikájának általános jellemzője, hogy az egyes hegemónikus diskurzusok rétegekként épülnek egymásra. A hivatali diskurzus alakítása során a különböző vezetői diskurzusoknak különböző funkciókat kell biztosítaniuk annak érdekében, hogy az új helyzetek és kihívások kezelhetővé váljanak. Deng Xiaoping nevéhez köthető a reformdiskurzus megkonstruálása és a gazdasági fejlesztés ügyének artikulálása; Jiang Zemin nacionalista eszközökkel megerősített diskurzusának köszönhetően megszilárdultak és tovább fejlődtek a gazdasági reformok; míg Hu Jintao diskurzusa inkább társadalmi igazságosságot és a stabil jóléti rendszer (xiaokang) kiépítését zászlajára tűző, „emberarcú” fejlesztési politikát artikulált (Mahoney, 2014; Juhász, 2017).

A 2008-as gazdasági világválság után a magaspolitika arénájába lépő Xi Jinping diskurzusának is számos komoly gazdasági és társadalmi kihívásra kellett választ adnia. Egyrészt egyre meghatározóbbá váltak a páratlan gazdasági növekedés fenntarthatóságával kapcsolatos aggodalmak, gondoljunk csak a szennyező ipari tevékenységből és a veszélyes hulladékok nem megfelelő kezeléséből adódó környezeti katasztrófák magas számára (Abbot-Lum, 2016). Másrészt a gazdasági átalakítás kísérőjelenségeként elszabadult korrupció kezdett kezelhetetlenné válni. Hovatovább a 2010-es évek elejére Kínában is totálissá vált a fogyasztói kultúra, valamint súlyosan elmélyültek a társadalmi-gazdasági törésvonalak. Következésképpen Xi diskurzusának 3 jelentősebb funkciója határozható meg: (1) a fejlődés és a fejlesztéspolitikai hosszú távú újratervezése; (2) a párt szigorúbb szabályozása és az adminisztratív fékek intézményesítése; (3) és az egységesség társadalmi érzetének megerősítése. Ebben az esetben a nacionalista diskurzus artikulálása tehát az első és a harmadik funkció betöltését segíti elő.⁸

Xi nacionalista diskurzusának dekonstrukciója

Wang Jiayu 2017-es tanulmányában vizsgálta a „kínai álom” metadiskurzusát – a szubjektumok, az időbeliség és a térbeli kiterjedés dimenziójában –, az ezekkel kapcsolatos eredményeit alapként veszem a dekonstrukciós folyamat során. Wang az első dimenzió kapcsán arra jutott, hogy a kínai álom a nemzet (minzu), a nép (renmin), az ország/haza (guojia, amely magába foglalja az országhatáron belüli területeket, a népeiséget és a pártállamot), valamint a külföldön élő kínaiak sajátja, vagyis a tágra értett kínai nemzetet összefogó és létrehozó vízióval állunk szemben. A kínai álom időbeliségét tekintve dialektikus,⁹ hiszen egyaránt fontos hivatkozási pontja mind a múltbeli dicsőség (Kína mint kereskedelmi nagyhatalom) mind pedig a megaláztatás (az ópiumháború utáni idegen hatalmaknak kiszolgáltatott Kína); már a jelenben is

érzékkelhető eredményei vannak az álom megvalósításának, ugyanakkor a társadalom még a modernizáció korai szakaszában van; a jövő fényes lehetőségeket rejt magában, ezek azonban rengeteg munka és küzdelem árán válhatnak valósággá. A kínai álom térbeli kiterjedése kapcsán Wang rámutatott, hogy a kínai álom nemcsak a nemzeti megújulás hívószava, hanem az ázsiai csendes-óceáni térség integrációjáé, illetve az „Övezet és út” nevű kezdeményezésre jellemző globalizációé is.

Jóllehet a hegemónikus diskurzus célja, hogy – a jelentések körének átmeneti lezárásán keresztül – az objektivitás és az igazság forrásaként tűnjön föl, a diszkurzív terület komplexitása azért rendre megmutatkozik. A diskurzus konstruáltságáról leginkább a diszkurzív határok árulkodnak, ezek a szöveg szintjén intertextuális referenciák formájában azonosíthatóak.

A diszkurzív elemek belső körét a direkt és indirekt idézett források adják. A leggyakoribb források a hivatalos pártkiadványokban közölt szövegek: például Mao versei (nem pedig a politikaelméleti munkái!), de többségében Deng Xiaoping megnyilatkozásai.¹⁰ A vizsgált korpusz több különböző, a reform és nyitás bevezetéséhez kapcsolódó Deng-beszédet idéz. Ezek a referenciák egyrészt a reformdiskurzus folytonosságát biztosítják, másrészt kijelölik Xi diskurzusának helyét.

A pártvonal egységességének fönntartásán kívül Xi nacionalista diskurzusa újabb szinteken integrálja a kulturális és tradicionalista diskurzusokat is (Kubat, 2018; Wang, 2017). A régi kínai filozófia, etika és politikai gyakorlat, vagyis a „kiváló hagyományos kultúra” (youxiu chuantong wenhua)¹¹ hangsúlyossá válása a párt teljesítményének fejlesztéséhez; valamint a „politikai autoritás és rezsimlegitimáció kulturális felfogásához” (Kubat, 2018: 49.) kapcsolódik a hivatali diskurzusban. A tradicionális kultúra diszkurzív elemeinek mozgósítása a hagyományos morális hierarchia modern újraértelmezését teszi lehetővé, így válik például a fiúi kegyelet (vagy szeretet) (xiao), amely a szuverén iránti lojalitás alapja is, a modern patriotizmus központi fogalmává (Kubat, 2018: 55.). Ennek a tendenciának a lenyomata a klasszikus kínai források jelentős száma a beszédekben: Xi többször is megidézi a konfucianus kánon alapjául szolgáló műveket, a négy könyvet és az öt klasszikust, valamint az ortodox konfucianus doktrína megalkotójának tekintett Dong Zhongshu munkásságát. Továbbá Xi nacionalista diskurzusában olyan hagyományos vallási-gondolati irányzatok is megidézésre kerülnek, mint a taoizmus (Lao-ce) és a buddhizmus.

A nacionalista diskurzus határait jellemzően közelebről határozzák meg a kizárt elemek, amelyek Xi diskurzusában a legtöbb esetben implicit utalások,¹² trópusok formájában jelennek meg. Xi különös figyelmet fordít Kína nemzetközi közösségen belüli jóindulatának és jóhiszeműségének hangsúlyozására, vagyis diskurzusa a „vékony” és „jó” nacionalizmussal jellemezhető, amely a nemzeteket formális autonóm politikai közösségekként konstruálja,

szemben a „vastag” és „rossz” nacionalizmussal, „amely hatalmon és [más] nemzetek elpusztításán alapul” (Torfing, 1999: 195.). Ennek az antagonizmusnak a tökéletes kifejeződése Xi alábbi kert-park metaforája: „Kína kinyitása nem egyszemélyes műsor; [...] nem befolyási szférákért folytatott harc, de még csak nem is saját portához csatolt »kert« építése, sokkal inkább az összes ország közös fejlődésének támogatása, avagy egy a nemzetközi közösség minden tagja számára nyitott »park« kialakítása” (Xi, 2017b: 43.).

Vagyis, ahogy az idézett szövegrész implikálja, Xi diskurzusa alapján Kína nem helyezi saját nemzeti érdekét más nemzetek fölé, nincs szándékában befolyásszerzéssel megsérteni más nemzetek szuverenitását, vagyis nem rendelkezik imperialista motivációval, a nemzetközi közegre nem privát kertként tekint. Ezek a kizárt jelentések, amellet, hogy diszkurzív szinten távolítják a kínai diskurzust a „vastag” és „rossz” nacionalizmustól, a domináns nemzetközi pozíciót elfoglaló, antagonistaként meghatározott Amerikai Egyesült Államokra utalnak. Stratégiai szempontból ennek az antagonizmusnak a felállítása központi jelentőségű, mivel, ahogy Torfing rámutat (1999: 193.) egy nemzet lényege egy szembenálló másikon keresztül konstruálható meg leghatékonyabban, hovatovább a szerep Amerikára testálása alkalmassá teszi a hivatali nacionalizmust arra, hogy „arcot” építsen, vagyis a nemzeti identitás artikuláló mozzanatává tegye, hogy Kína különb nemzetközi szereplő, mint az Egyesült Államok. Ennek a szembenállásnak a kijátszása persze egymásra ható viszonyban van az erőteljes Amerika-ellenes érzülettől hajtott és Kína globális szerepvállalásának újragondolása mellett lándzsát törő népi/banális diskurzussal (Gries, 2004; Zhang, 1998).

Xi nacionalizmusának rekonstrukciója

„Laclau és Mouffe amellet érvelnek, hogy egy diskurzus csak úgy különbözethető meg más diskurzusoktól, ha vannak olyan referenciapontjai, amelyek az adott diskurzus identitását szimbolizálják, és ekképp a diskurzus alkalmassá válik arra, hogy egyfajta kölcsönösségi logika kivetülésével összekösse a jelölőket” (Martilla, 2015). Egy nacionalista diskurzus esetében ezek a referenciapontok klasszikusan a „nemzet” és a „nép” üres jelölői: azzal, hogy ezekhez egy partikuláris jelentés(kör) kapcsolódik egy átmeneti totalitás jön létre, a nemzeti tér szubsztancializálódik és mindazon szubjektumok, amelyek viszonyban vannak ezzel a térrel egy egységes *ethnos*ban oldódnak fel (Torfing, 1999: 193.).

Az elemzett diskurzusban a kínai nemzet testét az ország területén élő „56 nemzetiségi csoport és több mint 1,3 milliárd ember” az országot jelentő földrajzi kiterjedés, a politikai rendszer („a mi szocialista országunk”) és az intézményrendszer („a mi Pártunk, a mi országunk és a mi népünk”) adják; a szel-

lemiségét pedig a közös „kínai civilizáció,” „közös tradíciók” és „közös kultúra” képviselik.

Xi Jinping nacionalizmusa arra az „olvasztótégely” nemzetfogalomra épít, amelynek értelmében a kínai nemzeti identitás az elsődleges a nemzetiségi kultúrával, nyelvvel és identitással szemben, ezt a kollektív tudatot erősítő értelmezést a 2017-es pártkongresszus döntése értelmében a pártalkotmányba is belefoglalták (Hayton, 2020, 153.; Zhongguo Gongchandang Zhangcheng, 2017). Összességében a „kínai nemzet” jelölőhöz Xi Jinping diskurzusában egy integráló, az autonómiát sajátosan értelmező (a regionális autonómia nem egyetlen nemzetiség autonóm fennhatóságát jelenti a régióban – Xi, 2017b: 328–329.) nemzetiségpolitika kapcsolódik.

A kínai nemzet artikulációjának egy további lépése, hogy a diskurzusban metaforikus viszony jön létre az „otthon,” a „kínai család” és a nemzet között (Xi, 2017a; 2017b). Ezt a metaforát tovább erősítve Xi egy 2019-es, a nemzeti identitás érzésének elmélyítésével foglalkozó beszédében így fogalmaz: „Az összes nemzetiségi csoport, mint egy család – ez a kínai nemzet megújulásának egyik alapvető garanciája. Annak érdekében, hogy a kínai álmom megvalósulhasson, arra kell összpontosítanunk, hogy a kínai nemzeti identitás érzését fokozzuk, és hogy a nemzetiségi egység és haladás [előmozdításának] ügyére alapvető feladatként tekintsünk.” (Xi, 2020: 351.).

A következőkben részletesen kitérünk a nemzeti identitás artikulációs mechanizmusaira az ahhoz kapcsolt értékek, szubjektivitás és aktivitás kategóriái mentén.

A kínai nemzeti értékek

Xi diskurzusa a nép minden közös „ideálját és vízióját” a „kínai szellemiség” (Zhongguo jingshen) fogalmából vezeti le (Xi, 2017a; 2017b; Xi, 2020). A „kínai szellemiség” olyan üres jelölő, amely a nemzeti karakterrel, a hazaszeretettel és nemzeti önbecsüléssel, valamint a szocialista alapértékekkel¹³ kapcsolatos jelentéseket vesz fel. A nemzeti karakter a diskurzus alapján nem más, mint a hazaszeretet és a párthoz való hűség manifesztációja („a hazaszeretet nemzeti szellemisége”), a kínai nemzet homogenizált lényege. „Ez a hazafisággal átitatott nemzeti eszme egyben a kor szelleme is, amelynek a reform és az innováció adja az alapját. Ez a szellemiség tömöríti egységbe az embereket, ebből ered közös erejük, s ez az eszme az ország megújulásának és megerősödésének forrása. A hazafiság mindig is a kínai nemzet belső összetartó ereje volt, míg a reform és az innováció sarkalt bennünket arra, hogy lépést tartsunk a korral.” (Xi 2017a: 42.)

Xi a XX. Pártkongresszuson megtartott beszámolójában „küzdő szellemiségre” (douzheng jingshen) hivatkozik, amelyet meglátása szerint a kínaiakra

jellemző „vörös gén” hordoz (Xi, 2022). Érzékelhetően nagyobb hangsúlyt kap a kínai politikai rendszer sajátossága és a párt ideológiai elköteleződése, illetve az ezekkel kapcsolatos támadásokra való felkészülés.

A (vizsgált beszédek felében legalább egyszer előforduló) „hazafiasság” az egységes front ideológiájának jelentésében szerepel a diskurzusban. Az egységes front nem csak a Népköztársaság területén élő különböző népcsoportokat és különböző társadalmi rétegeket foglalja magába, hanem a Deng-i artikulációs gyakorlatnak megfelelően Hongkongot, Makaót és Tajvant is. A kínai álom az egyesített Kína álma, hiszen nem kerülhet sor Kína megújulására Tajvan nélkül (Xi, 2020: 61.). Ekképp hozzákapcsolódik a kínai álom metadiskurzusához az „Egy Kína” politikai állásfoglalás is.

A „kínai szellemiség” a nemzeti fejlesztési projekttel („az ország megújítása és megerősítése”) is artikulációs viszonyban van. A mindenki számára érzékelhető gazdasági „részsikereknek” köszönhetően a nemzeti szellemiséget már nem annyira a megaláztatások szervezik egységessé (ahogy azt Jiang kapcsán bemutattuk), hanem a nemzeti önbecsülés: „Ha van olyan párt, nemzet vagy nép, amely magabiztos lehet a mai világban, akkor az a KKP, a Kínai Népköztársaság és a kínai nemzet.” (Xi, 2017b: 36.).

A XX. Pártkongresszus tanúsága alapján a nemzeti büszkeséghez kapcsolódó nagyobb előrelépés történt a „kínai nemzet nagyszerű megújulásának” nagyvonalakban meghatározott stratégiai alapját adó „két centenáriumi célkitűzés” kapcsán. Az első célkitűzés az volt, hogy 2021-re, a KKP alapításának századik évfordulójára, meg kell valósulnia a „szerény jóléti társadalomnak” (xiaokang shehui), a második pedig az, hogy 2049-re a KNK alapításának centenáriumára Kínának egy modern szocialista országgá kell válnia, vagyis le kell zárni a modernizációs építés éppen aktuális szakaszát (Krajczár, 2018). Xi Jinping a XX. Pártkongresszuson előadott beszámolója alapján az első célkitűzést lényegében megvalósítottnak titulálta, és a következő ötéves időszakra előirányzott programban a második centenáriumi cél eléréséhez szükséges feladatokat – mint a tudományos-technológiai és innovációs fejlesztések elősegítése, a hadsereg további erősítése, a társadalmi jóléti rendszer további építése, és általánosságban a fenntartható fejlődés felé való elmozdulás – jelölte ki (Xi, 2022).

Nemzeti szubjektumok

A PFDA módszertani megfontolásait követve négy szerep-kategóriát – a protagonistáét, az antagonistáét, a kezdeményezőét és a befogadóét – vizsgáltunk Xi nacionalista diskurzusában. A protagonisták az erkölcsi értékek elérését vagy fenntartását segítik elő, az antagonisták ezt veszélyeztetik vagy akadályozzák, a kezdeményezők az értékeket tükröző eszmék és cselekvések feltételezett forrásai, a befogadók pedig a célközönség (Martilla, 2015).

Mivel a kínai (vagy újabban küzdő) szellemiséghez a nemzet megújításának ambíciója kapcsolódik, így a tudós ember, aki kiművelt tudással járul hozzá a nemzeti fejlesztéshez, a protagonista szerep megvalósítója. Minthogy a kínai politikai gondolkodás hagyományosan gazdag parabolákban (Pye–Leites, 1982), a tudós szubjektumpozíciója is nagyrészt metaforikus kifejezésekben azonosítható, így például a régi filozófusok és kultúrhősök – Konfuciusz, Sung Jing, Che Yin – alakjainak megidézésében. A pozíció egyértelműbb meghatározása érdekében Xi modern protagonistákat is kijelöl, például Qian Xuesen, nyugati tanulmányai után hazatérő, és hazája űrprogramjához jelentősen hozzájáruló tudós (majd politikus) említésével. A maói időszak maradványaként és a pártpropagandát erősítő mozzanatként határozható meg Lei Feng alakjának, mint protagonistának az artikulálása. Lei Feng, a párthoz és a néphez a végletekig lojális önfeláldozó fiatal katona karaktere, a kommunista szerepmoddell megtestesítője 1963 óta. A nacionalista diskurzusban a kezdeményező szubjektumpozícióját egyértelműen a KKP foglalja el, hiszen „[a] KKP Központi Bizottsága által meghatározott elméletek, útmutatások és politikai intézkedések alapvetően hozzájárulnak a párt egészének és a Kína területén élő összes nemzetiséget magába foglaló népnek az egységes szemléletéhez, célkitűzéséhez és cselekvéséhez” (Xi, 2017b: 20.). Ez az állítás utal a diskurzus kedvezményezettjeire is: a nemzeti egységesítés és fejlesztés haszonélvezői a kínai nemzet tagjai, a nép és az elkövetkező generációk. Jóllehet a „nemzet megújulásának álma” nem valósítható meg békés nemzetközi környezet és más országokhoz fűződő baráti, kooperatív kapcsolatok nélkül, ezek alapján a Kína speciális jegyeit elismerő és nemzeti érdekeinek realizálásához hozzájáruló államok is a befogadók körébe kerülnek. A kínai nemzet nemzetközi ellenlábasa hasonló módon artikulálódik: a morálisan felsőbbrendűként ábrázolt Kína a globális hegemónnal, az Amerikai Egyesült Államokkal szemben pozicionálja magát (Gries, 2004). Fontos megjegyezni, hogy nemzeti szinten is kijelöli a diskurzus az ellenfeleit a „tigrisek” és „legyek” jelölőket használva (Xi, 2017a). Az előbbi jelölő a korrupciós ügyekkel kapcsolatba hozható magasbeosztású hivatalnokokat és pártfunkcionáriusokat jelöli, míg az utóbbi a hasonló ügyekben érintett bürokratákat. Mivel a korrupció manapság a kínai társadalom széles körében érzékelt jelenség, így kézenfekvő diszkurzív stratégia a korrupciós fenyegetést az egész nemzetre vonatkozóan artikulálni. A korrupció, vagy sikkasztó pártkader vagy hivatalnok azért is jó antagonistá pozíció, mert egyrészt segíti a párton belüli hatalmi harcok rendezését (gondoljunk csak Bo Xilai esetére – MTI, 2013), másrészt lehetőséget teremt a kezdeményező számára, hogy tettekézségét bizonyítsa: Xi 2012 és 2017 közötti antikorrupciós kampánya történelmi jelentőségű volt, hiszen több, a Politikai Bizottság Állandó Bizottságának korábban érinthetetlen tagja ellen is indult eljárás.

HOGYAN LESZ A KÍNAI ÁLOMBÓL VALÓSÁG?

A vizsgált nacionalista diskurzus kijelöl bizonyos cselekvési és interakciós mintákat, célokat és stratégiákat a megalkotott társadalmi szubjektumok számára. Ezen aktivitások halmaza a nemzeti érdekből levezetett, ahhoz kapcsolódó „reform és innováció”, „az ország megújítása és megerősítése”, valamint a „nemzeti fejlesztés” csomópontok körül csoportosul (Xi, 2017a; 2017b). Az aktivitások mögötti társadalmi motivációs erő, az eredetileg Deng Xiaoping diskurzusában artikulált, fejlett és erős (szemben a múltbéli visszamaradottsággal és sebezhetőséggel) nemzet képzetéből eredeztethető.

A már elemzett diszkurzív formációban a KKP a nép képviselője, így a „kínai álom” megvalósítása végső soron pártintézkedésekben nyilvánul meg. A vizsgált beszédekben többszörösen elismételt stratégiai aktivitások ekképp foglalhatóak össze: „Azon kell lennünk, hogy folytassuk a gazdasági rendszer reformját, hűek maradjunk a szocialista piacgazdaság irányvonalához és mindent átfogóan erősítsük a szocialista piacgazdaság, a politika, a kultúrpar, a társadalmi kormányzás, a környezetvédelem és a párt építéséhez szükséges szisztematikus reformot.” (Xi, 2017b: 39.).

Vagyis magának a pártnak is folyamatos reformra és adaptivitásra van szüksége, ennek pedig a párt egységességének fenntartása az alapja, erős pártfegyelem gyakorlásával (Xi 2012 óta fokozatosan centralizál), a párt és a nép kapcsolatának mélyítésével a hazaszeretet égisze alatt.

Xi diskurzusában a konfuciánus humanizmus értékei is megjelennek a kormányzás és a fejlesztéspolitika ideális formáival kapcsolatban is: a már egy 2012-es beszédben is felbukkanó (Xi, 2015: 14.), de meghatározó jelölővé 2016 után váló „emberközpontúság” (yimin weibin) és a „népközpontú eszme” (minben sixiang) a konfuciánus gondolatvilághoz tartozó jóakarató kormányzás modern interpretációinak tekinthetők (Kubat, 2018). A népközpontú eszme alapvetően a szélesebb néptömegek jólétére, az életkörülményeik fejlesztésére és a társadalmi igazságosság feltételeinek biztosítására vonatkozik (Xi, 2020: 205.; Xi, 2022: 22.). Ez az eszme olyan kontextusokban szerepel, mint az „emberközpontú fejlődés” (Xi, 2015: 14.; Xi, 2017: 41., 527.), a „népközpontú oktatásfejlesztés” (Xi, 2022: 28.), a „népközpontú szocialista kultúra” (Xi, 2022: 37.) vagy a „népközpontú kormányzás” (Xi, 2017: 46.). Ez utóbbihoz kapcsolódóan a 2022-es pártkongresszuson elhangzott beszámolójában Xi a népközpontúságra a marxizmus egyik sajátosságaként hivatkozik, és mintegy a maói tömegvonal megidézésével, azt hangsúlyozza, hogy ez lényegében azt jelenti, hogy „a párt elméletei az emberektől [származnak], az embereknek [szólnak] és az emberek számára kedveznek” (Xi, 2022: 16.).

A kínai álom metadiskurzus egyik sajátossága, hogy a kínai nemzeti fejlesztés békés és nemzetközi együttműködésre alapuló jellegének hangsúlyo-

zása mellett egyre asszertívebb külpolitikával párosul. Xi Jinping vezetése alatt egyértelmű irányváltás tapasztalható Kína külpolitikájában, ezt a változást a hivatali nacionalizmus újabb mozzanataként is értelmezhetjük. A kulcsjelölő ebben az esetben is a nemzeti megújulás, amely Xi diskurzusában a kínai álomhoz kapcsolódóan tér vissza. A jelölő sajátos történeti perspektívába helyezett jelentést vett fel Xi nacionalizmusában, amelynek megfelelően a megújulás folyamata három fejlődési szinten bontakozik ki: az első szinten a nemzetnek a korábbi kiszolgáltatott helyzetéből való felállítására került sor (1921 és 1978 között); a második szinten meggazdagodott az ország (1978 és 2012 között); a harmadik szinten pedig a megerősödés útjára lépett, ami lényegében azt jelenti, hogy Kína készen áll rá, hogy vezető pozíciót töltsön be a globális kormányzásban (Dong, 2021:15.). Kína világpolitikai szerepének új alapokra helyezésének „[l]ényege az, hogy a korábbi viselkedés, amelyet a Teng [Deng] által erre a célra használt kínai formulával taoguangyanghuinak neveztek, és egy visszafogott, a tényleges potenciált nem mutató magatartást jelentett, most véget ért. Felváltotta [a] fenfayouwei, a teljesítményre való törekvés, és az ennek megfelelő öntudatos kiállítás.” (Krajczár, 2018: 18.). A teljesítményre való törekvésnek most csak két aspektusát fogom kiemelni.

Az egyik ilyen aspektus a fokozott intenzitású haderőfejlesztés: a kínai álom jelentéskörének egyik új mozzanata az ütőképes haderő kialakításával kapcsolatos előrelépések hangsúlyozása (Xi, 2020: 6.). A stratégiai átalakítások és a fegyveres erők modernizációja mellett a katonaság szervezeti struktúrájának újjászervezése, a Központi Katonai Bizottság teljeskörű ellenőrzési és irányítási kapacitásának kiterjesztése is „az erős hadsereg kiépítésének álmát”, végső soron a kínai álmot szolgálja (Xi, 2020: 7., 59.).

A „nemzet megújulásának” másik fontos aspektusa a 2013-ban elindított „Övezet és út” nevű nemzetközi fejlesztési program, amely a „Selyemút Gazdasági Övezet”-et, vagyis az eurázsiai térséget összekötő gazdasági folyosót, valamint a „XXI. századi tengeri selyemutat”, vagyis az Ázsia, Európa és Afrika kereskedelmi összeköttetését biztosító tengeri útvonalak hálózatát foglalja magába (Péti, 2017: 17.). A nemzetközi gazdasági integrációt ösztönző kezdeményezés Xi diskurzusában mint „közjó” és „együttműködési platform” (Xi, 2022: 8.) jelenik meg, amely egyúttal a kínai álom megvalósítása szempontjából kedvező külső környezet kialakításának egyik fontos eleme (Xi, 2020: 489.). Hovatovább az Új Selyemút elnevezése azt a (harmadik és a tizenötök század közötti) történelmi időszakot idézi meg, amikor Kína globálisan is meghatározó kereskedelmi hatalom volt, így az „Övezet és út” kezdeményezés Kína magabiztosságának és nemzetközi befolyásának kifejeződéséeként jól illeszkedik a nacionalista diskurzusba (Fallon, 2015).

ÖSSZEFOGLALÁS: A KÍNAI ÁLOM DISZKURZÍV FUNKCIÓI

Xi Jinping nacionalista diskurzusát nem annyira egy erős ellenségkép, sokkal inkább a „kínai álomhoz” kapcsolódó pozitív jelentések strukturálják. A „kínai álom” kulcsjelölő identikusan kapcsolódik a „a kínai nemzet megújulása” diszkurzív csomópontához („a kínai nemzet megújulásának kínai álma”; „a nemzeti megújulás kínai álma” – Xi, 2017a). A vizsgálat során a kínai álom két jól körülhatárolható diszkurzív funkciója bontakozott ki. Először is az álom kifejezés használata természetszerűleg implikálja a jövőbe tekintés individuális aspektusát, ezt olyan szövegszintű meghatározások, mint a „közös álom”, „mindannyiunk álma” (Xi, 2017a) is támogatják. A kínai álom tehát látszólag emberközpontúbb hozzáférést biztosít a megújulás társadalmi képzetéhez, azt az üzenetet közvetítve, hogy az új, modern Kínában bárki megvalósíthatja az álmait. Nagyobb hangsúly helyeződik tehát a társadalmi igazságosságra és a társadalmi szempontból fenntartható fejlesztésre. Ez a pártállam legitimációja szempontjából nem utolsó szempont.

Másodsorban pedig a „kínai álom” arra is alkalmas, hogy térben és időben is kiterjessze a kínai nemzeti identitás lehetséges formáit, ezáltal mind a nemzetiségi politika, mind az „egy Kína, két rendszer” dimenziójában erősíti az egységesség eszméjét. Részben ehhez, részben a globális kormányzásban való aktívabb szerepvállaláshoz kapcsolódóan, a kínai álom metadiskurzus olyan nemzeti értékeket határoz meg, amelyek a kínai „lényegnek” és kultúrájának a nemzetközi közösség számára is eladható verzióját jelentik.

Úgy tűnik, hogy a „kínai álom” leginkább a már meglévő jelentések és viszonyok megerősítését szolgálja. Ugyanakkor, ha a vizsgálat fókuszát Xi nacionalizmusának diszkurzív területére (vagyis a hivatali diskurzus határain kívülre) irányítjuk, egy újabb funkció mutatkozik meg.

Az 1990-es években kialakult egy nemzeti érzelmű trend a kínai civil értelmiség, vagyis olyan bloggerek, írók, filmesek, tudósok és művészek körében, „akik újszerű módokon gondolkodnak arról, hogy mit jelent kínainak lenni” (Callahan, 2013: 2.), azzal az intencióval, hogy kialakítsanak egy kínai eredetű, Kínáról szóló narratívát és ehhez kapcsolódóan egy a jövőre vonatkozó kínai víziót. Ez lényegében egy újabb szakaszát jelentette a nemzet sorsáról folytatott régi vitáknak, amelyek „azt a kérdést vetettek fel, hogy Kínának vajon külföldről kell-e átvennie a gyengesége kiküszöböléséhez szükséges tudást, vagy befelé kell-e fordulnia, el a tisztátalan, bár technológiai világtól” (Kissinger, 2017: 523.). A vita újabb szakasza a már megerősödött Kína és a nyugati értékekre épülő globalizált világ viszonyának témájában bontakozik ki. Ennek mentén különböző elképzelések, víziók születtek Kína jövőjével kapcsolatban, egy közös nevező azonban megmaradt, ez pedig Kína történelmi értékeinek megbecsülése, illetve ennek kapcsán az a meggyőződés, hogy „Kína »a világ az egyetlen civilizáció típusú nemzet, amely ötezer éve töretlenül

létezik, és amelyre nem alkalmazhatók olyan szabályok, amelyek nem Kína sajátjai»¹⁴ (Jordán, 2012: 113.). A kínai kivételesség (Zhongguo teshulun) gondolatának is – ahogy Jordán Gyula rávilágít – erős történelmi gyökerei vannak, amelyek egészen a császárkori „civilizációs felsőbbrendűségi tudatig” és a sinocentrikus világnézethez kapcsolódó békés és defenzív külpolitikai magatartás mítoszaiig vezethetők vissza.

A kínai kivételességgel kapcsolatos viták résztvevőinek törekvése a *kínaiság* szubsztancializált, homogenizált és pozitív meghatározására, értékes eszmei forrást jelentett a hivatali nacionalizmus számára. A „harmonikus világ elképzelését” például Hu Jintao innen építette be a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó diskurzusába (uo. 114.).

Ugyanakkor a kétezres évekre egyre erőteljesebbé váltak azok a hangok a kínai kivételességgel foglalkozók körében, amelyek – az aktuális kormányzati politikával ellentétben – határozottabb külpolitikai kiállást szorgalmaztak, mint például a *Kína-álom: nagyhatalmi gondolkodás és stratégiai beállítódás az Amerika utáni korban* (2010) című kötet szerzője Liu Mingfu. Liu szerint a Kína-álom az ország három meghatározó vezetőjének, Szun Jat-szennek, Mao Zedongnak és Deng Xiaopingnek a kínai nemzetépítéshez és Kína globális vezető nemzeté alakításához kapcsolódó elképzeléseit testesíti meg. Erre az átalakulására a kínai nemzet még áll nem készen, de „Kína felemelkedése” szükségszerűen az egyre intenzívebb nagyhatalmi verseny felé és a globális erőter keletre tolódása felé vezet (Liu, 2015). Xi lényegében elfoglalta ennek a „nagyhatalmi Kína” diskurzusnak az elemeit is, ezt az aktust szemléletesen mutatja a „kínai álom” újraartikulálása.

A Kína jövőjével kapcsolatos állami vízió tehát a nemzeti megújulás egy nagy és jóságos nemzet formájában. Kínának, mint a világpolitika meghatározó szereplőjének pozíciója egyrészt a dicső múlt és a hatalmas kulturális hagyaték hangsúlyozásán keresztül ideológiai, másrészt a gazdasági és kereskedelmi jelentőségén keresztül materiális alátámasztást nyer a nacionalista diskurzusban. A nagyság továbbá azt is implikálja, hogy Kína egy békés ország, a „béke őre”, mert a nemzeti fejlesztési célok elérésének és a világgazdaságon belüli előkelő hely megőrzésének technikai előfeltétele a békés nemzetközi közeg. Kína jó karakterének kiemelése egyfajta morális felsőbbrendűséget fejez ki, ahogy Xi többször hangsúlyozza, hogy „Kína tiszteletben tartja minden nemzet jogát a saját fejlődési irányának megválasztásához, és kiáll a nemzetközi igazságosság mellett” (Xi, 2017b: 43.). Továbbá: „Kína nem fogja a háború, a gyarmatosítás és a fosztogatás régi útját járni, mint egyes országok” (Xi, 2022: 19.).

Xi Jinping a kulturális nacionalistáknak a kínai kivételességgel kapcsolatos gondolatait integrálva tovább építette hivatali nacionalista diskurzusának hegemon pozícióját és a KKP legitimitását, ugyanakkor (pontosabban az előbbinek köszönhetően) továbblépett az áldozat-narratíván és a nemzeti meg-

aláztatás jelentéskörén és az ehhez kapcsolódó visszafogott külpolitikai viselkedésen.

Összességében elmondható, hogy Xi nacionalizmusa erőteljesen épített a Jiang által bevezetett hazafias kampány során kialakított ideológiai alapra és a nemzeti megújulás koncepciójára, a népi nacionalizmus Amerika-ellenességére, valamint a kulturális nacionalisták elképzeléseire. Xi nacionalista diskurzusa tehát oly módon járul hozzá az állami diskurzus hegemon pozíciójának és legitimitásának fenntartásához, hogy részben integrálja és újraartikulálja a nem hivatali nacionalizmusokat, így olyan nemzeti identitást alakít ki, amely látszólag integrálja a többi nacionalista diskurzus szubjektumpozícióit és jelentéseit; továbbra is összemosva a nemzeti érdeket a kínai sajátosságú szocializmus melletti elköteleződéssel és a KKP hatalmi helyzetével.

JEGYZETEK

- ¹ Egy felülről lefelé tartó legitimációs folyamat eredménye, amely a konszenzus diszkurzív artikulációján keresztül működik. Ez a legitimáció úgy is meghatározható, mint a politikai rendszer képessége „ama meggyőződés kialakítására és fenntartására, hogy a fennálló politikai intézmények a legmegfelelőbbek a társadalom számára” (Lipset, 1995: 80).
- ² Vagyis a kínai nép nemzeti öntudatával kapcsolatos „három népi elv” (san min zhuyi), „a nacionalizmus, a néphatalom, vagyis a demokrácia és a népjólét” (Jordán–Tálas, 2005: 73.) megvalósítása.
- ³ Michael Billig a fogalmat ugyan a fejlett országok, vagyis a „nyugat,” a politikai diskurzusokban, a tömegmédiában, a sajtóban és ekképp az állampolgárok tudatában megnyilvánuló nacionalizmusának jellemzésére használja (1995), de a fogalom releváns a manapság nagyhatalmi pozíciót elfoglaló Kína esetében is.
- ⁴ Minthogy a fentebb vázolt okok miatt az állami nacionalista diskurzus magára rendre a patriotizmus megvalósulásaként hivatkozik (Wang, 2017: 2.) a továbbiakban a patriotizmus fogalmát a KKP hivatali nacionalizmusának önreprezentációs kifejezéseként használjuk.
- ⁵ A maoizmus elnevezésére használt kínai kifejezés (Mao Zedong sixiang) nem az izmus típusú (zhuyi) kifejezésformát használja, amely a doktrína tiszta ideológiai kategóriáját jelöli (marxizmus = makesizhuyi), hanem az előbbi értelmezését képviselő „eszme” (sixiang) kifejezést tapasztja Mao nevéhez. Az ideológia harmadik, gyakorlati dimenzióját a kínai marxista-leninista diskurzusban az „elmélet” (lilun) képviseli (Schurmann, 1968).
- ⁶ A kulcsjelölők ellenőrzése kapcsán természetesen felkerestük az eredeti szöveg helyet.
- ⁷ Az első kötetet az Antall József Tudásközpont és a Waiwen Chubanshi 2017-ben magyar nyelven is kiadta.
- ⁸ Természetesen Xi Jinping több tematikus diskurzust is működtet, így például a párt helyes belső viszonyrendszerét és a néphez való viszonyát („négy próba” és „négy kockázat”, Xi, 2017a), az ország teljesskörű fejlesztését („két centenáriumi célkitűzés”, Xi, 2017a; „az öt területre kiterjedő integrált terv és a négy területre kiterjedő átfogó stratégia”, vagyis az összehangolt gazdasági,

- politikai, kulturális, társadalmi és ökológiai fejlődés; a modern szocialista ország felépítésének, a reformok elmélyítésének, a törvényes kormányzás előmozdításának és a pártvezetésnek a megerősítése, Xi, 2022), valamint a nemzetközi kapcsolatokat meghatározó aldiskurzusokat („Övezet és út”, Xi, 2017ab).
- ⁹ Annak a kínai gondolkodásra jellemző, az ellentmondásokból kibontakozó kreatív feszültséget jelölő formájában (Tian, 2005).
- ¹⁰ A marxista alapok megőrzéseképp Marx és Engels idézetek is előfordulnak.
- ¹¹ A KKP 2012-es, XVIII. Nemzeti Pártkongresszusa óta a hivatali diskurzus bevett, a hagyományos kínai szellemiséget és moralitást jelölő szófordulata (Kubat, 2018: 50).
- ¹² Több beszédben is előfordul a hegemoniára, mint uralomra való törekvés elutasítása: „Kína nem osztja azt az idejét múlt érvelést, miszerint egy felemelkedőben lévő állam feltétlenül hegemoniára törekszik.” (Xi, 2017a: 299).
- ¹³ Az általánosan elfogadott nemzeti értékeket a KKP XXVIII. Nemzeti Kongresszusán „az alapvető szocialista értékekkel” – vagyis a prosperitással, demokráciával, civilitással, harmóniával, szabadsággal, egyenlőséggel, igazságossággal, joguralommal, hazaszeretettel, áldozatkészséggel, integritással és barátsággal – azonosították (Xi, 2017b: 17).
- ¹⁴ Jordán itt Zhang Weiwei, kínai politológus és közéleti személyiség szavait idézi Shaun Breslin: „The »China Model« and the Global Crisis: from Friedrich List to a Chinese Mode of Governance?”. *International Affairs*, No. 6, (2011), 1341. alapján.

IRODALOM

- Abbot-Lum, Forest (2016): Environmental Disasters. *The China Story Yearbook 2016*. <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2016/forum-the-environment-control-and-punishment/environmental-disasters/> Letöltve: 2022. október 22.
- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek*. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. Budapest, L’Harmattan–Atelier.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. Sage Publications Ltd.
- Calhoun, Craig (1989): Revolution and Repression in Tiananmen Square. *Society*, 26, 6: 21–38. <https://doi.org/10.1007/bf02700237>
- Callahan, William A. (2013): *China Dreams*. 20 Visions of the Future. Oxford, Oxford University Press.
- Deng, Xiaoping (1994): *The Selected of Deng Xiaoping*. Vol. 3. (1982–1992). Beijing, Foreign Language Press.
- Dirlik, Arif (1981–1982): Socialism without revolution: the case of contemporary China. *Pacific Affairs*, 54, 4: 632–661. <https://doi.org/10.2307/2757889>.
- Dirlik, Arif (1989): Postsocialism? Reflections on “socialism with Chinese characteristics”. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 21: 1., 33–44. <https://doi.org/10.1080/14672715.1989.10413190>.
- Dong, Chunling (2021): Centennial Evolution of the CPC’s National Security Thought. *CIR*, 31, 3: 14–41.

- Fallon, Theresa (2015): The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia. *American Foreign Policy Interests*, 37, 3: 140–147.
- Gao, Helen (2013): Land of Many Nationalisms. *Dissent Magazine*, (Spring). <https://www.dissent-magazine.org/article/land-of-many-nationalisms>. Letöltve: 2022. november 10.
- Gellner, Ernest (1997): *Nationalism*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Gries, Peter Hays (2004): *China's New Nationalism. Pride, Politics, and Diplomacy*. University of California Press.
- Guo, Yingjie (2004): *Cultural Nationalism in Contemporary China*. New York, Routledge Curzon.
- Hála, Martin (2014–2015): Kína Csuang-ce harmadik szemével. 25 évvel Tiananmen után. *Lettre*, 95. (Tél) 11–15.
- Haas, Ryan (2022): From Strategic Reassurance to Running Over Roadblocks: A Review of Xi Jinping's Foreign Policy Record. *China Leadership Monitor*, (Fall): 73.
- Hu, Jintao (2007): Full text of Hu Jintao's report at 17th Party Congress. *Xinhua*. https://www.chinadaily.com.cn/china/2007-10/24/content_6204564_3.htm. Letöltve: 2020. március 08.
- Jiang, Zemin (1988): *Zhengzheng wukui yu gongchandangyuan de guangrong chenghao*. Zhongguo gaeige xinxi. <http://www.reformdata.org/1988/0630/5560.shtml>. Letöltve: 2022. november 21.
- Jordán Gyula (2008): A kínai reformfolyamatot kísérő ideológiai áramlatok és viták 1979-től napjainkig (II. rész). *Kül-Világ*, V. évfolyam, 2008/1, 1–28.
- Jordán Gyula (2012): Kína-modell és a kínai kivételesség kérdése. *Külgügyi Szemle*, 2: 105–124.
- Jordán Gyula–Tálas Barna (2005): *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Juhász Ottó (2017): A kínai belső helyzet alakulása, kilátások. In: Inotai András–Juhász Ottó (szerk.): *A változó Kína* [Digitális kiadás.] Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634540212>. https://mersz.hu/hivatkozas/dj230avk_3_p1#dj230avk_3_p1. Letöltve: 2021. május 28.
- Kiss Viktor (2018): *Ideológia, kritika, posztmarxizmus*. A baloldal új korszaka felé. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Kissinger, Henry (2017): *Kínáról*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Krajczár Gyula (2018): Kína globális stratégiája a változó világban. *Nemzet és Biztonság* 2: 4–29.
- Kubat, Aleksandra (2018): Morality as Legitimacy under Xi Jinping: The Political Functionality of Traditional Culture for the Chinese Communist Party. *Journal of Current Chinese Affairs*, 47(3): 47–86.
- Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London, Verso.
- Laclau, Ernesto–Mouffe, Chantal (2001): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso.
- Lipset, Martin S (1983): *Political Man: The Social Bases of Politics*. London, Heinemann.
- Liu, Mingfu (2015): *The China Dream*. Great Power Thinking & Strategic Posture in the Post-American Era. New York, CN Times Books.
- Mahoney, Josef G. (2014): Interpreting the Chinese Dream: An Exercise of Political Hermeneutics. *Journal of Chinese Political Science* 19: 15–34. <https://doi.org/10.1007/s11366-013-9273-z>.

- Martilla, Tomas (2015): Post-Foundational Discourse Analysis: A Suggestion for a Research Program. *Forum: Qualitative Social Research*. 16, 3. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2282/3863> Letöltve: 2020. április 16.
- MTI (2013): Elkezdődött a volt csungkingi párttitkár korrupciós pere Kínában. *hvg.hu* 2013. augusztus. 22. https://hvg.hu/vilag/20130822_Elkezdodott_a_volt_csungkingi_parttitkar Letöltve: 2022. november 26.
- Péti Márton (szerk.) (2017): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet.
- Polonyi Péter (1990): *Mi történt? Tienanmen-tér, '89*. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat.
- Pye, Lucian W.–Leites, Nathan (1982): Nuances in Chinese political culture. *Asian Survey*. 22, 12: 1147–1165. <https://doi.org/10.2307/2644045>.
- Schram, Stuart (1986): Mao Tse-tung's thought to 1949. In: John K. Fairbank–Albert Feuerwerker (eds.): *The Cambridge History of China*. Vol. 13. Republican China 1912–1949, Part 2. Cambridge University Press, 783–870.
- Schurmann, Franz (1968): *Ideology and Organization in Communist China*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.
- Tang, Wenfang (2016): *Populist Authoritarianism*. Chinese Political Culture and Regime Sustainability. Oxford University Press.
- Tian, Chenshan (2005): *Chinese Dialectics*. From Yijing to Marxism. Washington, Lexington Books.
- Torring, Jacob (1999): *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Vogel, Ezra F. (2011): *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wang, Jiayu (2017): Representing Chinese Nationalism/Patriotism through President Xi Jinping's "Chinese Dream" Discourse. *Journal of Language and Politics*, 16, 6: 830–848. <https://doi.org/10.1075/jlp.16028.wan>
- Wang, Zheng (2012): *Never Forget National Humiliation. Historical Memory in Chinese Politics and Foreign Policy*. New York, Columbia University Press.
- Wu, Guanjun (2014): *The Great Dragon Fantasy*. Singapore, World Scientific.
- Xi, Jinping (2017a): *Kína kormányzásáról*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Xi, Jinping (2017b): *The Governance of China*. 2. kötet. Beijing, Foreign Language Press.
- Xi, Jinping (2017): *Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era. Speech at the 19th National Congress of the Communist Party of China*. http://www.xinhuanet.com/english/special/2017-11/03/c_136725942.htm Letöltve: 2019. október 7.
- Xi, Jinping (2020): *The Governance of China*. 3. kötet. Beijing, Foreign Language Press.
- Xi, Jinping (2022): Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive in Unity to Build a Modern Socialist Country in All Respects. Report at the CPC's XX. National Congress. http://english.www.gov.cn/news/topnews/202210/25/content_WS6357d-f20c6d0a757729e1bfc.html. Letöltve: 2022. november 27.

- Xi, Jinping (2022): Gaoju Zhongguo tese shehuizhuyi weida qizhi weiquan mian jianshe shehuizhuyi xiandaihua guojia er tuanjie fendou. Zai Zhongguo Gongchandang de ershi ci quanguo daibiao dahui shang de baogao. http://www.gov.cn/xinwen/2022-10/25/content_5721685.htm. Letöltve: 2022. november 27.
- Zhao, Suisheng (2012): China's foreign policy as a rising power in the early twenty-first century. The struggle between taoguangyanghui and assertiveness. In: Lai, H.–Lu, Y. (eds): *China's Soft Power and International Relations*. London–New York, Routledge, 191–211.
- Zhonghua Renmin Gongheguo Xianfa*, (2018): (A Kínai Népköztársaság Alkotmánya) http://www.gov.cn/guoqing/2018-03/22/content_5276318.htm. Letöltve: 2022. november 10.
- Zhongguo Gongchandang Zhangcheng*, (2017): (A Kínai Kommunista Párt Alkotmánya) <http://www.12371.cn/2017/10/28/ART11509191507150883.shtml> Letöltve: 2021. 05. 20.

RECENZIO

Molnár Csaba
Bátraké a világ?

BÁTRAKÉ A VILÁG?

Molnár Csaba

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet,
Budapesti Corvinus Egyetem)

A recenzió beérkezett: 2022. december 16., véglegesítés: 2023. január 18.

(Bódi Ferenc–Ralitsa Savova (szerk.): Bátorság a politikában. Gondolat Kiadó–Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022, 306 oldal)

A tudomány mai működésével kapcsolatban megfogalmazott egyik legfontosabb premodern vagy tradicionalista kritika abban áll, hogy hiába tud meg egyre több dolgot, ezt egyre kevesebb dologról képes elmondani. Így épp az áttekintés képességét, a szélesebb összefüggések megértésének lehetőségét szalasztják el a tudomány modern szemléletű művelői, lemondva a valóban fontos tudást eredményező bölcsességről. Ehhez hasonlóan a társadalomtudományokkal, illetve azon belül a politikatudománnyal szemben is gyakran fogalmazódik meg ilyen bíráló, elsősorban túlzottnak vélt matematizálását, az evidenciák felesleges boncolgatását és magyarázását, illetve a kevésbé fontos vagy lényegtelen részletekben való elmerülésre való hajlamát bíráló alá vonva.

Hasonló kritikát fogalmaz meg a Bódi Ferenc és Ralitsa Savova szerkesztésében megjelent, „Bátorság a politikában” címet viselő kötet is. Központi problémája abban áll, hogy a politika vizsgálatának racionális, haszonzelvű megközelítése mellett annak morális dimenziója igen gyakran elsikkad. Ezt a problémát ugyanakkor nem egy normatív politikaelméleti, esetleg a racionális választás elméleteit kritika alá vonni szándékozó kötet keretében kezelik. Helyette interdiszciplináris nézőpontból világítanak rá a bátorság politikában betöltött szerepére. A racionális választás elméletének kritikája tehát nem vezet ahhoz, hogy a kötet a szintén a kortárs politikatudomány fősodrához tartozónak tekinthető normatív, politikaelméleti munkává váljon. Ellenben az utóbbi esetben rendszerint a vizsgálat célkeresztjébe kerülő „politikai jó” helyett a kiemelkedő jelentőséggel bíró bátorság fogalmának és megnyilvánulásainak taglalására vállalkozik. Így ténylegesen egy, a politikatudományi fősodortól jelentősen nem különböző, ám egy ott gyakran figyelmen kívül hagyott kérdéskört helyez vizsgálata középpontjába. Hogy ez elemezhető legyen, a kötet

túlnyúlik a politikatudomány területén, és mint a későbbiekben látni fogjuk, más tudományterületek nézőpontjai is megjelennek vizsgálatára során.

Magának a műnek közvetlen előzményét képezi a Bódi Ferenc, Ralitsa Savova és az azóta elhunyt Andrea Ragusa szerkesztésében 2020-ban megjelent „Courage in Politics” című kötet. Az angol nyelvű kiadvány ihletét egy, az 1956-os magyar forradalom hatvanadik évfordulójáról megemlékező konferencia adta. A forradalmárok fellépése először az elnyomó rezsimmel szemben, majd a kilátástalan küzdelem vállalása a Szovjetunióval, szemben nehezen magyarázható kizárólag a politika haszonelvű elemzése segítségével. Azon túlmutató tényezőket is be kell vonjunk vizsgálatunkba, ezek közül emelik ki a kötet szerzői talán a legfontosabbat, a bátorságot.

A nemrég megjelent magyar nyelvű kötet egyik legnagyobb erénye, hogy közel hozza egymáshoz a morálfilozófia és a szűken vett politikatudomány, illetve más tudományágak gondolatait, azok között olyan hidat képezve, amely könnyen befogadható, érdekes és tanulságos olvasmánnyá teszi a benne szereplő fejezeteket. Az interdiszciplináris jelleget jól mutatja a szerzők változatos szakmai háttere. Bódi Ferenc, Fricz Tamás, Oross Dániel, Szécsi Árpád a politikatudomány, Fábíán Gergely, Thomas R. Lawson, Oláh Sándor és Ralitsa Savova a szociológia, Kávássy János Előd és Szekér Nóra a történelemtudomány, Angelina Petrova a zenetudomány, Toldi Andrea a nemzetközi kapcsolatok területéről került ki. Látható tehát, hogy nem csak tudományterületük, hanem nemzetiségük alapján is változatos nézőpontokat tárnak elénk a kötet szerzői.

Ez a sokszínűség a legkevésbé sem vezet széteső szerkezethez. Bódi Ferenc és Ralitsa Savova vezető gondolatait, majd Bódi, illetve Thomas R. Lawson fejezete a politikai bátorság moráleméleti megközelítését tárja az olvasók elé. Fejezeteik bemutatják a klasszikus filozófia legfontosabb szerzőit, Platón és Arisztotelész gondolatait, az általuk megfogalmazott dilemmákat. Bódi kiemelten foglalkozók a hamis bátor, a csaló alakjával, mindezzel átvezetve a forradalom–álforradalom kérdéskörére, 1956 és az azt követő megtorlások kapcsán. A sok esetben a pozitív karakternek tekintett csaló alakját elhelyezi az egyetemes hagyományban, visszavezetve azt a kereszténységet megelőző mondavilágokra, illetve az Ószövetségre is. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a mitológiai csaló alakja gyökeresen más, mint a politikai antropológia által elénk tárt csalóé: utóbbit egyértelműen negatívan szemléli. Alakjának bemutatását összeköti a forradalom és álforradalom vagy hamis forradalom ellentétpárjával. Az 1956-os forradalom jelentőségét abban látja, hogy a kommunista rendszer megtévesztő, csaló jellegét tudta hitelesen demonstrálni.

Lawson elméleti fejtegetését az angolszász, elsősorban amerikai gondolkodók alapján építi fel. Írása erősen épít az amerikai politikai diskurzusban

elterjedt bibliai szimbólumokra. Így elsősorban nem a politikaelmélet művelői, hanem a gyakorló politikusok retorikáját tárja elénk. Ronald Reagan, Martin Luther King, Henry Kissinger, Rosa Parks, Barack Obama gondolatai mellett ugyanakkor a bátorság kétoldalúságára is felhívja a figyelmet. Miközben a liberális fősodor egyértelműen az afroamerikai polgárjogi mozgalmat tekinti pozitív példának, a szerző jól érzékelteti, hogy egyik emblemikus ellenlábas, George Wallace alabamai kormányzó emblemikus kiállása a szegregáció mellett úgyszintén a bátorság megnyilvánulásának tekinthető, ahogy hívei ténylegesen is annak tekintették.

Toldi Andrea és Fábián Gergely ezeket az etikai alapokat vezeti át a következő fejezetek tematikájához a női bátorságról írott esszékkel. Míg írásuk első felében a női bátorság különlegességét, a férfi bátorságtól való eltérést elemzik, a későbbiekben esettanulmányi jelleggel tárják elénk nehéz történelmi helyzetben helyt álló nők példáit. Sajnos, a bemutatott történelmi személyek (Szenes Anikó Hanna, Edith Eva Eger, Stern Rózsa Ibolya, Salkaházi Sára, Szeles Erika) közül csupán az utolsó játszott szerepet az 1956-os forradalomban, miközben annak női alakjai kevésbé ismert, ám rendkívül érdekes példákat jelentenek.

Bódi Ferenc antropológiai elemzése az 1956-os forradalomról a bevezető fejezetben már kifejtett gondolatait egészíti ki először a vakmerőség és bátorság kapcsolatával, majd a forradalom résztvevőinek példájára alkalmazza az általa felvázolt elméleti keretet. A fejezetben kiemelkedő súllyal jelenik meg a csaló, hamis bátor Kádár alakja, az ő szovjetek által vezetésre való kiválasztásának motivációi. Az igazi bátor–hamis bátor, forradalom–álforradalom dichotómiája érdekes vetületét adja az 1956-os forradalom értékelése kapcsán már letűnt forradalom–ellenforradalom vitának. Szintén a csalás lelepleződésének gondolata köszön vissza a forradalom hivatalos megítélésének rendszerváltáskori fordulata kapcsán. A csaló fogalmán keresztül bemutatott Kádár János alakja a vezetői szelekció nem szokványos folyamatára irányítja a figyelmet.

Ezt három szorosabban összetartozó fejezet követi. Mindhárom történelmi tudományi szemszögből mutat be egy-egy kevésbé ismert, ám kiemelkedő bátorságról tanúbizonyságot tevő személyt a huszadik századi magyar történelemből. Szekér Nóra az olvasók elé tárja báró Atzél Ede életét. A mára jórészt feledésbe merült erdélyi főúr (az író Wass Albert unokatestvére) a két világháború között is feltűnést keltett magyar nacionalizmusával ötvözött szociális nézeteivel. Atzél bátorságáról számot adott mind az először átvitt értelemben (a kisebbségbe került magyarság politikusaként), majd szó szerint (a második világháború során) vívott erdélyi harcokban, mind pedig a hitleri Németországgal szembeni ellenállás szervezésében, a kiugrási kísérlet előkészítésében, majd a nyilasok elleni küzdelemben is. Atzél személyes tragédiája, hogy – náciellenes kiállása ellenére – mégis a szovjetekkel való tárgyalása során tűnt el.

Kávássy János Előd az 1956-os újpesti forradalom kiemelkedő alakjáról, az ottani Forradalmi Bizottság elnökéről, Rajki Mártonról ír. Rajki bátorságát próbára kellett tegye mind délvidéki magyarként a kialakuló, erősen sovinizta és kisebbségellenes Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, mind zsidó származásúként a második világháború alatti Magyarországon, mind pedig polgári elemként (ügyvédként) a Rákosi-korszakban. Esete, az 1956-os újpesten betöltött szerepe, Kósa Pállal való konfliktusa jól mutatja a bátorság különböző megjelenési formáinak, valamint a bátorság és a vakmerőség elválasztásának kérdéseit. A tanulmány élénk tárja a két forradalmi vezető, a mérsékeltbb Rajki és a radikális Kósa első pillanattól jelen lévő rivalizálását. Olyan politikatudományi kérdések merülnek fel kapcsolatukat szemlélve, mint a legalitás és legitimitás, a politikai döntéshozatal dilemmái, a radikalizmus és az erőszak politikai szerepe.

E blokkból harmadikként Oláh Sándor mutatja be Gellért Imrének, a székellyföldi Siménfalva unitárius lelkészének esetét. Története jól illusztrálja a bátorság metamorfózisát. Egyházi személyként, erdélyi magyarként az ötvenes évek Romániájában saját közössége megszervezését vállalta, az államhatalommal nyíltan szembe nem szállva, mégis vele szemben kritikusan. Ahogy az 1956-os forradalomra adott reakcióként a román államhatalom megfélemlítő akciókba kezd, és ahogy Gellért észleli önmaga állambiztonsági megfigyelését, uralkodik el rajta a félelem. A történet jól mutatja meg az olvasó számára a bátorság eltűnését, ellenpólusaként a félelem eluralkodását. Gellért Imre megtörésében kulcsfontosságú szerepe volt annak, hogy lelkésztsársai jelentős részét sorra letartóztatták, annak, hogy észlelte, de legalábbis megsejtette az ellene indított megfigyelést, illetve a sztálinista Románia általános terrorjának.

Gellért története már átvezet bennünket az 1956-os forradalom utóhatásait bemutató utolsó blokkhoz. Angelina Petrova és Ralitsa Savova tanulmánya azt elemzi, milyen módon reagált a bolgár művészvilág néhány kiemelkedő alakja az 1956-os magyar forradalomra. Lázár Nikolov zeneszerző és Jordán Ruzskov költő esete bemutatja azt, hogyan lehet egy, a konszolidáló Kádár-rendszerrel sokkalta elnyomóbb rezsimmel szemben a művészet nyelvén kritikát megfogalmazni: előbbinél burkoltan, utóbbinál, végül saját pályáját derékba törve, nyíltan is. Nikolov „Leláncolt Prométheusz” című operája a csendes, erőszakmentes ellenállást és a lázadást emeli a középpontba Aiszkhülosz drámája nyomán. Az csak a rendszerváltás után derült ki, hogy Nikolov az operát a megkomponálás kezdetétől fogva a magyar forradalomra való megemlékezésnek szánta. Ruzskov vele szemben, noha névtelenül, de már 1956-ban szórólapon terjesztette „Szózat a szabadságért” című versét, amely nyíltan kiállt a magyar forradalom mellett. A szerzőt ezért többéves börtönbüntetésre, és élethosszig tartó hallgatásra ítélték.

Szécsi Árpád két tanulmánya szorosan összekapcsolódik egymással. Az első a Magyar Demokrata Fórum megalakulásának hátterét, az 1956-os for-

radalommal való kapcsolatát, valamint mozgalmi megalapozását mutatja be. A népi mozgalomnak a Kádár-rendszerben betöltött szerepén túl az az érzése támad az olvasónak, hogy kimondatlanul is a Kávássy János Előd fejezetében megismert Rajki Márton és Kósa Pál közötti konfliktusnak a párhuzama jelenik meg itt is. A bátorság különböző megnyilvánulási formái közötti különbségek morális dilemmái az ott ismertetettekhez hasonlóan jelennek meg a népi és a radikális (elterjedtebb nevén demokratikus) ellenzék eltérő stratégiája kapcsán. A lakiteleki találkozóval záruló fejezet a bátorság praktikus, „konstruktív” formáját tárja elsősorban az olvasó elé. Ez a súlyosnak vélt problémák napirenden tartására, kis kompromisszumok megkötésére, a gyakorlati megoldások keresésére törekvő stratégia természetéből adódóan nem látványos ellenállást jelentett, de a nagy társadalmi alkuk felmondásának bátorságát akkor is megkívánta.

Ezt a megkezdett történetet egészíti ki Szécsi Árpád második, a Magyar Demokrata Fórum történetét a megalakulástól a parlamentbe jutásig végigkísérő fejezete. Részleteiben tárja elénk azt, hogy az előző fejezetben bemutatott mozgalom hogyan alakult át a rendszerváltás utáni első országgyűlési választások megnyerésére alkalmas párttá. Ennek első szakaszaként a lakiteleki találkozó nyomán kialakuló értelmiségi hálózatot, a mozgalom informális működését, annak első rendezvényeit, majd az erdélyi falurombolások elleni tüntetés megszervezését mutatja be. Ez alakult át az 1988-as második lakiteleki találkozón immár hivatalos, szervezett mozgalommá, kialakítva a maga szervezetét, médiáját, majd deklaráltan is párttá alakult. A szerző elhelyezi az MDF-et a kibontakozó többpártrendszerben, majd a párt Antall József elnökké választásával bekövetkező átalakulását, arculatváltását.

A kétféle bátorságot mutató ellenzéki csoportok (azaz a radikálisabb demokratikus ellenzék, jórészt a későbbi Szabad Demokraták Szövetsége, és a mérsékeltebb népiek, a későbbi Magyar Demokrata Fórum) megfontolásai közötti különbségek okait alaposan bemutatja Fricz Tamás fejezete. Itt a rendszerváltáskor parlamentbe jutott pártok ideológiai alapállását ismerhetjük meg a múlthoz és a többi párthoz való viszony, valamint a pártok önképe kapcsán. Az előző fejezetekben alaposan megismert MDF és az ott még csupán mellékesen említett SZDSZ mellett részletesen elemzi a másik négy, 1990-ben parlamentbe kerülő pártot, a Független Kisgazdapártot, a Kereszténydemokrata Néppártot, a Fideszt és a Magyar Szocialista Pártot is.

A kötet utolsó fejezete, Oross Dániel munkája visszatérést jelent az 1956-os forradalomhoz. A forradalom egyik fő motorjának tekinthető ifjúság szerepén túl az azóta eltelt időszak ifjúságpolitikáját, elsősorban annak intézményi hátterét mutatja be. Feltárja, kimondatlanul is tovább vezetve Bódi gondolatait, a hamis bátorról, az ifjúsági mozgalmaknak az államhatalom általi pacifikálásáról. Bemutatja azt, ahogy a szocialista rendszer ifjúságpolitikája már a rendszerváltás előtt csődbe jut, ahogy azt is, hogy hatékony ifjúságpolitikát a

rendszerváltás óta sem sikerült kialakítani, amelyen az Európai Unió csatlakozás sem igazán változtatott.

A kötet több szemszögből vizsgálja meg a bátorság politikában betöltött szerepét. A moráleméleti fejtegetéseket követően az egyéni bátorság különböző módozatai jelennek meg, majd a Kádár-rendszer időszakával foglalkozó fejezetekben a bátrak közös cselekedeteinek eredményeivel is megismerkedhetünk. A kötet sokszínűsége folytán könnyen felkeltheti a társadalmi kérdések iránt érdeklődők figyelmét. Helyenként sajnos a teljesség érzete nem jelenik meg, így szerencsés lett volna például a Kádár-rendszer radikális ellenzékének részletesebb bemutatása is, főleg azért, mert az ő eltérő startégiájuk mögött álló bátorság szintén figyelmet érdemel, illetve a korábbi fejezetekben felvázoltakba szervesen illeszkedik. Ugyanakkor természetesen ez a teljesség nem is várható el egy tanulmánykötettől.

ABSTRACTS

Csongor Fényes

NEW ACTORS IN THE POLITICAL ARENA. POLITICAL SOCIALISATION
WITHIN MOMENTUM TIZENX YOUTH ORGANIZATION

The aim of the study is to describe in detail the political socialisation paths of young people who are active in the youth organisation of the Momentum Movement – TizenX. The paper describes the social class position of the young people active in the organisation, discusses its political character in detail and traces the political socialisation paths of those who have joined the organisation so far. The analysis also looks at the political socialisation patterns of young members in different formal (e.g. school) and informal (e.g. family, peer groups) socialisation platforms. The empirical basis of the research is based on the results of an online survey data collection, conducted in spring 2021, reaching the entire youth organisation.

Keywords: TizenX, political socialization, family, school, peers

Tamás László

ORDINARY CITIZENS REPRESENTING “THE PEOPLE”?
DELIBERATIVE CITIZENS’ ASSEMBLIES AS A POTENTIAL CURE FOR THE
CURRENT DEMOCRATIC MALAISE

In the past decades the literature on democratic innovations saw a rapid expansion which took place in parallel with the deepening crisis of traditional forms of representation and the spread of innovative attempts seeking to reform established representative institutions by enabling new forms of political participation. The theoretical and empirical investigation of this study focuses on citizens’ assemblies belonging to the family of mini-publics. This type of innovation can be defined as the institutionalised learning and deliberation of a randomly selected, representative sample of citizens which is explicitly aimed at making specific public policy decisions. Thus, it seeks to treat the current pathologies of representative democracy, above all, the loosening of the representative relationship.

The theoretical section begins by situating citizens' assemblies within the democratic innovation paradigm. Then, it identifies the implicit assumptions the citizens' assembly model makes about political representation. These are examined through three key problems of the theory of political representation, namely (1) the dynamics of changes in voter preferences; (2) the asymmetrical political cognitive abilities of representatives and represented; and (3) the representation of political silence. The empirical investigation is organized around the Citizens' Assembly on Climate Change in Budapest. First, it analyses the social and political context of citizens' assemblies in Hungary, and then, compares the Budapest case with the British Columbia Citizens' Assembly and the Oxford Citizens' Assembly on Climate Change, using them as a basis for evaluation.

The findings of this study suggest that the empirical evidence derived from the implementation of citizens' assemblies largely meets theoretical expectations. However, the fulfilment of one of their main functions, namely, increasing the responsiveness of public policy decision-making is far from self-evident: it mainly depends on the extent to which citizens' assemblies are institutionalised within the representative system. Another key point is that in most respects, the case of Budapest is in line with the defining international trends; therefore, it bears both their virtues and shortcomings.

Keywords: citizens' assembly, democratic innovations, deliberative democracy, political representation, descriptive representation, sortition

Anna Ujlaki

POLITICAL OBLIGATIONS BEYOND CITIZENSHIP: HOW POLITICAL OBLIGATIONS OF NONCITIZENS COULD BE EXPLAINED?

Political obligation is a classical problem for political theory. The conflict between individual freedom and the authority of the state is creating a puzzle for political theorists, partly because theories of political obligation face internal challenges in terms of coherence, and they have to meet high standards of successful justification while answering why we should obey the law. The article examines which theory is capable of answering the existence of political obligations of nonmembers of the political society, especially migrants. This approach fills a gap in the literature, hence theories of political obligation usually address the problem from the perspective of the state and its citizens, although, in reality, there are crucial questions of obedience, authority, and legitimacy concerning noncitizens. The article contributes to the literature in two ways. First, it offers a novel classification of theories of political obligation

according to their model of political community, and second, it argues that Kantian natural duty theories offer the best explanation to why and how non-citizens are obligated to obey.

Keywords: Noncitizens, political theory, political obligation, political community, natural duty

György Hajnal and Bence Kucsera

TO BE OR NOT TO BE? THE ROLE OF MUNICIPALLY OWNED ENTERPRISES IN
PUBLIC SERVICE PROVISION IN HUNGARY

Municipally owned enterprises have important local public service functions. The aim of the present work is to examine this phenomenon, which has so far been largely neglected in the Hungarian academic discourse. Our purpose is to contribute to a better description and understanding of how, why and for what reasons municipalities use enterprises to perform public service functions, and to identify how the use of municipally owned enterprises has changed over the past two decades. Our research questions are answered partly qualitatively, based on interviews and literature and documentary, and partly quantitatively, relying on a survey of municipally owned enterprises in Budapest. One of the conclusions of our analysis is that contrary to what theoretical predictions and international trends suggest it is the central government's will that most influences changes in the use of municipal enterprises in Hungary. We also find that there is no empirical evidence to support the direct effects of the administrative reform doctrines and the global economic crisis.

Keywords: municipally owned enterprises, corporatization, Hungary, central-local relations, local public services

Soós Kinga

NATIONALISM WITH CHINESE CHARACTERISTICS – A DISCOURSE ANALYTICAL
APPROACH ON 'CHINESE DREAM'

Many argues that from the 1980's, and especially after 1989, patriotism or nationalism has played an important ideological role in the reform discourse of the Communist Party of China's. Narrowing the focus on the current leadership the following questions may arise: how does Xi Jinping's nationalism can be interpreted in the CPC's hegemonic discourse, and in what ways does it serve the legitimacy of the Party? In order to answer these questions we scru-

ABSTRACTS

tinize Xi's Chinese Dream discourse using the theoretical and methodological means of the Essex School of discourse analysis.

We argue that Xi Jinping re-articulated the discourse of Chinese nationalism, as he shifted the social imaginary from the trauma of national humiliation to the glory of Chinese exceptionalism. The analysis of nationalist moments of Xi's discourse provides contextualized concept of Chinese nationalism and a better understanding of its current phase.

Keywords: Nationalist discourse, official nationalism, Chinese Dream, Xi Jinping, Laclau and Mouffe's discourse theory

CONTENTS

POLITICAL SOCIOLOGY

- *Csongor Fényes*: New actors in the political arena. Political socialisation within Momentum TizenX Youth Organization 7

DELIBERATIVE DEMOCRACY

- *Tamás László*: Ordinary Citizens representing “The People”?
Deliberative citizens’ assemblies as a potential cure
for the current democratic malaise 35
- *Anna Ujlaki*: Political Obligations Beyond Citizenship:
How Political Obligations of Noncitizens Could be Explained? 59

MUNICIPALITIES

- *György Hajnal–Bence Kucsera*: The role of municipally owned
enterprises in public service provision in Hungary 83

INTERNATIONAL RELATIONS

- *Soós Kinga*: Nationalism with Chinese characteristics – a Discourse
Analytical Approach on ‘Chinese Dream’ 109

BOOK REVIEW

- *Molnár Csaba*: *The World Belongs to the Brave?*
(*Bódi Ferenc–Ralitsa Savova [szerk.]: Bátorság a politikában*) 137

- ABSTRACTS 143

MEGJELENT

a Századvég folyóirat új folyamának negyedik száma.

A TARTALOMBÓL:

01. Előszó

02. Aranybulla

Zsoldos Attila:
Az Aranybulla születése

Bertényi Iván:
Az Aranybulla pecsétje

[Diószegi] Szabó Pál:
*Az Aranybulla és ellenállási
záradékának jogbiztosító szerepe
a királyi, fejedelmi hitlevelekben
(1222–1920)*

Mezey Barna:
*Adalékok az Aranybulla közjogi
megítéléséhez a reformkorban*

Cieger András:
*„Kicsit túlzottnak éreztem a
Szent István-korra való visszaem-
lékezést.” A kádári emlékezetpo-
litika és az Aranybulla-élmű
Székesfehérvárott*

03. Műhely

Lovász Ádám:

*Niklas Luhmann és a posztökölógiai
politika lehetősége. Megjegyzések a
„természet” redundanciájáról*

04. Recenziók

S. Király Béla:

*Sarkozy – a válságon lovagló
taktikus*

Lakatos Artur Lóránd:

Egy újabb tablókép Trianonról

Pető Balázs:

*Egy alapmű a katolicizmus, a
liberalizmus és a szocializmus
viszonyáról*

Századvég Kiadó

1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,

e-mail: kiado@szazadveg.hu

SZÁZADVÉG

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.